

[illegible]

રેહબરે-મુસ્લીમ

હરેક મુસલમાને પોતાના મઝહબથી
જાણીતા આ કીતાબ જરૂર ખરીદ કરવી.
કીમત બહુજ સસ્તી રાખી છે

આ કીતાબને કોઈ પણ મુસલમાન સાધ કોઈને
પણ સવાબ પહોંચાડવા અગર ગરીબ મુસલમાન
સાધઓ કે જેઓ ઉર્દૂ, ફારસી, અરબી નથી સમજ
કે બહુ શક્તિ તેઓને પોતાના દીને મોહમદની
શરીઅતથી વાકેફ કરવા વકફ (મફત) તકસીમ
કરશે તેને (ફક્ત અમારી છપાઇ તથા કાગળના
પૈસા લઈ) બહુજ સસ્તી કીમતે આપનામાં આવે છે.
છુટકે નંગ ૧ ના ૦-૨૦ ૧૦૦) નંગના ૬ ૪-૦

૫૦૦) થી ૧૦૦૦) નંગના ૪૨ ૧૦૦) બુકના ૩.
૫-૦-૦ લેખે (વકફ કરનારનું નામ ઠામ ઠેકાણું
વિગેરે જે કાંઈ છપાવશે તે છાપી આપવામાં આ
વશે). અને તેની બહેર ખબર અમારા માસીક
આફતબે-ઈસ્લામમાં મફત લેવામાં આવશે.
માટે હે! મુસલમાન સાધઓ તમારો નેક
કમાઈનો પૈસો આવા નેક કામમાં વાપરી આપણ
હાસીલ કરી બીજાને ફાયદો પહોંચાડશો.

સુલેમાન ઇબ્રાહીમ છાપખાનાવાળા,
“આફતબે-ઈસ્લામ”ના માલિક—અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય .

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૮૦૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મહિસૂરનો મિસર

વિષય ૮૨૪૦: ૨૩૫૩.૮૧

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૨૮૭૫

પુર્વસ્થિતિનું વર્ણન.

સમ્રાટ ઔરંગઝેબના ઉત્તરાધિકારીઓ (વાત્સો) નબળા અને સુખસાધનોના ચાહક હોવાથી સામ્રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થઈ, સુબાઓ ઉપર રાજ્યકર્તાઓનો નોંધએ તેવો દાબ રહ્યો નહિ. પરિણામ એ આવ્યું કે દુર દેશોના સુબાઓ સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા. અંગ્રેજોએ લાગ નોંધને, ખંગાળા, બિહાર અને એડિસા આદિ પ્રાંતો પોતાના કબજામાં લીધા અને તેમ કરીને પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું. તેઓ કાંઈ એટલેથી જ અટક્યા નહિ, પણ ધીમે ધીમે તેઓ ખીજા રાજ્યોના કામોમાં પણ માથું મારવા લાગ્યા અને જો એ રાજ્યો લડતા હોય તો તેઓ તેમાંના એક પક્ષને મદદ કરી તેની પાસેથી રાજ્યનો અમુક ભાગ અથવા અમુક રકમ મેળવવાને ચુકતા નહિ. એ પ્રમાણે તેઓ પોતાના રાજ્યની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા, ખીજા તરફ મરાઠા બળવાન થયા અને દેશમાં ચારે તરફ હુટકાટ કરવા લાગ્યા. તેમની કુરતા અને નિર્દયપણાથી પ્રજામાં ત્રાસ વ્યાપી ગયો. અયોધ્યા અને હયદરાબાદના સુબાઓ પણ સ્વતંત્ર થઈ ગયા. દેશની આવી સ્થિતિ નોંધને એક શુરવિર સૈનિકને પણ રાજ્ય ચલાવી ઇચ્છા થઈ

આવી. તેણે અંગ્રેજો જેવી યુક્તિ પ્રયુક્તિ અથવા બીજા સૂખાઓની પેઠે કામ લીધું નહિ પણ પોતાના પરાક્રમથી ધીમે ધીમે સૈનિકમાંથી રાજ્યકર્તા થઈ પડ્યો. અને અંગ્રેજો, નિઝામ, મરાઠા તેમજ અરકાટના નવાબને અનેકવાર સેહ આપી પોતાનું રાજ્ય વધાર્યું અને પોતાનું નામ ઇતિહાસમાં અમર કરી ગયો.

ત્રિય પાઠક ! તેં આ શુરવીર યોદ્ધાને જ્ઞાનપ્યો ? તે બીજા કોઈજ નહિ પણ મહીસુરના સિંહ હૈદરઅલી સુલતાન હતા, તેમના પછી તેમના પુત્ર ટીપુ સુલતાન પણ પોતાના પિતા જેવા બહાદુર નિવડ્યા.

મહીસુરના સિંહ હૈદરઅલી અને ટીપુ સુલતાન નેપોલિયન બોનાપાર્ટ અને નાદિરશાહથી પરાક્રમ, રણકૌશલ્ય અને રાજ્યકાર્યમાં જરા પણ ઉતરે તેવા ન હતા. ૪૦ વરસમાં તેમણે જે પરાક્રમ કરી દેખાડ્યા તે આશ્ચર્યજનક અને તારીફ લાયક હતાં.

હૈદરઅલી સૈનિકથી નાયક, નાયકથી પ્રધાન અને પ્રધાનથી સ્વતંત્ર બાદશાહ થયા, એ તેમની કુશળતાને જ આભારી હતું. પણ મુળમાં તે નાયક હોવાથી બાદશાહના કરતાં નાયકના નામથી તે વધારે પ્રખ્યાત છે.

ટીપુ સુલતાન રાજ્યકુલમાં જન્મેલા હોવાથી તે અને તેમના વંશજ બાદશાહના નામથી પ્રખ્યાત છે.

આ બન્ને મહાન પુરુષોનું જીવનચરિત્ર લખતાં પહેલાં અમે તેમની જિંદગીના કેટલાક જાણીતા જોગ બનાવો વાંચકો સમક્ષ રજુ કરીએ છીએ, જે અંગ્રેજ ઇતિહાસવેતાઓ અને મુખ્યત્વે કરીને લેવિન-બી-બોરિંગ સાહેબના ઇતિહાસ ઉપરથી લેવામાં આવ્યાં છે. બોરિંગ સાહેબ લખે છે કે હૈદરઅલી અને ટીપુ સુલતાનનો ઇતિહાસ અંગ્રેજ તથા ફ્રેંચ બન્નેએ લખ્યો છે, પણ તે બન્નેમાં ધણો ફેર છે. કેમકે ફ્રેંચ લોકોને તે બન્ને સુલતાનો સાથે ઘાડો

સંબંધ હતો. એટલું જ નહિ પણ તેમણે તે બંને રાજ્યકર્તાઓની યથેષ્ટ સેવા બજાવી હતી. આથી ઉલટું અંગ્રેજો હૈદરઅલી અને ટીપુ બંનેના શત્રુ હતા, તેથી તેઓ તેમની વિરૂદ્ધમાં લખે એ સ્વાભાવિક છે. બોરિંગ સાહેબ, અને બીજા અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોના ઇતિહાસો ઉપરાંત તે સમયના બીજા દેશી ઇતિહાસકારોના પણ આશ્રય અમે લીધો છે.

હૈદરઅલી એક શુરવીર સૈનિક હતા. તે તલવારની પટાખાજ અને તીર મારવામાં ધણા કુશળ હતા. તે બાળપણથીજ ધણા સહનશીલ અને મહેનતુ હતા. તે ગમે તેવા ભારે સંકટને પણ મથુ-કારતા નહિ. જે વખતે શત્રુઓ ઉપર હુમલો કરતા તે વખતે પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર કરતા નહિ. પોતાના સરદારની આવી હિંમત જોઈ સૈનિકોની હિંમતમાં પણ વધારો થતો. તે ધણા રણવિશારદ હતા અને તેમની બુદ્ધિ રચના પણ અદ્ભુત હતી. તેમણે રચેલો બુદ્ધિ કાષ્ઠપણુ ભેદી શકતો નહિ. વળી તે પોતાના સૈનિકોની પણ સારી કદર કરતા હતા. તેથી સૈનિકો તેમનાથી પ્રસન્ન થઈ તેમને માટે પ્રાણ આપવા પણ તૈયાર થઈ જતા. તેમને ફ્રેંચ સૈનિકો ઉપર પુરેપુરો વિશ્વાસ હતો. જે કોઈ સરદાર કે સૈનિક તેમની આજ્ઞાનો અનાદર કરતો તેને ઘટિત શિક્ષા કરવામાં આવતી. પણ તે અત્યાચારને પસંદ કરતા ન હતા. જ્યારે કોઈ શત્રુ તેમના રાજ્ય ઉપર ચઢી આવતો ત્યારે રાજ્યના બચાવ માટે તે દેશના ફળદ્રુપમાં ફળદ્રુપ ભાગનો નાશ કરવાને ચુકતા નહિ. એવા વિચારથી કે તે દુશ્મનોના હાથમાં ન જાય. જે લોકો તેમની ઇચ્છાને અનુસરીને કામ કરતા તેમને સારાં સારાં ઈનામો આપવામાં આવતાં. આથી સૈનિકો તેમનાથી રાજ રહેતા અને તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તતા હતા.

તે મધ્યમ કદના અને શરીરે પાતળા હતા. વારંવાર ચઢાઈઓ કરવાથી તેમનો રંગ તાપથી તવાઈ ગયો હતો. આંખો ઝીણી અને નીચેનો હોઠ કાંઈક મોટો હતો. તે દાઢી-મૂછ રાખતા ન હતા. તે

ઘેરદાર વસ્ત્રો પહેરતા અને માથા ઉપર સુશોભિત પાઘડી પહેરતા હતા. જ્યારે તે કોઈ રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરતા ત્યારે સફેદ સાટિનનો વેલ-ચુટ્ટાવાળો ઝખ્ખો પહેરતા હતા. પાયજામો પણ તેવોજ પહેરતા હતા. પીળા મખમલના જોડા પહેરતા અને સુંદર રેશમી કમરપટો બાંધતા હતા.

તેમની છાવણી અથવા મહેલમાં કોઈપણ માણસ ઘણી સહેલાઈથી તેમની સેવામાં હાજર થઈ શકતો. તે આવનારની સાથે ખુદ્દા દિક્ષથી વાતો કરતા અને પોતાના મિત્રો સાથે હાસ્ય પણ કરતા હતા તેમની મગજશક્તિ એટલી તો તીવ્ર હતી કે એકજ વખતમાં તે ઘણા કામ એક સાથે આટોપી શકતા હતા. તે પ્રજનજનોની અરજીઓ વચાવી મુનશી પાસે તેમનો જવાબ લખાવતા હતા અને સાથે સાથે જો કાંઈ ખેલ તમાશા થતા હોય તો તે પણ જોતા હતા. આ પ્રમાણે બે ત્રણ કામો સાથે કરવા છતાં તે કોઈપણ વાત ઉપર દુર્લક્ષ કરતા નહિ. પોતે બણેલા નહિ હોવાથી પોતાના મીરમુનશીએ લખેલા પત્રો તે બીજા મુનશી પાસે વાંચાવ્યા પછી જ તેના ઉપર મોહર કરતા હતા. સહી કરવામાં માત્ર “ હ ” લખીનેજ ચલાવી લેતા હતા અને એકવાર સાંભળેલી વાત કદી પણ ભૂલતા નહિ. જો એકવાર કોઈ સીપાહીને જોઈ લીધો હોય તો તેને આખા આયુધ્ય પર્યંત ભુલતા નહિ. તેમને નાયરંગનો પણ કાંઈક શોખ હતો. સાંજરે તેમની સામે અવનવા તમાશા કરવામાં આવતા અને વખતે વખતે ગાયિકાઓના નાચ મુજરા પણ થતા હતા. તે સૌંદર્યના પરમ ઉપાસક હોવાથી તેમણે અનેક લલિત લલનાઓ સાથે લગ્ન કર્યું હતું, પણ તે એવા વિષયો ન હતા કે વિષયમાં જ રમ્યાપમ્યા રહે અને રાજ્યકાર્ય ઉપર લક્ષ ન આપે.

વાર તહેવારે અને શુભ પ્રસંગોએ દબદબાભર્યા દરબાર ભરવામાં આવતા. તે વખતે સેનાનાયકો અને શુરવીર સૈનિકોને કિંમતી ઈનામો આપવામાં આવતા હતા. તેમની સવારીના ઠાકમાઠનો

પણ પાર ન હતો. સવારીના અગ્રભાગમાં પાયદળ રાખવામાં આવતું, જેમાં ઘણા યુરોપીયન સૈનિકોનો પણ સમાવેશ થતો હતો પાયદળ પાછળ ૫૦૦ ઉટ સવારો રાખવામાં આવતા અને તેમની પાછળ હાથીઓનો સમુહ રહેતો હતો, હાથીઓને પણ સુશોભિત ઝુલ, અંખાડી આદિથી શણગારવામાં આવતા હતા. સુલતાનની પાછળ મોરપિછાથી સુસજ્જ થયેલ હથેલીઓની ટુકડીઓ રહેતી હતી. તેમની પાછળ ઘોડેસ્વારોની ટુકડીઓ રહેતી જેમના હાથમાં ભાલાઓ આપવામાં આવતા હતા. તેમની પાછળ મુંદિર વસ્ત્રો પહેરેલા અમીર ઉમરાવોની ટુકડી રહેતી હતી. તેમની પાછળ “ તોપાખાનું ” અને તેની પાછળ કાસદોનું ટોળું અને તેમની પાછળ ખાસ સેનાધ્યક્ષો અને તેમના પાછળની ટુકડીમાં સુલતાન પોતે એક સુસજ્જિત સફેદ હાથી ઉપર બેઠેલા જોવામાં આવતા હતા.

આ હાથીને બેદનુરના જંગલમાંથી પકડવામાં આવ્યું હતું. સુલતાનના હાથીની પાછળ બીજા અનેક હાથીઓ રાખવામાં આવતા હતા, જેમના ઉપર સાહી વાવટા લઈ જવામાં આવતા હતા. હાથીઓના ટોળા પાછળ હથેલીઓની બે ટુકડીઓ રાખવામાં આવતી હતી. આખા લશ્કરની બન્ને બાજુએ પાયદળ ટુકડીઓ રાખવામાં આવતી કે જેના સૈનિકો સફેદ રેશમી પોશાક પહેરતા હતા અને હાથોમાં ચાંદીના હાથાવાળી બરછીઓ રાખતા હતા. સવારીનો દેખાવ ઘણો રમણીય લાગતો હતો. મુગલ રાજ્યકર્તાઓ સિવાય બીજા કોઈ રાજની સવારીમાં આવો ઠાઠમાઠ જોવામાં આવતો ન હતો.

મોરિંગ સાહેબ લખે છે કે હૈદરઅલી ઘણા શુરવીર, અનુભવી અને રણકળા વિશારદ સુલતાન હતા. જો કોઈ યુદ્ધમાં પરાજય થતો તોપણ હિંમત હારતા નહિ, તે વચનના સાચા અને પ્રમાણિક હતા. તેમની સત્યતા અને પ્રમાણિકપણું જોઇને અંગ્રેજો પણ દંગ થઈ જતા હતા. તે અંગ્રેજો સાથે અનેક લડાઇઓ લઢ્યા પરંતુ કોઇપણ યુદ્ધમાં તેમણે દગો કર્યો નથી.

આજે પણ મહીસુરવાસીઓ તેમનું સ્મરણ કરી રહ્યા છે અને તેમના શુરાતનના કામોને અભિમાનપૂર્વક સંભારે છે. સુલતાન હૈદરઅલીનું આટલું વર્ણન આપ્યા પછી હવે અમે તેમના શુરપીર પુત્ર ટીપુ સુલતાનની કારકિર્દીના કેટલાક નમુના બતાવીશું.

ટીપુ સુલતાન.

અમને ઘણો ખેદ થાય છે કે કેટલાક અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ ટીપુ સુલતાનનો ઇતિહાસ લખવામાં પોતાના પક્ષનો ઘણો પક્ષપાત કર્યો છે, હૈદરઅલીના સમયમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેંચોનો સંબંધ એટલો બધો બગડેલો ન હતો. તે વખતે ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીમાં એટલી શક્તિ ન હતી કે તે હૈદરઅલી પાસેથી પોતાનું રાજ્ય છીનવી શકે. તે વખતે ફ્રેંચો બળવાન હતા. આથી ઉલટું ટીપુ સુલતાનના જમાનામાં ફ્રેંચો નબળા પડી ચુક્યા હતા અને અંગ્રેજો, નિઝામ તથા મરાઠા સાથે મળીને બળવાન થયા હતા. તેમ છતાં અંગ્રેજોને ટીપુ સુલતાનની ઘણી ખીક હતી અને ટીપુ સુલતાન પણ તેમને દેશમાંથી હાંકી કાઢવાને પ્રયત્નગતી રાહ જોતા હતા. આથી અંગ્રેજોને ટીપુ સુલતાન સાથે અનેકવાર યુદ્ધ કરવું પડ્યું અને ટીપુ સુલતાનનો અંત આવ્યા પશ્ચાત તેમણે (અંગ્રેજોએ) તેમના (ટીપુ સુલતાનના) ઇતિહાસમાં ઘણો સુધારો વધારો કર્યો અને સુલતાન ઉપર અભ્યાસ આદિના અનેક આરોપો મૂક્યા. એવા હેતુથી કે લોકો તેમનો વાંક ન કાઢે અને તેમની મહીસુર ઉપરની ચઢાઈ તથા ટીપુ સુલતાન સાથેની અયોગ્ય વર્તણૂક ન્યાય પુરસ્કૃત ગણાય.

આ હેતુ પાર પાડવાને માટે કેટલાક અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો કે જેઓ અંગ્રેજ સરકારના જાતભાઈ અને ઓફિસર હતા તેમણે ટીપુ સુલતાનના સદ્ગુણો ઉપર પડેલા નાખી તેમને પ્રજા સમક્ષ ખોટા સ્વરૂપમાં રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

ઔરંગઝેબ આલમગીરના સંબંધમાં પણ કેટલાક અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ તેવીજ વર્તણૂક ચલાવી છે.

ટીપુ સુલતાન પણ દક્ષિણના ઔરંગઝેબ જેવા હતા. આ કારણથીજ અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ તેમનો ઇતિહાસ લખવામાં રાજદારી બુદ્ધિથી કામ લીધું છે. તે ઉપરાંત ટીપુ સુલતાન અંગ્રેજોના કદાચ શત્રુ હોવાથી તેઓ તેમના સંબંધમાં પોતાના દીલના ઉભરા કાઢે એ બનવાબેગ છે. કેમકે શત્રુના વખાણુ સર્વથા અસહ્યવિત છે.

અમે ટીપુ સુલતાનનું હુંક વર્ણન અત્રે આપીએ છીએ.

ઈ. સ. ૧૭૮૬માં ટીપુ સુલતાને “ સુલતાન ” પદ ધારણ કર્યું અને તેની સાથે અનેક પદવીઓ મહણુ કરી. તે પોતાની “ સેના ” ને “ મુજહેદીન ” ના નામથી સંબોધતા હતા. તેમને કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઘણી લાલસા હતી. તે અમુક રાજ્ય જીત્યા પછી શહેરો અને કસબાઓના નામ બદલી નાખતા હતા. તેમણે એક નવું પંચાંગ કાઢ્યું હતું.

સુલતાન એક સારા “ મુનશી ” હતા. તે અરજીઓ ઉપર પોતાને હાથે શેરો કરતા અને પોતાના સરદારો તેમજ સેનાબંધુઓને પોતાને હાથે હુકમ લખી મોકલતા. એટલું જ નહિ પરંતુ ગમે તેવા નજીવા કામ ઉપર જાતે લક્ષ આપતા હતા. વિદ્યા, હુન્નર, વૈદ્યક, વેપાર, ધર્મ આદિ સઘળી બાબતો ઉપર જાતે દેખરેખ રાખતા હતા. સુલતાનમાં આવી આવી યોગ્યતાઓ હોવા છતાં ઔરંગ સાહેબ લખે છે કે—

“ સુલતાનના સંબંધમાં આવું કહેવામાં આવે છે, અર્થાત વખાણુ કરવામાં આવે છે. પણ કહેવામાં આવે છે તેટલી યોગ્યતા તેમનામાં ન હતી. સુલતાન દરેક વાતમાં માહિતગાર હતા એવી વાતો કહેવામાં આવે છે પણ તે ખાલી વાતો છે. અલબત્ત સઘળી વાતોની માહિતી આર્યવિશય એબસેક્શનને હતી જેનો હી. સ. ૧૨૦૨ માં અંત આવ્યો. તે પ્રધાનવહું કરી શકતો, લશ્કરને યુદ્ધમાં દોરી શકતો, એટલું જ નહિ કિંતુ નૌકાબંધના કાર્યમાં પણ તે ઘણો કુશળ હતો તેમજ સઘળી જાતના હુન્નરમાં પણ કુશળ હતો. ”

અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો દીપુ સુલતાનના કેટલા વિરોધી છે તે અમારા બહાલા વાંચકો બોરિંગ સાહેબના લખાણ ઉપરથી જાણી શકશે. અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોની પોષકળતાનો એક નમુનો અત્રે બતાવવામાં આવે છે.

૧ અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ દીપુ સુલતાન ઉપર પણ ઘણા આરોપો મૂક્યા છે એટલું જ નહિ પણ દીપુ સુલતાન હિંદુધર્મના શત્રુ છે એવા આરોપો મૂકી મરાઠાઓને પોતાના પક્ષમાં લીધા હતા. હાલ આ બાબતમાં કેટલાક સંશોધકો સંશોધન કરી રહ્યા છે આજથી ૭-૮ વરસ પહેલાં મદ્રાસની અમુક સંસ્થાએ દીપુ સુલતાન વિષે કેટલીક શોધખોળ કરી નીચે પ્રમાણે રીપોર્ટ બહાર પાડ્યો છે.

શું દીપુ સુલતાન હિંદુધર્મની વિરુદ્ધ હતા ?

“મહીસુરની પુરાતન બાબતોની શોધખોળ ખાતાના વડા મી. નારાસીમાચારીએ ઇ. સ. ૧૯૧૭ ના એપ્રિલ માસમાં બેંગલોરની માઈથીક સોસાયટી સમક્ષ એક ઐતિહાસિક નિબંધ વાંચ્યો હતો, જેમાં અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ હૈદરઅલી અને દીપુ સુલતાન વિરુદ્ધ જે ખોટા ગપ્પાં માર્યા છે તેનું ખડન કરી ઉપર વર્ણવેલા બંને સુલતાનોની ઉજ્જવળ કારકીર્દિ ઉપર સારો પ્રકાશ પાડ્યો હતો. યુરોપીઅન ઇતિહાસકારો જણાવે છે કે દીપુ સુલતાન ઘણા નિર્દય અને ઘાતકી હતા તેના મંત્રીમાં મી. નારાસીમાચારીએ બોલતાં જણાવ્યું કે શૂગેરી ખાતેના મંદિરોના ગુરૂ ઉપર ઉભય સુલતાનોએ પત્રો લખી તેને હિંદુધર્મના મોટા ધાર્મિક અગ્રેસર તરીકે સ્વીકાર્યો હતો. એટલું જ નહિ પરંતુ દીપુ સુલતાને તો તે મહાંત ઉપર ૩૦ કાગળો લખ્યાં હતાં. આ ઉપરથી જણાય છે કે તે ધર્મોપદેશ અને ઝનુની હતાજ નહિ. જે તે ધર્મોપદેશ અને ઝનુની હોતો એક હિંદુધર્મ ગુરૂ ઉપર આ પ્રકારની મહેરબાની કરતજ નહિ. આ પત્રો ઇ. સ. ૧૭૯૧માં લખવામાં આવ્યાં હતાં, જે સમયે અંગ્રેજો પોતાના મિત્ર નિઝામ અને મરાઠાઓ સાથે માઇસોરની રાજ્યધાની તરફ કુચ કરી

બોરિંગ સાહેબે અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોનુંજ અનુકરણ કર્યું છે. કેટલાક અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો તાજમહાલના સંખ્યામાં પણ તેવુંજ લખે છે. તાજમહાલ શહેનશાહ શાહજહાંએ હિંદી કારીગરોને હાથે તૈયાર કરાવ્યો હતો છતાં કેટલાક અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો એવું બતાવવા માગે છે કે એક ઇટાલીઅન ઇજનેરે તે તૈયાર કર્યું હતું.

દીપુ સુલતાન ફારસી ભાષા ઘણી સારી રીતે જાણતા હતા. તેમણે અરબી ભાષાનો પણ સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. રમતગમતમા તે નકામો વખત ગુમાવતા નહિ. બહાર મોકલવામાં આવતા કાગળો રજીસ્ટરોમાં નોંધી લેવામા આવતા હતા.

દીપુ સુલતાને હી. સ. ૧૧૮૯માં પોતાની રાજ્યધાની શ્રીરંગ-પટ્ટનમાં એક નવો સિંકો પાડ્યો.

દીપુ સુલતાન નિત્ય નોંધ રાખતા હતા. જેમાં રોજ રોજના બનાવો નોંધવામાં આવતા હતા અને તે ઉપરથી તેમણે પોતાની કારકીર્દિને લગતું એક પુસ્તક તૈયાર કર્યું જેનું નામ “ફુતુહાતે ગાઝીયાં” રાખવામાં આવ્યું. મજકુર પુસ્તક ૧૮ પ્રકરણોમાં પુરું કરવામાં આવ્યું

રહ્યા હતા. જ્યારે મરાઠાઓએ શૃંગેરીના મંદિરનો નાશ કર્યો અને મૂર્તિનું ખંડન કર્યું ત્યારે મહંતે પોતાના છુપાવવાની જગ્યાએથી દીપુ સુલતાનને પત્ર લખી મંદિર ફરીથી બંધાવવામાં તેમની પાસેથી નાણાની મદદ માગી. સુલતાને તે માગણીનો સત્વર સ્વીકાર કર્યો અને સ્થાનિક સત્તાવાળાઓને મહંતને મદદ આપવાનું અને તેમનો બચાવ કરવાનું કહેણ મોકલ્યું. આ ઉપરથી જણાય છે કે અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો લખે છે તે પ્રમાણે દીપુ સુલતાન ધર્મી અને ઝંતુની નહતા. પણ ઘણા ન્યાયી અને સઘળી પ્રજાને સમાન રાખનારા હતા.”

મુનશી-એચ-ડી.

લેખક. એડિટર. આદ્યતાબે. ઇસ્લામ

હતું અને તેમાં કસરત, અગળળ આદિ સિપાહીઓને ઉપયોગી થઇ પડે એવા વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. તે ઉપરાંત લશ્કરને કેવી રીતે દોરવું, દુશ્મનો ઉપર છાપો કેવી રીતે મારવો, જંગલ અને મેદાનમાં કેવી રીતે લડાઈ કરવી, પોતાનો બચાવ કેવી રીતે કરવો, લડાઈના મેદાનમાંથી કેવી રીતે પાછા ફરવું આદિ ઘણી ઉપયોગી બાબતોને પણ તેમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું.

સુલતાને ઇ. સ. ૧૭૯૩માં એક ફરમાન બહાર પાડી પાયદળના પાંચ વિભાગ પાડ્યા હતા, દરેક વિભાગમાં ૧૩૯૨ સૈનિકો રાખવામાં આવતા હતા. જેમાં ૧૦૫૬ ખંદુકવાળા સૈનિકો રાખવામાં આવતા હતા. સરદારોની સંખ્યા પણ સારી હતી. દરેક ટુકડીમાં તીરંદાજોની પણ સારી સંખ્યા રાખવામાં આવતી હતી. જેમને ‘જેક’ના નામથી બોલાવવામાં આવતા હતા. તે ઉપરાંત દરેક ટુકડીમાં બખ્ખે તોપો રાખવામાં આવતી હતી. હયદળ (ઘોડેસવારો) ના ત્રણ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા હતા. ૧ નિયમિત ટુકડી, ૨ સિલેહદાર. આ ટુકડીના સૈનિકોને ઘોડા પોતાના ખરચે લેવા પડતા હતા. ૩ કઝઝાકે અથવા ગારતગર સવાર. આમાંથી પહેલા વિભાગના સૈનિકોને “અસકરી” નામ આપવામાં આવ્યું હતું. સિલેહદાર ટુકડીમાં ૭ હજાર સૈનિકો હતા અને ગારતગર સવારોની સંખ્યા ૮૦૦૦ જેટલી હતી.

સુલતાને જમીન ઉપરની સેના ઉપરાંત દરિયાઈ લશ્કરની પણ જુદી વ્યવસ્થા કરી હતી. ઇ. સ. ૧૭૯૨માં ટીપુ સુલતાને દરિયાઈ લશ્કર કાયમ કરી તેની વ્યવસ્થા કરવા માટે સરદારોની એક સંખ્યા મુકર્રર કરી હતી જેમની સંખ્યા ૧૧ જેટલી હતી. આ પ્રકારના મોટા સરદારોના હાથ તળે બીજા નાના સરદારોને નિમવામાં આવ્યા હતા જેમની સંખ્યા ૩૦ જેટલી હતી. તે ઉપરાંત સુલતાન પાસે ૨૦ મોટા અને ૨૦ નાના મળીને કુલ ૪૦ વહાણો હતાં. પહેલા નંબરની નૌકાઓ ઉપર ૭૨ તોપો રાખવામાં આવતી અને બીજા નંબરના વહાણો ઉપર ૬૨ તોપો, તથા નાના વહાણો ઉપર ૪૬

તોપો ચઢાવવામાં આવતી હતી. તેમણે નૌકાધ્યક્ષ (દરીઆઇ ફેજના વડા) પાસે વહાણોનાં પક્ષાન મોકલી તે પ્રમાણે વહાણ તૈયાર કરવાનો હુકમ કર્યો હતો અને વહાણો બાંધવાના લાકડા માટે જંગલો પણ મુકરર કર્યા હતા. આ પ્રમાણે વહાણ તૈયાર થઇ સમુદ્રમાં ફરવા લાગ્યા. પરંતુ તેઓ કાંઇપણ ઉપયોગમાં આવે તે પહેલાં તો સઘળા વહાણો ઇસ્ટઇન્ડીઆ કંપનીના વહાણો સાથે અથડાઇને નાશ પામ્યા.

દીપુ સુલતાને પોતાના રાજ્યમાં દારૂ વેચવાની બંધી કરી હતી.

ઈ. સ. ૧૭૮૬માં સુલતાને એક ફરમાન બહાર પાડી ગેર-મુસ્લિમ રાજ્યમાં વસતી પોતાની મુસ્લિમ પ્રજાને પોતાના રાજ્યમાં આવી વસવાનું કહ્યું. તે કહેતા હતા કે વિધર્મીઓ કે જેમણે ઇસ્લામ જેવા સાચા ધર્મથી મોઢું ફેરવ્યું છે તેઓ એક દહાડો જરૂર ઇસ્લામનો સ્વીકાર કરશે અથવા તેમને જાજીઆવેશે આપશે. અંગ્રેજો સમજે છે કે મુસ્લિમ રાજ્યકર્તાઓ નબળા પડી ગયા છે. તેથી મુસ્લિમ રાજ્યકર્તાઓએ તેમની સાથે ધર્મયુદ્ધ કરવું જોઇએ. પહેલાં તો આ હુકમ ખાસ મહૈસુરમાં જ બહાર પાડવામાં આવ્યો, પણ ધીમે ધીમે તે નિઝામ હૈદરાબાદ વિ. મુસ્લિમ રાજ્યોના મુસલમાનોના જાણવામાં પણ આવ્યો અને તેમના ઉપર તેની સારી અસર થઇ. તેમણે દિલ્હીના મુગલ શહેનશાહને પણ તેની એક નકલ મોકલી.

(૨) દીપુ સુલતાનનું આ કામ એકું હતું કે જેથી સ્વભાવિક રીતે અંગ્રેજ સરકાર લાય પામે. આ પત્રની અંગ્રેજ સરકાર ઉપર ઘણી અસર થઈ અને તે પોતાનો બચાવ કરવાની ફિરમાં પડી. દીપુ સુલતાનના ઉપર બતાવેલા ફરમાન વિષે જુદા જુદા પક્ષના ઇતિહાસકારો જુદો જુદો અભિપ્રાય ધરાવે છે અને કેટલાક અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો તો તેનાથી બળીને દગ્ધ થઇ ગયા છે અને તેમણે સુલતાનની વિરુદ્ધ લખવામાં કાંઇ પણ મહત્ત્વા સખી નથી. પણ ન્યાયી અને નિષ્પક્ષપાત ઇતિહાસકારોનું કર્તવ્ય એ છે કે કોઈ પણ રાજ્યકર્તા ઉપર કોઈ પણ જાતનો આરોપ મૂકતાં પહેલાં તેની વર્તણૂક ને લક્ષ્યતા કરણો તપાસવા જોઇએ. નહિ કે તેના સારાં કામોને છુપાવી તેના

ટીપુ સુલતાનને વારંવાર રણભૂમિમાં જવું પડતું, આ કારણથી તે ઘણો થોડો સમય રાજ્યધાનીમાં ગુમરતા હતા. તેથી તેમની

ખરાબ કમોને લોકો સમક્ષ રજુ કરવા નેહએ. કેટલાક અંગ્રેજ ઈતિહાસકારોએ ટીપુ સુલતાન ઉપર મનગમતા કલ્પિત આરોપો મૂકતાં પહેલાં તેમણે શા કારણથી તેવો હુકમ બહાર પાડ્યો તેના કારણે તપાસવા હતા. શું તેઓ ટીપુ સુલતાનને ધર્મોપદ માને છે? ને એમ હોય તો તે તેમની ભૂલ છે. સુલતાન ધર્મોપદ નહતા એવું ઈતિહાસથી સાબીત થઈ ચુક્યું છે. તે સમયે મરાઠાઓએ મુસલમાનો ઉપર જે જુલમ ગુનથા હતા, તેથી ટીપુ સુલતાનને એક ઇસ્લામી રાજ્યકર્તા તરીકે તેમના ઉપર ગુસ્સો ચઢ્યો હતો અને મરાઠાઓ ઉપર વેર લેવાની ઇચ્છા તેમના મનમાં જન્મ પામી હતી. તેમજ અંગ્રેજ લોકોથી ઇસ્લામી સલતનતને નુકસાન પહોંચવાનો ભય હોવાથી તેમની વ્યવસ્થા કરવાની સુલતાનને લાગણી થાય એ સ્વાભાવિક છે અને તે પ્રમાણે તે ઇસ્લામી સલતનતને અંગ્રેજોના ભયમાંથી બચાવવાનો ઇરાદો રાખતા હોય તો તેમાં તેમણે ખોટું શું કયું? એક ઇસ્લામી સુલતાન તરીકે એ તેમની ફરજ હતી. બારિંગ સાહેબ લખે છે કે એક સમયે ટીપુ સુલતાને કુર્ગના લોકોના સંબંધમાં એવો હુકમ બહાર પાડ્યો કે “તમારા લોકોમાં એવો રિવાજ છે કે દરેક કુટુંબમાં સૌથી મોટા બાઈ લગ્ન કરે છે અને ખીબ્બ લાઈઓ તેની સ્ત્રી સાથે સ્વભાર્યા (પોતાની સ્ત્રી) જેવો વહેવાર રાખે છે. આ ન્યાયે તમારામાં ગેરકાયદેસર બચ્ચાંઓની સંખ્યા વિશેષ છે. આ પ્રકારની વર્તણૂક રાજ્યના કાયદાની વિરૂદ્ધ છે. તે ઉપરાંત તમે ૭ વાર સરકારની વિરૂદ્ધતા કરી છે, પણ હવે ને તમે તે પ્રમાણે કરશો તો તમારા ઉપર કંઈ પણ જુલમ કરવામાં આવશે નહિ, પણ તમને સઘળાને મુસલમાન બનાવી દેવામાં આવશે.”

ઉપરના લખાણમાં બારિંગ સાહેબે ધર્મોપદપણથી કામ લીધું છે. તેમણે એટલો તો વિચાર કરવો હતો કે કુર્ગવાસીઓએ સાત સાત વાર સરકારની વિરૂદ્ધતા કરી, શાહી ફોજને હુંડી છતાં સુલતાને તેમને કંઈ પણ શિક્ષા કરી નહિ. પણ માત્ર એટલીજ ચેતવણી આપી કે ને હવે તમે તે પ્રમાણે કરશો તો તમને મુસલમાન બનાવવામાં આવશે. આ માત્ર એક ચેતવણીજ હતી. ને કુર્ગવાસીઓ સુલતાનનો મુકબલો કરે તોજ તેમની સાથે તે પ્રમાણે

ગેરહાજરીમાં રાજ્યની વ્યવસ્થા^૩ ખીજા અમલદારો કરતા હતા. આથી પ્રજાને કાંઈ અસંતોષ પણ થતો હતો, પરંતુ તેમની ફરીઆદ સુલતાનના કાન સુધી પહોંચતી નહિ. કોર્ટના કાયદા જોઈએ તેવા ન હતા. દરેક ન્યાયાધીશ પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તતો સુલતાનને પોતાના સરદારોમાં પુરો વિશ્વાસ ન હતો. તેમના સ્ત્રી પુત્રોને શ્રીરંગ-પટ્ટનમાં રાખવામાં આવતા હતા. તથા તેમના ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે જનસુસો રાખવામાં આવતા હતા. બોરિંગ સાહેબ લખે છે કે “સુલતાન ધણી ઉગ્ર અને ક્રોધી સ્વભાવના હતા. તે માણસને મારી

વર્તવાનું હતું અને જો તેઓ તેવું વર્તન ન કરેતો કાંઈપણ કરવાનું ન હતું. જો કુર્ગવાસીઓને મુસલમાન બનાવવાનીજ સુલતાનની ધારણા હોતો આવી ચેતવણી આપવાની કાંઈ પણ જરૂર ન હતી. તે તેમને બળા-તકારે પણ મુસલમાન બનાવી શક્ત-પણુ એવી તેમની ધારણા ન હતી તેમણે તો માત્ર કુર્ગવાસીઓને તેવી ચેતવણીજ આપી હતી

મુનશી. એચ. ડી.

૩ દરેક રાજ્યની વ્યવસ્થા રાજાની ગેરહાજરીમાં પ્રધાનોજ કરે છે. તેમજ તે સમયના ખીજા રાજ્યકર્તાઓની રાજ્યવ્યવસ્થા તપાસવામાં આવે તે આપણને અવશ્ય સ્વીકારવુંજ પડશે કે તે સમયના ખીજા રાજ્યકર્તાઓ કરતાં દીપુ સુલતાનના રાજ્યની વ્યવસ્થા ઘણી સારી હતી. અલબત્ત સુલતાનની પ્રજા પૈકી કેટલાક દુષ્ટો તેમના અદલ ઇન્સાફથી નારાજ હોયતો તે અસંભવિત નથી. પણ તે તેમના કર્તવ્યોનુંજ કળ હતું. તેમાં સુલતાનને શો દોષ ? સુલતાનની પ્રજાના મોટા ભાગને તેમના ન્યાય સામે ફરીઆદો જેવું કાંઈ પણ ન હતું. તેમના ન્યાયાલયો કાયદાને અનુસરીને ચલાવવામાં આવતા હતા. જો એમ કહેવામાં આવે કે દીપુ સુલતાનના રાજ્ય અમલમાં જોઈએ તેવા કાયદા ન હતા તો અમારે કહેવું જોઈએ કે ઇસ્ટ ઇન્ડીઅ કંપનીની શરૂઆતમાં પણ તેવીજ સ્થિતિ હતી. પણ એટલું તો યાદ કર છે કે ખીજાઓના મુકાબલામાં મહીસુરના ન્યાયાલયોમાં લોકોને ચોગ્ય ન્યાય મળતો હતો એટલુંજ નહિ પણ સુલતાનની રાજ્યવ્યવસ્થા પણ ધણી સારી હતી. બોરિંગ સાહેબ લખે છે કે પ્રજાનો ન્યાયાધીશો વિરૂદ્ધ સુલતાનને ફરીઆદ કરી શકતા નહિ. જો એ વાતને ધ્યાન માનીએ તો તે આશો

નાખવામાં પાછું ફરીને જોતા સરખા પણ નહિ. નરગુંદની રણભૂમી માંથી લખેલા એક પત્રમાં સુલતાન જણાવે છે કે “ જો કિલામાંનું સૈન્ય કિલ્લો તમારે સ્વાધીન ન કરે તો તમારે કિલા ઉપર હુમલો કરવો અને તેમાંના સઘળા સ્ત્રી પુરૂષો અને જનવરોનો નિર્દયપણે વધ કરવો. માત્ર કાલપંડિતનેજ^૪ બચાવી લેવો.”

એક બીજા પત્રમાં સુલતાન કુર્ગના એક સરદારને લખે છે કે— તમે કુર્ગના લોકો ઉપર હુમલો કરો અને બધાને તલવારથી મારી નાખો, અથવા કેદ કરો અને કેદીઓના સ્ત્રીબચ્ચાંઓને મુસલમાન^૫

બીજા રાજાઓ ઉપર પણ મૂકી શકાય. દરેક રાજ્યની પ્રજા ન્યાયાધીશો વિરુદ્ધ ફરીઆદ કરતાં હરે છે. તેઓ એમ માને છે કે જો અમે રાજાને ફરીઆદ કરીશું તો ન્યાયાધીશો અમારાથી નારાજ થશે અને અમને સિક્ષા કરશે. આવી બીકને લીધે જો તેઓ રાજાને ફરીઆદ ન કરે તો તેમાં રાજાનો શો દોષ ? શું ચાલુ જમાનામાં તેવા બનાવો બનતા નથી ? પોલીસ ખાતું, જસુસ ખાતું, ન્યાયખાતું. જ્યાં જુઓ ત્યાં આવા અનેક દાખલાઓ મળી આવશે.

(૪) આ હુકમ દીપુ સુલતાનનોજ હતો એ બોરિંગ સાહેબ કેવી રીતે પુરવાર કરી શકે છે ? જ્યાં સુધી તેને પુરવાર ન કરી શકે ત્યાં સુધી તેવો આરોપ મિથ્યા છે. સુલતાન સઘળાને મારી નાખવાનો હુકમ આપે અને કાળપંડિતને બચાવવાનું કહે એ કેવી વિચિત્રતા ? જો માણસ જનવરો ઉપર પણ દયા ન લાવે તે મનુષ્ય ઉપર દયાભાવ કેમ બતાવે ?

મુનશી એચ. ડી.

(૫) કુર્ગના લોકો એવા હતા કે જેમણે વારંવાર સુલતાન સામે બળવો જમાડ્યો હતો અને ૭ વાર સુલતાનની ફેાજોને લુંટી લીધી. તે ઉપરથી સુલતાનને આગળ બતાવ્યા પ્રમાણે કુર્ગવાસીઓને ચેતવણી આપવી પડી. તેમ છતાં તેમણે સુલતાનની ચેતવણી ઉપર કાંઈ લક્ષ આપ્યું નહિ અને પહેલાના જેવીજ વર્તણૂક જારી રાખી. તેથી નાજુરકે સુલતાનને તેવો હુકમ બહાર પાડવો પડ્યો બોરિંગ સાહેબ લખે છે કે સુલતાને મૂંઝેલાઓને મુસલમાન બનાવવાનો હુકમ આપ્યો. પણ એ કેમ બની શકે ? શું તેઓ જીવતા થઈને ધસ્લામનો સ્વીકાર કરત ? કદાચ બોરિંગ સાહેબ તેમને જીવતા કરી શકતા હોત તો તે એક જુદી વાત હતી

બનાવો. ” ત્યાર પછી કિનારાના બળવાના સંબંધમાં સુલતાને બદ્દુઝ્ઝમાંને લખ્યું કે “ ૧૦ વરસ પહેલાં ૧૫ હજાર માણસોને ઝાડો ઉપર લટકાવી મારી નાખવામાં આવ્યા હતા. તે ઝાડો હજી પણ ખીન્ન ગુન્હેગારોને સંભારે છે. માટે બળવાખોરોને તેજ ઝાડો ઉપર લટકાવીને મારી નાખો.

આગળ જતાં બોરિંગ સાહેબ લખે છે કે કાલીકટના બળવાખોરોના સંબંધમાં સુલતાને ઇરશાદબેગને લખ્યું કે “જે બળવાખોરો માર્યા ગયા તેઓ તો ગયા. પણ હવે જેઓ પકડાય તેઓ કાળા હોય કે ગોરા હોય પણ તેમને પકડીને રાજ્યધાનીમાં હાજર કરવા.”

આગળ જતાં બોરિંગ સાહેબ લખે છે કે સુલતાનનો ફૂર

૬ સુલતાનને આ વાત જાહેર કરવાની શી જરૂર હતી ? વળી દશ વરસ સુધી તે ઝાડ કાયમ રહ્યાં એ વાતની ખાત્રી શી ? તેમજ તેજ ઝાડો ઉપર ગુન્હેગારોને લટકાવવાનું શું કારણ ? અમે તો આ સઘળી વાતો કલ્પિત સમજીએ છે.

મુનશી એચ. ડી.

૭ આ આરોપ ખીન્ન રાજાઓ ઉપર પણ મૂકી શકાય. બળવાખોરોને એવી શિક્ષા કોણ નથી કરતું ? ઉલટું ટીપુ સુલતાન તો એટલે સુધી લખે છે, કે જેઓ બચ્યા હોય તેમને મારી નહિ નાખતાં રાજ્યધાનીમાં હાજર કરવા. શું આ પણ અન્યાય કહેવાય ? રાજ્યધાનીમાં બોલાવી તેમનો ન્યાય કરવાનો હશે. જે એમ ન હોય તો તેમને ત્યાંજ મારી નાખવાનો હુકમ આપત.

મુનશી એચ. ડી.

૮ બોરિંગ સાહેબ પોતાના જાતીય સ્વભાવાનુસાર સુલતાન પ્રત્યે ગુસ્સો બતાવે એ સ્વાભાવિક છે. પણ એક ઇતિહાસકારે તેવો કોધ રાખવો જોઈએ નહિ. તે સમયમાં એવી શિક્ષા સાધારણ હતી.

સ્વભાવ જોઇ માણસને ક્રોધ ચઢે એ સ્વાભાવિક છે. પણ કેદીઓ સાથેની તેમની વર્તણૂક તો વૈરભાવ ઉત્પન્ન કરે તેવી હતી. ટીપુ સુલતાન કેદીઓનો શિરોચ્છેદ કરવામાં પાછી પાની કરતા નહિ અથવા તેમને ઝેર આપવામાં કે તેમને ફાંસી ચઢાવવામાં તે પાછું ફરીને જોતા નહિ. અંગ્રેજ સૈનિકો મોટા ભાગે સુલતાનના વૈરનો ભોગ થઇ પડતા હતા. મેંગલોરની સંધિ પછી તેમણે કેદીઓને છુટા કર્યા નહિ. ઘણા ખરા જવાન છોકરાઓની ખતના (સુન્નત) કરવામાં આવી અને કોરોમાંડલથી પકડી આણેલી કન્યાઓ સાથે લગ્ન કર્યું.

બોરિંગ સાહેબ સુલતાન ઉપર એવો પણ આરોપ મૂકે છે કે તેમના વખતમાં સુળીનો રિવાજ ફરીથી શરૂ કરવામાં આવ્યો હતો. એદનુરમાં મેં જાતે તે પહોડો જોયા કે જ્યાં અપરાધીઓને સુળીએ ચઢાવવામાં આવતા હતા. પહેલાં અપરાધીઓને ખીલાવડે લાકડા સાથે જડી લેવામાં આવતા. આ પ્રકારની શિક્ષા કેટલાક હિંદુરાજ્યોના રાજ્યમાં પણ કરવામાં આવતી હતી. વળી તે એવું પણ લખે છે કે આ પ્રકારની સજા બીજાં રાજ્યોમાં પણ કરવામાં આવતી હતી.

તે સમયે એવો પણ રિવાજ હતો કે બળવાખોરોને લોખંડના પાંજરામાં પુરવામાં આવતા હતા. તેમને લોહાના ખીલા જડેલા લાકડાના ઘોડા ઉપર બેસાડવામાં આવતા હતા. તેમને બેસાડયા પછી ચાંપ દબાવવામાં આવતાં અણીદાર ખીલા તે બીચારા અભાગીના

ઘણા ખરા રાજ્યકર્તાઓ અપરાધીઓને તેવી શિક્ષા કરતા હતા. કોરોમાંડલથી પકડી આણેલી કન્યાઓના સંબંધમાં જે આરોપ મૂકવામાં આવે છે તે માનવાન્વેગ નથી. કેમકે ટીપુ સુલતાનનું જીવન ચરિત્ર જોતાં જણાય છે કે તે ધર્મચુસ્ત રાજ્યકર્તા હતા. તે રમત ગમત અને વિષયને પસંદ કરતા નહિ. તેમજ નાચરંગને પણ તે ધિક્કારતા હતા. આ એક ખોટો આરોપ છે.

મુનશી એચ. ડી.

શરીરમાં પેસી જતા હતા. આ ઉપરાંત કેદીના હાથ પગ બાંધી તેને હાથીના પગ સાથે બાંધવામાં આવતો જેથી તે ચગદાઇને મરી જાય. કેટલાક કેદીઓને વાઘના પાંજરામાં પુરવામાં આવતા અને વાઘ તેમને ખાઇ જતો.

ટીપુ સુલતાનનાં ઘણાં ચિત્રો જોવામાં આવે છે, તેમાંનાં કેટલાકમાં તેમને ઘણા ખુબસુરત બતાવવામાં આવ્યા છે. “હુમલાતે દૈદરી” નામક પુસ્તકમાં તેમનું આબેહુબ ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે. દૈદરાબાદમાંથી એક તસ્વીર મળી આવી છે, જે આબેહુબ સુલતાનની આકૃતિને મળતી આવે છે.

તેમનું મુખ ભરાવદાર, નાક અણીઆળું, આંખો મોટી. ગરદન ટુંકી અને શરીર ભરાવદાર હતું. સુલતાન દાઢી મુંડાવતા હતા. પણ પોતાના પિતાની પેઠે મધ્યે બોડાવતા નહિ.

સુલતાન ઘણા શરમાળ હતા. તે પોતાના પગ, ધુંટણ અને હાથનાં કાંડાઓ સિવાય શરીરનો બીજો કોઇપણ ભાગ બાહ્યેજ ઉઘાડો રાખતા હતા. હમ્મામમાં પણ તે વસ્ત્રો પહેરીનેજ ન્હાતા હતા. તેમણે પોતાના રાજ્યની સ્ત્રીઓને માટે એવો હુકમ બહાર પાડ્યો હતો કે “કોઇપણ સ્ત્રીએ માથું અને સ્તન ઉઘાડા રાખીને બહાર નિકળવું નહિ. તે સમયે દક્ષિણની સ્ત્રીઓ સ્તનો ઉઘાડાં રાખીને બહાર નિકળતી અને સ્તનો છુપાવવાં એ તેઓ કલંક સમાન સમજતી હતી. એકવાર એવું પણ બનેલું કે એક સ્ત્રીએ પોતાનાં સ્તનો છુપાવતાં તે સમયની રાણીએ તેનાં સ્તનો કપાવી નાંખાવેલાં આ દુષ્ટ રિવાજ સુલતાને બંધ પાડ્યો.

સુલતાન ધર્મચુસ્ત મુસલમાનની પેઠે સાદો લિબાસ પહેરતા હતા અને પોતાની પ્રજાને માટે પણ તેમણે તેવોજ હુકમ બહાર પાડ્યો હતો. પણ મુસાફરીએ જતાં કારણોથી કાટ પહેરતા જેના

ઉપર વાધના જેવા અટાપટા પાડેલા હતા. સુલતાન પોતાના ગળામાં અને પાઘડી ઉપર રૂમાલ બાંધતા હતા.

તેમની તલવાર ઉપર “અસદુલ્લાહુલ ગાલિબ” એ શબ્દો કાતરેલા હતા. તેમનું સિંહાસન વાધના આકારનું બનેલું હતું. તખ્ત ઉપર ચઢવા માટે ચાંદીનાં પગથીયાં મૂકેલાં હતાં. તખ્તના ઉપરના ભાગમાં સોનાના બનાવેલા ધ્રુવડની આકૃતિ હતી.

મજકુર તખ્ત હાલમાં વિન્ડસરકેસલમાં છે, જે ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીએ મહુમ કવીન વિક્ટોરીઆને નજરના દાખલ મોકલ્યું હતું. સુલતાન અબ્દુલ અજિઝખાં જ્યારે ઇંગ્લાંડ ગયા ત્યારે તેમને માટે એજ સિંહાસન રાખવામાં આવ્યું હતું.

સુલતાનની બીજી યાદગીરીઓમાં તેમના તંબુનો એક ભાગ, હાથી દાંતની ખુરસીઓ, હાથી ઘોડાનાં ધરેણાં, એક પાલખી, જે તોપો, જુદી જુદી જાતના હથિયાર, લડાઇ વખતે તેમની પાસેથી મળી આવેલી તલવાર અને એક કુરાન શરીફ કે જે પહેલાં શહેનશાહ ઔરંગઝેબ પાસે હતું. આ પવિત્ર કુરાન શરીફને તૈયાર કરવામાં ૯૦૦૦૦ રૂ. ખર્ચવામાં આવ્યા હતા.

આ સઘળી વસ્તુઓ હાલ વિન્ડસરકેસલમાં જોવામાં આવે છે.

શ્રીરમપટ્ટનના પહેલા હુમલા પછી સુલતાને પલંગ ઉપર સવાનું મૂકી દીધું. તે નીચે ટાટ ઉપર સુઇ રહેતા અને ખુદાની બંદગી કરવામાં મશગુલ રહેતા હતા.

તે કદી પણ કોઇ ખરાબ શબ્દ જીલ ઉપર લાવતા નહિ. પણ તે ધાર્મિક, ઔદ્યોગિક, ઐતિહાસિક આદિ બાબતો ઉપર ચર્ચા કરતા હતા. તે ઘણા રણવિશારદ હતા, પણ પોતાના સરદારો ઉપર પુરેપુરો વિશ્વાસ રાખતા નહિ. આ કારણથી જ આખરે તેમને સોસનું પડ્યું હતું.

ઉપોદ્ધાત

ઇ. સ. ૧૭૬૦ પછી હૈદરઅલી સુલતાને અનેક વિજયો પ્રાપ્ત કર્યા અને ઇ. સ. ૧૭૬૯ માં ટીપુ સુલતાનનો અંત આવ્યો ત્યાં સુધી બાપ બેટા વિજય પ્રવર્તાવતાજ રહ્યા. પણ અંગ્રેજોના રાજ્ય અમલમાં અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ તેમાં ઘણા સુધારાવધારા કર્યા અને ગોયા ઇતિહાસનું ખૂનજ કરી નાખ્યું. અંગ્રેજો ઉપરાંત હિંદુ-મુસલમાન અને ખ્રીસ્તીઓએ પણ તેમનો ઇતિહાસ લખ્યો છે. અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ ફ્રેંચો સાથેની દુશ્મનીના કારણથી હૈદરઅલી અને ટીપુ સુલતાન વિરુદ્ધ લખવામાં કાંઈ પણ કચાસ રાખી નથી. તેમજ નિઝામ અને પેશવા સરકારનાં વર્ણનોમાં પણ ઘણો ફેરફાર કર્યો છે, અને હૈદરઅલી સુલતાન તેમજ ટીપુ સુલતાનનાં અનેક સારાં કામો અંધારામાં રાખ્યાં છે. એટલું જ નહિ પણ તે બન્ને બાપ દીકરાને જીદ્દમી સાબીત કરવામાં પાછું ફરીને જોયું નથી. આ ઉપરથી અમે તે એમજ કહીશું કે તેમણે ઇતિહાસ ઇતિહાસના દષ્ટિબિંદુથી લખ્યો નથી, પણ પોતાની અમુક મતલબ સાધવા માટેજ લખ્યો છે: અને તે મતલબ એજ કે બન્ને બાપ દીકરાને કાઈ પણ રીતે લોકોમાં બદનામ કરવા. આથી ઉલટું હિંદુ ઇતિહાસકારોએ પણ તે બન્નેનાં ઘણાં વખાણ કર્યા છે. જે ઇતિહાસકારોએ અંગ્રેજ ઇતિહાસોનો આધાર લીધો છે તેમણે પણ તેવી જ ભૂલ કરી છે.

તા. ૧૨-૮-૨૫ } લી. હાઆગો.
મુનશી સે. હામીદમીયાં ડાસામીયાં.
એડિટર. આ. ઈસ્લામ.
ખાનપુર. અમહાવાદ.

તે પોતાના સૈનિકો પ્રત્યે દયાળુ હતા. આ કારણથી સિપાહીઓ તેમને માટે પ્રાણ આપવાને પણ તૈયાર રહેતા હતા.

સુલતાનની ધર્મપરાયણતાના કારણથી આજે પણ મુસલમાનો તેમને સંભારે છે.

હી. સ. ૧૨૧૩ અને ઇ. સ. ૧૭૯૯ માં ટીપુ સુલતાન લડા-
ઈના મેદાનમાં મરણ પામ્યા.

અહિંયાં પૂર્વ સ્થિતિનું વર્ણન પુરૂ થાય છે. વિશેષ વર્ણન આગલાં પ્રકરણોમાં આપવામાં આવશે.

લેખક મહાશયોનો આભાર

આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં મેં નીચેનાં પુસ્તકોનો આધાર લીધો છે, જેમના લેખકોનો હું અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

- ૧ હુમલાતે હૈદરી.
- ૨ હિસ્ટરી ઓફ હૈદરઅલીખાં-કર્તા મો. મોડલેટ. જે લાગ. ઇ. સ. ૧૭૮૪ માં લંડનમાં છપાયું. લેખક સુલતાનની ફોજમાં ૧૦૦૦૦ નો સરદાર હતો.
- ૩ બ્રિટીશ મિલિટરી બાયોગ્રાફી. આ પુસ્તક ઇ. સ. ૧૮૪૧ માં લંડનમાં છપાયું.
- ૪ ઓથેન્ટીક મેમોઇર્સ ઓફ ટીપુ સુલતાન. ૧૮૨૦ માં કલ-
કત્તામાં છપાયું.
- ૫ માર્કિવસ વેલેસ્લીઝ ડિસ્પેચીઝ. ૧૮૨૬ માં લંડનમાં છપાયું.
- ૬ ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ ગેઝેટીઅર. ૧૮૨૮ માં લંડનમાં છપાયું.
- ૭ અસકર્સ કેપ્ટીવિટી.
- ૮ બતન્સ ડાયરી. કર્નલ બતન્સે આંખે જોયેલા બનાવો લખ્યા છે.

- ૯ જનરલ નેપલ એન્ડ મિલિટરી મેજેઝિન.
 ૧૦ હિસ્ટોરીકલ સ્કેચીઝ ઓફ સાઉથ ઇન્ડિઆ.
 ૧૧ કુતુહાલે હયદરી.
 ૧૨ નિશાને હયદરી.
 ૧૩ જોર્જનામા.
 ૧૪ તારિખ હમીદખાંની.

લી. ભવદીય.

મુનશી. એચ. ડી.

નવાબ હયદરઅલીખાં બહાદુર અને ટીપુ સુલતાનની વંશાવળી

લેવિન. બી. બોર્ડિંગ સાહેબના પુસ્તક ઉપરથી

મહમ્મદ બેહલોલ	
૧	૨
અલીમહમ્મદ યા અલીગુલામ દોસ્તમહમ્મદ જેની સાથે સૈયદ પારસા મુનશીની દીકરીનું લગ્ન થયું હતું. અ.યુ. ૧૬૭૮	વલીમહમ્મદ

૧	૨	૩	૪
ફતેહમહમ્મદ ઉર્ફે ફતેહ- અલી અથવા શુબઅ સાહેબ મીર અકબર અલીખાની પુત્રી મજી- દાબેગમ સાથે લગ્ન થયું.	મહમ્મદમિમ	મહમ્મદ	મહમ્મદખલિયાસ હયદરસાહેબ

	૧	૨	૩
	હૈદરઅલીખાં મોઇનુદ્દિનની પુત્રી	વલીમહમ્મદ બાળવયમાંજ	શેહબાઝખાં ઉર્ફે
૧	ફત્તુનનિસાં સાથે લગ્ન થયું.	મરજુ પામ્યો	ધરમાધલ ઝાદર સાહેબ
૨	મખદુમ સાહેબની પુત્રી સાથે લગ્ન થયું મરજુ ઈ. સ. ૧૭૮૨		

૧	૨
કરીમશાહ	ડીપુ સુલતાન યા ફતેહઅલીખાં
અથવા	સન ૧૭૫૩ માં જન્મ થયો
સફદરશિકોહ	૧૭૮૨ થી ૧૭૯૯ રાજ્ય કર્યું.

૧	
ઇમામઅક્ષ	ગુલામઅલી
૧ છોકરો	૩ છોકરા
	૧ છોકરી

મહીસુરના રાજાઓની વંશાવળી

લેવિન. બી. બોરિંગ સાહેબના પુસ્તક ઉપરથી.

વજીરાજ ઈ. સ. ૧૩૯૯

રાજવદયાર ૧૫૭૭ થી ૧૬૧૬

અકા દેવરાજ અથવા દેવરાજ નાનો ૧૬૭૧ થી ૧૭૦૪

કન્દીરાય ૧૭૦૪ થી ૧૭૧૬ ગુંગા રાજ

કૃષ્ણ રાજ મોટો ૧૭૨૬ થી ૧૭૩૩

ચામરાજ ૧૭૩૩ થી ૧૭૩૬ કેદમાં મૂક્યો

અકાકરશન યા કરશનરાજ નાનો ૧૭૩૬ થી ૧૭૬૬

તેજરાજ ૧૭૬૬ થી ૧૭૭૧	ચામરાજ	ચામરાજકાર
ગળું દાખીને મારી નાખવામાં	૧૭૭૧ થી	વહલીવાળા
આવ્યો	૧૭૭૬	૧૭૭૬ થી ૧૭૯૬
અમાચિકરશન યા કૃષ્ણરાજ ત્રીજો	૧૭૯૯ થી	૧૮૬૮

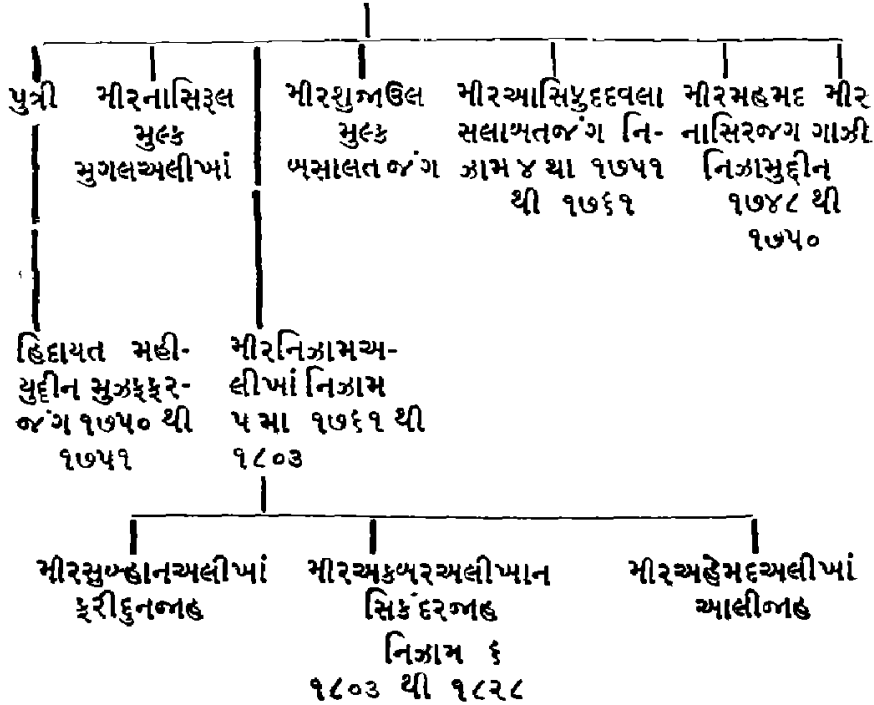
નિઝામ હૈદરાબાદની વંશાવળી

લેવિન. બી. બેરિંગ સાહેબના પુસ્તક ઉપરથી

ખ્વાજા અહેમદ કલિયખાં ગવર્નર શુબરાત

મીરશાહબુદ્દીન ઉર્ફે ગાઝીઉદ્દીનખાં ,,

મીરકમરુદ્દીનખાં નિઝામ અબ્બલ

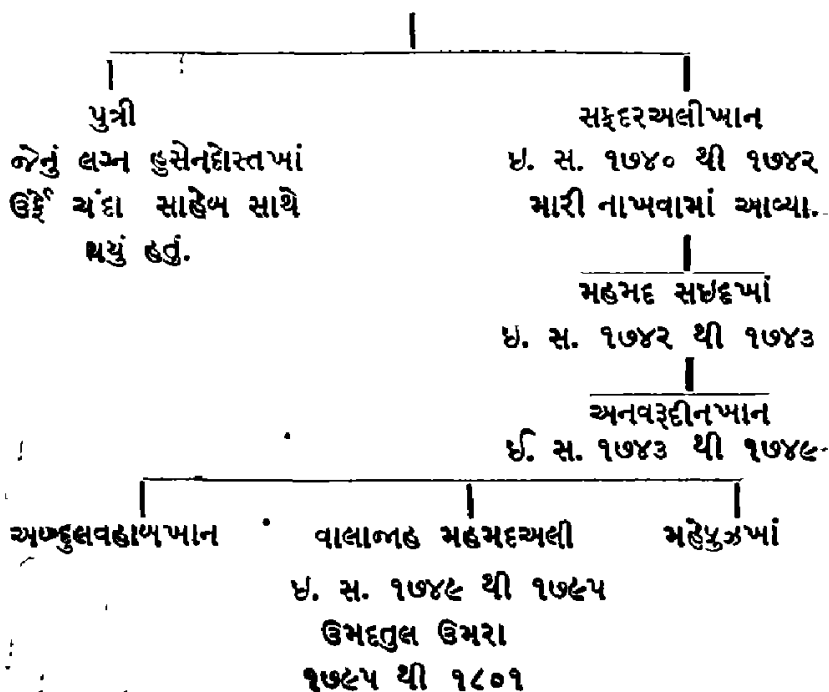
મહામદ સર્વદિ અથવા સાદતુલ્યાખ્યાન

કાંઈ પણ સંતતિ થઈ ન હતી.

૪. સ. ૧૭૧૦ થી ૧૭૩૨ સુધી

દોસ્તઅલીખાં નવાબ-સાહુલલાખાનના લાઇ

ઈ. સ. ૧૭૩૨ થી ૧૭૪૦

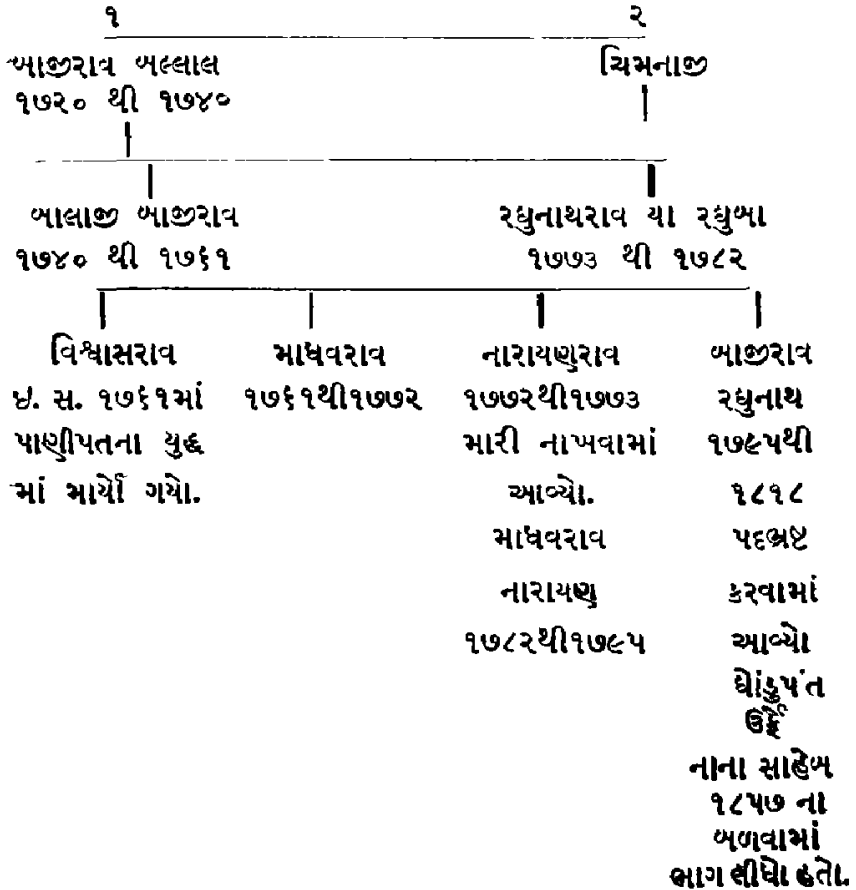

પેશવા સરકારની વંશાવળી

લેવિન બી. બોરિંગ સાહેબના પુસ્તક ઉપરથી

બાલાજી વિશ્વનાથ

૧૭૧૪ થી ૧૭૨૦

આ પાંચ રાજ્યકર્તાઓ ઉપરાંત બીજા પશુ કેટલાંક સ્વતંત્ર રાજ્યો હતા થયાં. જેમકે કડપાના નવાબ સાહેબ,^૧ કનુલિના નવાબ સાહેબ,^૨ શાહનુર^૩ અથવા સાવનુરના નવાબ સાહેબ. તદુપરાંત મરાઠાઓમાં મુરારિરાવ^૪ ઘોરપડે કુટ્ટીપરનો સ્વતંત્ર રાજ્યકર્તા થયો.

હૈદરઅલીના વંશજો.

દિલ્હીના સુલતાન અને દક્ષિણના મુસ્લિમ રાજ્યકર્તાઓ પોતાની કદરદાની અને પ્રજા વાતસલ્યને માટે આખા જગતમાં ઘણા પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે. તેમને અરબસ્તાનના લોકો ઉપર સારો ભાવ હતો. આ કારણથી ઘણા અરબ લોકો હિંદુસ્તાનમાં આવતા હતા. સુલ-સુલતાન હૈદરઅલીના વડિલો જાતે કુરેશી હતા અને અરબસ્તાનમાંથી પ્રથમ દિલ્હી આવ્યા અને ત્યાંથી દક્ષિણમાં આવીને કોલર^૫ જિલ્લામાં મુકામ કર્યો. તે વખતે તેઓ એટલા બધા પ્રખ્યાત ન હતા કે ઇતિહાસમાં તેમના નામ આપવામાં આવે. માત્ર એટલું જ જાણવામાં

૧-૨-૩ લેવિન બોરિંગ સાહેબ લખે છે કે, પ્રથમનાં બે રાજ્યો હવે અસ્તિત્વમાં નથી. અર્થાત્ તેઓ હવે સ્વતંત્ર રહ્યાં નથી પણ બીજા રાજ્યો સાથે જોડાઈ ગયાં છે. પરંતુ સાવનુરનું રાજ્ય હજી પણ અસ્તિત્વમાં છે. તે મુબ્બાઇ ખલાકાના ધારવાડ જિલ્લામાં આવેલું છે. ૪ સિંદુરનો રાજા મુરારિરાવનો વંશજ છે. સિંદુર મદ્રાસ ખલાકાના લારી નામક જિલ્લામાં આવેલું છે. આ રાજ્યનો વિસ્તાર ૧૪૦ માઇલ છે અને વાર્ષિક આવક ૪૫૦૦ પૌંડની છે. રામનુજર્ગ મદ્રાસના આજ વિભાગમાં છે, જ્યાં લોકો ગ્રીષ્મઋતુમાં હવાખાવા માટે જાય છે.

૫ કોલાર મહીસુર જિલ્લામાં આવેલું છે. તેમાં સોનાની ખાણો હોવાથી હમણાં મહીસુર સરકારને તેની સારી આવક થાય છે.

લેખક.

આવ્યું છે કે તેઓ કોલર જીલ્લામાં ઇકઝત આખરથી રહેતા હતા. કેટલાકને સરકારી ઓફીસ પણ મળ્યા હતા. આવો ઓફીસ મેળવનારાઓમાં એક શેખ વલીમહમદ નામક ગૃહસ્થ પણ હતા, જેમનાથી હૈદરઅલી સુલતાનનો વંશ^૧ શરૂ થાય છે.

શેખ વલીમહમદ

શેખવલીમહમદ પ્રથમ અરબસ્તાનથી દિલ્લી આવ્યા અને ત્યાંથી એક મહત્તા દર્શન કરવાના હેતુથી ગુલબર્ગામાં^૨ આવ્યા. તે સમયે દક્ષિણમાં મહમ્મદ ઇબ્રાહિમ આદિલશાહના પુત્ર સુલતાન મેહમુદ રાજ્યસત્તા ભોગવતા હતા. ગુલબર્ગામાં આવીને તેમણે શાહ ખન્દેનવાઝ ગેસુદરાઝના રાજા પાસે મુકામ કર્યો અને તેમની સેવા કરવા લાગ્યા. તેમણે પોતાના પુત્ર મહમદઅલીને પણ ધર્મશિક્ષણ આપવા માંડ્યું. ઘણા થોડા વખતમાં તેમણે સારું શિક્ષણ મેળવીને દરગાહના વહીવટદારની પુત્રી સાથે લગ્ન કર્યું. લગ્ન થયા પછી થોડા વખતમાંજ વલીમહમદનો અત આવ્યો. તેના પુત્ર મહમદઅલીને ચાર પુત્રો થયા. ૧ શેખમહમદ ઇલિઆસ. ૨ શેખઅલીમહમદ ઉર્ફે અલી સાહેબ. ૩ શેખમહમદ ઇમામ. ૪ શેખફતેહઅલી. મહમદઅલી પોતાના પિતાના મરણ પછી કેટલોક વખત ગુલબર્ગામાં રહ્યા. પણ ત્યાં તેમને ન ગમવાથી પોતાના સ્ત્રી પુત્રોને લઈને બિજાપુરમાં જઈ મશાયખપુરામાં મુકામ કર્યો. અહિંયાં તેમના મોટા સાળા કે જે

---

૧ હૈદરઅલી સુલતાન કુરેશી હતા એ વાતનો પણ લેવિન બી. બ્રોરિંગ સાહેબ ઇન્કાર કરે છે.

૨ ગુલબર્ગા ખાલિલી વંશના રાજ્યકર્તાઓની રાજ્યધાનીનું શહેર હતું આગળ જતાં શહેનશાહ ઔરંગઝેબે તેને જીતીને પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી દીધું હમણાં તે નિઝામ હૈદરાબાદના કબજામાં છે.

લેખક.

બિજ્જપુરના લશ્કરના સેનાપતિ હતા તે પોતાની બેનભાણેબેને મળવા માટે આવ્યા અને પોતાના ભાણેબેને બેઠેને તેમને ઘણો આનંદ થયો. પણ આ આનંદ થોડા વખતનો હતો. થોડા વખતમાંજ ભાઈબેનનો વિયોગ થવાનો હતો. જે ઘરમાં આનંદના આલાપ થઈ રહ્યા હતા તેજ ઘરમાં શોકના માતમ ગવાવાના હતા અને તે સમય પણ નજીક હતો. થોડા દિવસ પછી દિલ્હીના શહેનશાહે બિજ્જપુર ઉપર લશ્કર મોકલ્યું. જેનો મુકાબલો કરવા માટે બિજ્જપુરના સેનાપતિ પોતાના સાતે ભાઈઓ સાથે ગયા, પણ આ યુદ્ધ તેમને ઘણું ભારે પડી ગયું અને સાતે ભાઈઓ લડાઈમાં કામ આવ્યા. આખી ફેજમાં શોક વ્યાપી રહ્યું અને બિજ્જપુરમાં તે સમાચાર મળતાં મહમદઅલીના ઘરમાં રડારોળ થઈ રહી.

સાત ભાઈ જિસકે મારે જાએ તોગોતીરસે
અયસે દર દિલાવરકી પુછીએ હમશીરસે
વાહ કયા પાસે નમકા થા જુરાહતમે મકા
લઝઝતે ઝખમે જિગર પુછીએ કાઇ શમશીરસે

શેરીની સ્ત્રીઓ “સુગરા બેગમ”ને આશ્વાસન આપવા માટે આવી હતી. પરંતુ કાઇ પણ રીતે તેનો શોક દુર થતો ન હતો. આ કારણથી મહમદઅલી પોતાની પત્નિ અને પુત્રાને લઈને કાલાર મુકામે જઈ રહ્યા. ત્યાંના સુબા શાહ મહમદઅલીએ પહેલાંની ઓળખાણના કારણે તેમને સારો આવકાર આપ્યો અને તેમને રહેવાને માટે એક મોટું મકાન આપ્યું. થોડા દિવસ પછી ન્યારે મહમદઅલી ઉપર પુરેપુરો વિશ્વાસ બેઠો ત્યારે તેણે પોતાનો સઘળો કારભાર તેને સોંપી દીધો.

૧. આ ઉપરથી જણાય છે કે તે વખતે ગુલબર્ગામાં મહમદઅલીના ઘણા ઓળખીતા હતા. આ કારણથી તેમણે ત્યાં જઈને રહેવાનું પસંદ કર્યું. લેખક.

લાંબા સમય પર્યંત મહમદઅલી ત્યાજ રહ્યા અને હી. સ. ૧૧૦૯ માં ત્યાજ મરણ પામ્યા. હુમલાતે હયદરીના કર્તા લખે છે કે મહમદઅલીએ કાલારમાં એક જાણીતા સૈયદ ગૃહસ્થની પુત્રી સાથે લગ્ન કર્યું. તેના પેટે ફતેહઅલી નામક એક પુત્ર થયો.

શેખ ઇલિયાસ, શેખ અલીમહમદ, શેખ ઇમામ,
શેખ ફતેહમહમદ

મહમદઅલી મરણ પામ્યા તે વખતે તેમને ચાર પુત્રો હતા શેખ ઇલિયાસ, શેખ અલીમહમદ, શેખ ઇમામ, શેખ ફતેહમહમદ. ત્યારે તેઓ મોટા થયા ત્યારે તેમને પોતાના નિર્વાહની ચિન્તા થઈ. તેમાંથી શેખ ફતેહમહમદ કરનાટક તરફ રવાના થયા અને થોડા દહાડા તિરીયામલીમાં રહીને અરકાટ ગયા. ત્યાં તેમને કિલ્લેદાર ઇબ્રાહિમખાંની લજામણુથી ૨૦૦ પાયદળ અને ૫૦ હયદળની સરદારી મળી. આ એટલે તેમને પસંદ પડ્યો નહિ. તેથી પોતાની પત્નિ અને પોતાના ૧૪ વરસના બાળક હયદરસાહેબને ત્યાજ રહેવા દઈને સૈયદ બુરહાનુદ્દીનને મળવા માટે તાંબોર ગયા. ત્યાં હી. સ. ૧૧૧૫ માં તેમનો અંત આવ્યો. તેમના મરણ પછી શેખ ફતેહમહમદે બુરહાનુદ્દીનને અરકાટમાં બોલાવી તેમની પુત્રી સાથે લગ્ન કર્યું અને પોતાની સાળી સાથે પોતાના નાના ભાઈનું લગ્ન કરી આપ્યું.

થોડા દિવસ પછી હયદરસાહેબને મહીસુરના રાજાએ પોતાને ત્યાં બોલાવીને તેમને ૪૦૦ સવાર અને ૧૦૦ સવારોની સરદારી આપી અને તેમને “નાયક”ની પદવી આપી. અરકાટમાં શેખ મહમદે પોતાની હુશિઆરીથી સાદતુલ્લાખાંને પ્રસન્ન કરી લીધા. એટલુંજ નહિ કિંતુ જીજ્ઞાસુ યુદ્ધમાં તે તેમણે અપુર્વ બહાદુરી બતાવી.

૧. તે વખતે પાયદળના સરદારને આ ઉપનામથી બોલાવવામાં આવતા હતા. લેખક.

જીજીનું યુદ્ધ સાદતુલ્યાખાન અને રાજા નિસંગ વચ્ચે થયું હતું અને તેમાં શેખ મહમદે પોતાના હાથે રુખના ત્રાણ લીધા હતા. આવી બહાદુરીના કારણથી નવાબ સાહેબે તેમને સાંઝે ઇનામ આપ્યું. થોડા વખત પછી નવાબ સાદતુલ્યાખાન મરણ પામ્યા અને તેમની જગ્યાએ તેમના ભત્રીજા દોસ્તઅલીખાં સુબેદાર નીમાયા. તેમને નવાબના પુત્ર સફરઅલી સાથે ટંટો થયો. આવા અંદર અંદરના ટંટામાં પડવાનું શેખમહમદને ગમ્યું નહિ. તેથી પોતાની નોકરીનું રાજીનામું આપીને મહીસુરમાં પોતાના ભત્રીજા હયદરસાહેબ પાસે આવ્યા ગયા.

મહીસુરના રાજાએ તેમને પણ નાયકની પદવી આપી. પરંતુ ત્યાં પણ માંહોમાંહેના ઝઘડા બેઠ તે ત્યાં ન રહેતાં કોલાર આવ્યા ગયા. ત્યાં તેમને એક પુત્ર થયો જેનું નામ શેહબાઝસાહેબ પાડવામાં આવ્યું. બે વરસ પછી બીજો પુત્ર થયો જેનું નામ વલીમહમદ રાખવામાં આવ્યું. પણ તે થોડા દહાડામાંજ મરણ પામ્યો.

તેના મરણ પછી શેખ ફતેહમહમદને નવરા બેસી રહેવાનું ગમ્યું નહિ. તેથી તે કોલારથી નિકળી સરાના સુબેદાર કુલીચખાં પાસે આવ્યા. જેણે તેમને ૪૦૦ પાયદળ અને ૧૦૦ સવારોની સરદારી આપી બાલાપુરના કિલ્લેદાર બનાવ્યા. બાલાપુરના હવા પાણી ઘણા સારા હતા. આ કારણથી કિલ્લેદારે પોતાના કુટુંબને પણ ત્યાંજ બેસાવી લીધું. અહિંઆં હી. સ. ૧૧૩૪ માં તેમને એક પુત્ર થયો જેનું નામ હૈદરઅલી રાખવામાં આવ્યું.

આ બાબતમાં નિશાનેહયદરીના કર્તાથી હુમલાતેહૈદરીના કર્તા બુદ્ધ પડીને લખે છે કે “ શેખ ફતેહમહમદ અને તેમના સૈનિકોનો પગાર ચઢી ગયો અને તે સરાના સુબેદારથી આપી શકાયો નહિ. તેથી તેણે સરાના એક જાગીરદાર મીર અલીઅકબરખાં પાસે

નાણાની માગણી કરી, પણ તે વખતે તેની પાસે જોઈતા નાણાની સગવડ નહિ હોવાથી તેણે છ મહિના પછી આપવાનો વાયદો કર્યો. પણ છ મહિના પુરા થાય તે પહેલાં તે તે મરણ પામ્યો. આ કારણથી સુબેદારે તેની જાગીર જપ્ત કરી લીધી. થોડા દિવસ પછી શેખ ફતેહમહમદે મીર અલીઅકબરખાંની પત્નિ પાસે નાણાની માગણી કરી, પણ તેની પાસે નાણાની સગવડ ન હોવાથી તેણે લાચારી બતાવી. છેવટે એવો નિર્ણય થયો કે મીર અલીઅકબરખાંની વિધવાએ પોતાની પુત્રી “ મજીદાબેગમ ” મીર ફતેહઅલી સાથે પરણાવવી. આ માગણીનો તરતજ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. આ સ્ત્રી ઘણી નસીબદાર નિવડી અને તેના પ્રતાપે શેખ ફતેહઅલીના ઘરમાં લીલાલહેર થઈ રહી. લગ્ન થયા પછી હી. સ. ૧૧૨૯ માં મીર ફતેહઅલીના ઘરમાં પુત્રનો જન્મ થયો. જેનું નામ હૈદરઅલી રાખવામાં આવ્યું. ”

બોરિંગ સાહેબ પણ હુમલાતેહફરીના કર્તાનેજ ટેકા આપે છે. હુમલાતેહફરીના કર્તા લખે છે કે જે વખતે “ મજીદાબેગમ ” ગર્ભવંતી હતી તે વખતે મીર ફતેહઅલીએ તેને મીર હૈદરઅલીશાહ નામક ફકીરની સેવામાં મોકલી પુત્રનો આશીર્વાદ પામ્યો. હૈદરઅલીશાહે આશીર્વાદ આપ્યો કે “ તારે ત્યાં કર્તિવંત પુત્રનો જન્મ થશે. તારે તેનું નામ હૈદરઅલી રાખવું. ” આ ઉપરથી જ્યારે પુત્રનો જન્મ થયો ત્યારે તેનું નામ હૈદરઅલી રાખવામાં આવ્યું. હુમલાતેહફરીના કર્તાએ હૈદરઅલીના વંશજોનું વર્ણન આ પ્રમાણે કર્યું છે.

“ હસન બિન યેહયા જે અરબસ્તાનના પ્રખ્યાત ગૃહસ્થ હતા તેમને પવિત્ર મક્કા નગરના શરીફ નીમવામાં આવ્યા. તેમને બે પુત્રો હતા. મહમદ અને અલી. જેમાંથી અલીનો બાળવયમાંજ અંત આવ્યો. તેમજ હી. સ. ૮૭૪ માં અહેમદ નામનો પુત્ર મૂકીને

મહમદ પણ મરણ પામ્યો. ત્યાર પછી પવિત્ર મક્કાના શરીફ હસનનો પણ હી. સ. ૮૭૫ ના રમઝાન માસની ૧૫મી તારીખે અંત આવ્યો. જ્યારે આ સમાચાર નામદાર ખજીફાને મળ્યા ત્યારે તેમણે દાઉદ-પાશાને નવો ગેરીફ નીમવાનો ભલામણપત્ર લખ્યો. તે ઉપરથી તેમણે જુના શરીફના કુટુંબમાં તપાસ કરી તો ત્યાં માત્ર ૧૫ વરસના એક બાળક સિવાય બીજો કોઈ લાયક માણસ જણાયો નહિ. તેથી તેમણે સૈયદ અબ્દુલમુદ્દક બિન સૈયદ અબુ અબ્દુલ્લાહને પવિત્ર મક્કા નગરના શરીફ નિમ્યા.આથો નારાજ થઈને એહમદ બિનમહમદ યમન તરફ પ્રયાણ કરી ગયા. થોડા દિવસ અદનમાં રહી ત્યાંથી સેના શહેરમાં ગયા અને ત્યાંના રાજ્યકર્તાના પ્રધાનપદ ઉપર નિમાયા. થોડા દિવસ પછી ત્યાંના રાજ્યકર્તાએ તેમની સાથે પોતાની પુત્રી પરણાવી રાજ્યનો સંવર્ણ કારભાર તેમને સોંપી દીધો. આ બનાવ બન્યો તેના ૨૦ દિવસ પછી સનાતો રાજ્યકર્તા પોતાનો પાત્ર વરસનો બાળક પોતાના જમાઈને સોંપીને મરણ પામ્યો. ત્રણ વરસ સુધીતો તે બાળક પોતાના બનેલીની સલાહ પ્રમાણે ચાલ્યું. ત્યાર પછી આલમ નામના એક માણસે તેને બહેકાવ્યાથી તેણે પોતાના બનેલીનો મુકાબલો કર્યો અને શેખ આલમના હાથે તેને મારી નાંખાવ્યો. એટલુંજ નહિ પણ તેના નાના બાળકને પણ મારી નાખવાનો ઠરાવ કર્યો, પણ તે ઠરાવ અમલમાં આવે તે પહેલાં તે વાત તે બાલકના રક્ષકના જાણવામાં આવી. તેથી તેણે પોતાના સાથી રયહાનને કહ્યું કે “ તું મહમદ બિન એહમદને જુગદાદ લઈ જા. હું પણ હમણાંજ ત્યાં આવી પહોંચું છું. ” આવું સાંભળીને રયહાન તેને જુગદાદ લઈ ગયો. તેના ગયા પછી શેખ આલમ તેને શોધવા માટે આવ્યો. અહિં મહમદ બિન એહમદનો રક્ષક પોતાના શેઠનું વૈર લેવા માટે તૈયારજ હતો. તેણે તલવારના એકજ વારથી તેનું કામ કરી નાખ્યું અને પોતે પણ કેદ પકડાઈને મરણને શરણ આપ્યો. બીજી તરફ રયહાન મહમદને લઈને લાંબી લાંબી મંઝિલે

કાપતો છુગદાદ પહોંચ્યો અને તાહેર આફ્રીનીના ઘરમાં તેને રાખ્યો. જોણે તેનું યોગ્ય સ્વાગત કર્યું.

થોડા દિવસ પછી તેમની સાથે પોતાની પુત્રી પરણાવી. જેનાથી તેમને નીચે પ્રમાણે ત્રણ પુત્રો થયાં. ૧ અબ્દુલવહાબ. ૨ અબ્દુલ-રઝઝાક. ૩ અબ્દુલગની. હી. સ. ૯૬૮ માં મહમ્મદ બિન એહમદનો અંત આવ્યો. તેમની સંતતિ પૈઠી અબ્દુલવહાબ અને અબ્દુલરઝઝાક ને કાંઈ પણ સંતતિ થઈ નહિ. પણ અબ્દુલગની જેનું લગ્ન આગા મહમ્મદનાહેર નામના એક સોદાગરની પુત્રી સાથે થયું હતું તેને એક પુત્ર અને એક પુત્રી એમ બે બાળકો થયાં. અબ્દુલગની પણ હી. સ. ૧૦૩૦ માં મરણ પામ્યો. ત્યારપછી સોદાગરનો પુત્ર ઈબ્રાહિમ હી. સ. ૧૦૪૭ માં મરણ પામ્યો. આને ત્રણ પુત્રીઓ અને હસન નામનો એક વરસનો પુત્ર હતો. તેના બાળપણમાં તેના શુભાશ્તાઓએ તેની સંવર્ણી મિલકત બરબાદ કરી નાખી. બ્યારે તે ઉમ્મર લાયક થયો ત્યારે પોતાના પિતાની ઉન્નત સ્થિતિ અને પોતાની અવનત સ્થિતિથી શરમાઈને પોતાની પાસે જે બે ત્રણ હજાર રૂ. પડ્યા હતા તે લઈને હિંદુસ્થાન આવ્યો અને અજમેરમાં હજરત ખ્વાજા મોઈનુદ્દિન ચિશ્તી રહે.ની દરગાહ પાસે સુકામ કર્યો. થોડા દિવસ પછી દરગાહશરીફના મુતવહીએ તેની સાથે પોતાની પુત્રી પરણાવી. પરંતુ લગ્ન થયા પછી જ મહિનામાંજ તેનો અંત આવ્યો. તે સમયે તેની પત્નિ ગર્ભવંતી હતી. થોડા દિવસ પછી તેણે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો જેનું નામ વલીમહમ્મદ રાખવામાં આવ્યું. બ્યારે તે ઉમ્મર લાયક થયો ત્યારે તેની ફોઈની દીકરી સાથે તેનું લગ્ન થયું, જેના પેટે તેને એક પુત્ર થયો. ત્યારપછી તેને પોતાના સસરા સાથે અણબનાવ થવાથી તે પોતાની પત્નિ અને બાળકને લઈ શાહજહાનપુર આવ્યો ગયો. આ બાળકનું નામ તેણે મહમ્મદઅલી રાખ્યું હતું. કેટલાક દિવસ સુધી ત્યાં રહ્યા પછી તે શુલબર્ગ આવ્યો અને મૈયદમહમ્મદ ગેસુદરાઝના સબજાની પુત્રી સાથે પોતાના

પુત્ર મહમદઅલીનું લગ્ન કર્યું. લગ્નના થોડાજ દિવસ પછી તેનો અંત આવ્યો. પોતાના પિતાના મૃત્યુ પછી મહમદઅલી ખિજતપુર, કરનાટક અને બાલાઘાટ થઈ કોલારમાં જઈ રહ્યો.”

મહમદઅલીને ૪ પુત્રો હતા.

શેખ મહમદ ઇલિયાસ, શેખ મહમદ, શેખ ઇમામ અને શેખ ફતેહમહમ્મદ. હી. સ. ૧૧૦૯માં મહમ્મદઅલીનો અંત આવ્યો. તેથી તેનો મોટો પુત્ર મહમ્મદ ઇલિયાસ પોતાના નાના ભાઈઓની બાલાશ રાખવા લાગ્યો. થોડા દિવસ પછી ફતેહમહમ્મદ કરનાટક આવ્યો ગયો અને મહમ્મદ ઇલિયાસ પોતાના બન્ને ભાઈ અને હૈદરસાહેબ નામના એક બાળકને ત્યાંજ મૂકીને તાંજેર આવ્યો ગયો અને હી. સ. ૧૧૧૫ માં ત્યાંજ મરણ પામ્યો. આ બનાવ બન્યા પછી ફતેહમહમ્મદે તાંજેરથી કૈયદ છુરહાનુદીનને બોલાવી તેમની પુત્રી સાથે લગ્ન કર્યું અને પોતાની પતિની ભાણેજ સાથે પોતાના ભાઈ ઇમામ સાહેબનું લગ્ન કરી દીધું. લગ્ન પછી ટુંક સમયમાંજ તેઓ પોતાની પતિનીને ત્યાંજ મૂકી દઇને મહીસુર આવ્યા ગયા. શેખ ફતેહમહમ્મદને બે પુત્રો હતા. ૧ શેહબાઝસાહબ. ૨ વલીમહમ્મદ. આ બેમાંથી વલીમહમ્મદ બાળ વયમાંજ મરણ પામ્યો. આથી શેખ સાહેબને ઘણો શોક થયો અને તે બાલાપુર આવ્યા ગયા અને હી. સ. ૧૧૨૯ માં તેમને એક પુત્ર થયો જેનું નામ હૈદરઅલી રાખવામાં આવ્યું.

હૈદરઅલીખાંનો જન્મ

અને

ત્યાર પછીના બનાવો.

હૈદરઅલીનો જન્મ થયા પછી જ્યોતિષીઓ પાસે તેમની જન્મ-કુંડળી તૈયાર કરાવતાં તેમણે કહ્યું કે આ બાળક આગળ જતાં રાજ

થશે. પણ તેના પિતાનો જલ્દીથી અંત આવશે. આ ઉપરથી સ્ત્રીઓએ તેને મારી નાખવાનો ઠરાવ કર્યો. પણ તેમના પિતાએ કહ્યું—નહિ હું તેમ કરવાને રાજી નથી. આ પુત્ર મને પ્રાણથી પણ અધિક પ્યારો છે. એમ કહીને તે દૈદરઅલીખાં ઉપર પહેલાં કરતાં પણ વધારે પ્રેમ રાખવા લાગ્યા.

સરાના કિલ્લેદાર કુલિયખાં પદ્મવ્રત થયા પછી તેના ઉત્તરાધિકારી આબેદખાના સમયમાં મહીસુર અને બેદનુરના રાજાઓએ એકમંપ કરીને બાલાપુર ઉપર હુમલો કરવાનો ઠરાવ કર્યો અને દૈદરસાહેબ મારફતે મીર ફતેહઅલીને કિલ્લો સોંપી દેવાનું કહેણ મોકલ્યું. મીર ફતેહઅલીએ ઉત્તર આપ્યો કે—જ્યાં સુધી મારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તો તેમ થવાનું નથી. આવો ઉત્તર સાંભળીને બન્ને રાજાઓએ ક્રોધા ઉપર હુમલો કર્યો, પણ તેમને આવકાર આપવા માટે આપણો શુરવીર મીર ફતેહઅલી તૈયારજી હતો તેણે તેમનું એવું તો સ્વાગત કર્યું કે તેમને ઉભી પૂછડીએ નાસવું પડ્યું. તેમની પાસેથી લુટમાં મળેલા માલ ફતેહઅલીએ સરાના કિલ્લેદારને મોકલી દીધો. મીર ફતેહઅલીની આવી બહાદુરી જોઇને સરાના કિલ્લેદાર આબેદખાં ઘણા પ્રસન્ન થયા અને તેમણે મીર ફતેહઅલીને ૨૦૦૦ પાયદળ અને ૫૦૦ સવારોની સરદારી આપી. એટલુંજ નહિ પંજુ ત્યાર પછી તે દરેક વાતમાં તેમની સલાહ લેવા લાગ્યા. જ્યારે કુલિયખાં બીજવાર સરાના કિલ્લેદાર થઈ આવ્યા ત્યારે તેમણે સધળો

નોટ—૧ હિંદુઓના સેહવાસથી દક્ષિણના મુસલમાનોને જ્યોતિષ શાસ્ત્રનો શોખ થયો હતો તેઓ દરેક કાર્યનો આરંભ કરતા પહેલાં જ્યોતિષીઓની સલાહ લેતા હતા. આજે પણ ત્યાં તેવોજ રિવાજ ચાલે છે. એકવાર એક જ્યોતિષીએ કહ્યું કે જો નક્કી કરેલા દિવસે ઇત્નો તેહવાર ઉજવવામાં આવશે તો તેથી રાજ્યકર્તાને હાનિ મશે. આવું સાંભળીને દિવસ બદલી નાખવામાં આવ્યો. લેખક.

કારભાર મીર ફતેહઅલીને સોંપી દીધો અને જ્યારે તે માર્યો ગયો ત્યારે મીર ફતેહઅલીએ તેમના પુત્ર અબ્દુલરસુલ સાથે એકસંપી કરી. અબ્દુલરસુલે ૯ મહિના સુધી સુબેદારી કરી. ત્યાર પછી તાહેર મહમ્મદખાન સરાની સુઆગીરી ઉપર આવ્યા અને અબ્દુલરસુલખાન હૈદરાબાદ ચાલ્યા ગયા. બંને સુબાઓ વચ્ચે ઝગડો થયો અને યુદ્ધ ઉપર વાત આવી ગઈ. જેમા મીર ફતેહઅલી પણ માર્યો ગયો. હી. સ. ૧૧૪૭માં આ બનાવ બન્યો. શેખ ફતેમહમ્મદના બાળબચ્ચાં બાલાપુરમા હતાં. જ્યારે આ સમાચાર ત્યાંના સુબેદાર અબ્બાસ કુલીખાને મળ્યા ત્યારે તેણે મીર ફતેહઅલીના બાળકો ઉપર અત્યાચાર કરવા માંડ્યો અને તેમનો સઘળો સરસામાન લુટી લીધો. એટલુંજ નહિ પણ મીર ફતેહઅલીના બે બાળકો શેહબાઝસાહેબ અને હૈદરઅલી જેમનું વય આ વખતે અનુક્રમે ૯ અને ૪ વરસનું હતું તેમને ચામડામાં સીવી લીધા. બચ્ચાઓની માતાએ આ સમાચાર શ્રીરંગપટ્ટન મુકામે હૈદરસાહેબને કહેવરાવ્યા. જેમણે રાજની આજ્ઞાથી ૧૮૦૦૦ રૂ. સુબેદારને મોકલી શેહબાઝસાહેબ અને હૈદરઅલીનો છુટકો કરાવીને સઘળાંને પોતાની પાસે બોલાવી લીધા. એવું પણ કહેવાય છે કે અરકાટનો એક શાહુકાર પોતાની પાસેથી તેટલી રકમ આપીને બચ્ચાંઓને પોતાની સાથે અરકાટ લઈ ગયો હતો અને તેમની માતાને શ્રીરંગપટ્ટન મુકામે હૈદરસાહેબ પાસે મોકલી આપી હતી. આ સમાચાર હૈદરસાહેબને મળતાંજ તેમણે ૧૮૦૦૦ રૂ. શાહુકારને આપી બાળકોને પોતાના હવાલામાં લીધા અને તેમને એક સૈનિકને છાત્રે તેવું શિક્ષણ આપવા માંડ્યું. ઉમ્મર લાયક થયા પછી શેહબાઝસાહેબ પોતાના નાનાભાઈ હૈદરઅલીને સાથે લઈ પાયાનઘાટ મૂકાંમે ચાલ્યા ગયા જ્યાંના સુબેદારે તેમને ૧૦૦૦ પાયદળ અને ૨૦૦ સવારોની સરદારી આપી.

આજ અરસામાં મહીસુરના રાજાએ ૨૦૦૦૦ પાયદળ અને ૭૦૦૦ સવારોના રસાલા સાથે ચઢાઈ કરી મહીસુરની આસપાસનો

મુદક જીતી લીધો અને વધતાં વધતાં તે ઠેક સરા સુધી પહોંચી ગયો અને અક્ષી સાહેબ નાયક બિન હૈદરસાહેબને ત્યાંના બંદોબસ્ત કરવાનું કામ સોંપી પોતે પાછો ફર્યો. આ તકનો લાભ લઇને હૈદર સાહેબે શેહબાઝસાહેબ અને હૈદરઅલીને પોતાની પાસે બોલાવી લીધા અને મહીસુરના પ્રધાન નંદરાજ સાથે તેમની ઓળખાણ કરાવી. નંદરાજે શેહબાઝસાહેબને ૧૦૦ પાયદળ અને ૫૦ ઘોડેસ્વારોની સરદારી આપી. ત્યાર પછી હૈદરસાહેબ બાલાપુરમાં આવેલા દીવન હિલ્લી પ્રાંત ઉપર ચઢાઇ લઇ ગયા, જ્યાં તેમનો અંત આવ્યો. એટલે તેમનો ઓછો શેહબાઝસાહેબને આપવામાં આવ્યો. આ ઓછો મળવાથી શેહબાઝસાહેબને બાલાપુરમાં રહેવાનું થયું. તેથી તેમણે કોલારથી પોતાના કુટુંબને પણ ત્યાંજ બોલાવી લીધું. હૈદરઅલીએ મહીસુરમાં એવી તો કુશળતા દેખાડી કે ખુદ રાજા અને પ્રધાન કે જે રાજાનો સસરો હતો તે બન્ને પ્રસન્ન થઇ ગયા. ન્યારે તે ૧૯ વરસના થયા ત્યારે તેમણે સરાના પીરઝાદા શાહમીયાની પુત્રી સાથે લગ્ન કર્યું. જેણે એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો. થોડા દિવસ પછી હૈદરઅલીની ધર્મપત્નિ એક ભયંકર રોગમાં સપડાઈ ગઈ. તેથી તેણે પોતાના પતિ હૈદરઅલીને બીજું લગ્ન કરવાની સલાહ આપી અને તેના કલ્પા પ્રમાણે હૈદરઅલીએ અક્ષીરઝાખાની બેન સાથે લગ્ન કર્યું અને હૈદરઅલીએ પોતાની પુત્રી મીર અક્ષીરઝાખાન સાથે પરણાવી.

હવે આપણે મહીસુરમાં હૈદરઅલી શું કરે છે તે તપાસીએ. નંદરાજને પાયાનઘાટ, ડાલીકટ, કોઈમ્મતુર, વેન્ડકુલ વિ.નો વહીવટ સોંપવામાં આવ્યો. કેમકે ત્યાંના રહેવાસીઓ દેશદ્રોહી થયા હતા આ કારણથી નંદરાજે હૈદરઅલીને સાથે લઈને બળવાખોરો ઉપર ચઢાઇ કરી. આ ચઢાઇમાં હૈદરઅલીએ એવી તો બહાદુરી બતાવી કે નંદરાજે બરી સલામાં તેમના વખાણ કર્યા અને તેમને કિંમતી ધનામે આપ્યા, એટલુંજ નહિ પણ તેમને લશ્કરમાં વધારો કરવાની રજા

આપવામાં આવી. તે પ્રમાણે હૈદરઅલીએ પોતાના રિસાલામાં ૪૦૦૦ પાયદલ અને ૧૫૦૦ સવારોની ભરતી કરી.

હી. સ. ૧૧૬૩ ના ઝિલહજ માસની ૨૦ મી તારીખે હૈદરઅલી સુલતાનના ઘરમાં એક પુત્રનો જન્મ થયો. આ પુત્રના સંબંધમાં ટીપુ મસ્તાન નામના એક ફકીરે આશીર્વાદ આપેલો હોવાથી તેમના નામ ઉપરથી આ પુત્રનું નામ ટીપુ સુલતાન પાડવામાં આવ્યું.

આજ વરસમાં નવાબ નિઝામુલમુલક નાસિરજી મરકાટના વ્યવસ્થાપક અનવરૂદ્દીનખાનના પુત્રનો બદલો લેવાનો કરાવ કર્યો. હી. સ. ૧૧૬૨ માં ચંદાસાહેબે ફ્રેચ લોકોની મદદથી આખું અરકાટ જીતી લીધું અને ત્યાંની વ્યવસ્થા ઉપર દેખરેખ રાખવાનો બદોબસ્ત કરી કરનાટક ચાલ્યા ગયા. નિઝામ સરકારે ખાલાઘાટના પોલીગાર, નવાબ દિલાવરખાન અને સરાના સુબેદારને પોતાની રૂબરૂ બોલાવ્યા જેમાં મહીસુરનો પ્રધાન નંદરાજ પણ હતો. નંદરાજ અને હૈદરઅલી એક મોટી સેના લઈ નિઝામ મરકારની મદદ કરવા માટે ગયા. નવાબનો આ લડાઈમાં અંત આવ્યો અને હૈદરઅલીને પુષ્ટળ લુટ મળી.

નોટ ૧. લેવિન બી. બોરિંગ સાહેબ લખે છે કે ન્યારે હૈદરઅલીની બેગમ ફ્રેન્ચુનનિસાં ગર્ભવંતી હતી. ત્યારે તેને ટીપુ મસ્તાનની સેવામાં મોકલવામાં આવી. મસ્તાને તેને આશીર્વાદ આપ્યો કે જ તને પુત્ર થશે, પણ તેનું નામ ટીપુ રાખજે. મસ્તાનના નામ ઉપરથી બાળકનું નામ ટીપુ રાખવામાં આવ્યું; મજકુર મસ્તાનના રોજ ઉપર “ટીપુ” શબ્દ ફોતરેલું છે. આ રોજે અરકાટમાં છે અને તે હી. સ. ૧૧૪૨ અને ઇ. સ. ૧૭૨૬ માં બંધાવવામાં આવ્યો હતો અને તે નવાબ સાદતુલ્લાખાને બંધાવ્યો હતો. લેખક.

હૃદયદરઅલીખાંની ચઢતી.

હી. સ. ૧૧૬૫

ચકા કૃષ્ણરાજ ગાદીએ બેઠા પછી તેની બેઠરકારી અને નંદરાજ પ્રધાનના સ્વર્થના કારણથી રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ. પોલીગાર લોકો સ્વતંત્ર થવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં. રાજ્યની મહેસુલ ખરાબર આવતી નહિ. મરેઠાઓ અને નિઝામ સરકાર મહીસુરને હસ્તગત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. નંદરાજનો ભાઈ દેવરાજ અભિમાનના નિશાનમાં ચંદ્રચુર બનીને રાજની પણ દરકાર કરતો નહિ. એક વખતે તેણે શાહી મહેલ ઉપર ફેટલાક ગોળા છોડ્યા જેથી રાણીઓ ભયભીત થઈ ગઈ. રાજની આજ્ઞા કોઈ માનતું નહિ. તેમ તેનો રોય પણ ન હતો. નંદરાજના કારણથી ફેટલાક કામોને દાખી દેવામાં આવતા હતાં. પરંતુ લોકો તેનાથી પણ નારાજ હતાં. કેમકે સિપાહીઓનો પગાર ૮-૯ મહિના જેટલો ચઢી ગયો હતો. જ્યારે દેવરાજ જીજ્ઞાસુ યુદ્ધથી પાછો ફર્યો ત્યારે માર્ગમાં ગંગારામ ફોજદારે દ્રોહ કર્યો અને ફેટલાક પોલીગારોને પોતાના પક્ષમાં લઈને રાજ્ય સામે કાવત્રુ કરવા લાગ્યો. આ બળવો દાખી દેવા માટે શેહબાઝસાહેબ અને હૃદયદર અલી સાહેબને મોકલવામાં આવ્યા. તેમણે બળવો દાખી દીધો અને ગંગારામને કેદ પકડ્યો. બે મહિનામાં તેમણે બળવાખોરોના સઘળા થાણા જીતી લીધાં અને કિલ્લાઓ દુરસ્ત કરાવી પાછા ફર્યા. આ ચઢાઈમાં તેમને પુષ્કળ લુટ મળી હતી. નંદરાજ તેમના શુરાતનથી ઘણા પ્રસન્ન થયા.

નવાબ મહમ્મદઅલીખાંની મદદે નંદરાજ

અને

હૃદયદરઅલીનું જીવું.

નવાબે સિરાજુદ્દૌલા ઉર્ફે મહમ્મદઅલીએ પોતાના પિતા નવાબ નિઝામ નાસિરજંગના મરણથી ત્રિચીનોપત્રીના કિલ્લામાં

આશ્રય લીધો અને હુસેનદોસ્તખાં ઉર્ફે ચંદાસાહેબે ફ્રેંચ લોકોની મદદથી અરઝાટનો કબ્જો લીધો હતો. તેણે મહમ્મદઅલીખાનને ત્રિચીનોપલીથી કાઢી મૂકવાનો વિચાર કર્યો અને ૬૦૦૦ હુન્નર સવાર તથા ૧૨૦૦ પાયદળ ફોજ લઈ ત્રિચીનોપલીને ઘેરો ઘાલ્યો. તેથી મહમ્મદઅલીખાંએ પોતાના મોટા ભાઈ નવાબ મેહકુઝખાન શહા-મતજંગને નંદરાજ પાસે મોકલી મદદની માગણી કરી. તે ઉપરાંત અંગ્રેજોને પણ કેટલાક તાલુકા આપવાની શરતે મદદ કરવાનું કહેણું મોકલ્યું. મહીસુરના રાજાની વચ્ચે પડવાની ધમ્મી ન હતી. પણ નંદરાજ પ્રધાન સ્વેચ્છાથી ૭૦૦૦ સવારો અને ૧૨૦૦ પાયદળ ફોજ અને તોપખાના સહિત ત્રિચીનોપલી તરફ રવાના થયો. હૈદરઅલીખાં પણ સાથે હતા. તે લડાઈના મેદાનમાં હુમેશાં મોખરે રહેતા હતા અને ફ્રેંચ સેના તેમજ ચંદાસાહેબની ફોજ ઉપર વારંવાર હુમલા કરતા હતા. એકવાર તેમણે ફ્રેંચો ઉપર હુમલો કરીને તેમની કેટલીક તોપો છીનવી લીધી. આજ અરસામાં મંકારાની નામક એક સ્ત્રીના કારણથી ચંદાસાહેબને મારી નાખવામાં આવ્યો. આથી ઝઘડાનો અંત આવી ગયો.

આ બનાવ બન્યા પછી હૈદરઅલીએ ફ્રેંચો સાથે મિત્રતા કરી લીધી. એજ અરસામાં નંદરાજે મહમ્મદઅલી પાસે ત્રિચીનોપલીની માગણી કરી. મહમ્મદઅલીખાંએ તે વાતનો ઇન્કાર કર્યો. આ કારણથી બન્ને પક્ષો વચ્ચે અણબનાવ થયો. નંદરાજે રાજાની મરજી વિરૂદ્ધ આ કામ કરેલું હોવાથી તેને ઘણો પસ્તાવો થયો. આ લડાઈમાં મહીસુર સરકારને ૩ લાખ હુન (સોનાના સિક્કા) જેટલું ખરચ થયું હતું અને આટલું ખરચ કરતાં પણ લાભ કાંઈ ન મળ્યો. આ કારણથી નંદરાજ મહીસુર નજીક સતીમંગલ મુકામે જઈ રહ્યો. આ કારણથી રાજા તેના ઉપર ક્રોધે ભરાયો. કેમકે તેણે નવ મહિના થયા લશ્કરનો પગાર મોકલ્યો ન હતો.

આજ અરસામાં બાલાજીરાવ નામના એક મરાઠા સરદારે

તુંગભદ્રા નદી ઝોળંગી સરાનો કબજો કર્યો અને નવાબ દિલાવર ખાનને કોલાર જાગીરમાં આપી બળવંતરાવને સરાનો સુબેદાર બનાવ્યો અને મહીસુરની અવ્યવસ્થાનો લાભ લઈને પોતાની નજર તે તગ્ધ દોડાવી અને કેટલાક કિલ્લાઓ હસ્તગત કરી પોતાના સુબેદાર નિમ્યા. જ્યારે મહીસુરના રાજાએ પોતાની આવી દશા જોઈ ત્યારે તેણે મરાઠા સરકારને ૧ કરોડ રૂપિયા આપી આ બલાને મહીસુરમાંથી દાળી.

સતીમંગલમાં નંદરાજને સિપાહીઓએ ઘણો સતાવ્યો તેથી તેણે તેના ગ્રંથમાં હૈદરઅલીની સલાહ પૂછી અને તેની મદદ માગી. હૈદરઅલીખાંએ સિપાહીઓને સમજાવ્યા અને આગલી લડાઈઓમાં પોતાને જે માલ મળ્યો હતો તે તેમને વહેંચી આપ્યો. ત્યાર પછી તેમણે પોલીગારોને દયાવી અને માપલાઓ પાસેથી પુષ્કળ ધન મેળવી પોતાનો કારભાર શરૂ કર્યો. તેમની આવી કુશળતા જોઈ નંદરાજ ઘણા રાજી થયા અને તેમણે પોલીગારો ઉપર હૈદરઅલીએ મેળવેલા વિજયના સમાચાર અને સાથે સાથે ૧ કરોડ રૂપિયા પોતાના જમાઈ એટલે મહીસુરના રાજાને મોકલાવ્યા. થોડા દિવસ પછી તેણે હૈદરઅલીખાંને ડોડીગલ અને પાલઘાટનો બદોબસ્ત કરવા માટે મોકલ્યો. જ્યારે વિજયના સમાચાર અને ૧ કરોડ રૂ. રાજાને મળ્યા ત્યારે તેનો ક્રોધ શાંત પડ્યો અને તેણે નંદરાજને પાટનગરમાં બોલાવ્યો. તદનુસાર બે વરસ જેટલા લાંબા ગાળા પછી તે મહીસુર આવીને પોતાના કુટુંબીઓને મળ્યો અને હૈદરઅલી પણ પોતાને સોંપેલું કામ પૂરું કરીને શ્રીરંગપટ્ટનમાં આવ્યા. આ વખતે મહીસુરના ઘણાખરા કિલ્લાઓ મરાઠાઓ પાસે હતા. એટલુંજ નહિ પણ તેમના કિલ્લેદારો તે કિલ્લાઓનો બદોબસ્ત કરતા હતા. તેઓ મેહસુલ ઉધરાવી પુના સરકારને મોકલતા હતા. આ વખતે સરાનો સુબેદાર બળવંતરાવ બદલાઈને તેની જગ્યાએ ગોપાળરાવ નિમાયો હતો, તેણે બેંગલોરને ઘેરા લીધો, પણ ત્યાંના કિલ્લેદારે ઊંચક મુઠી તેનો બચાવ કર્યો.

રાહાઓની ચટાઈથી મહીસુર દરબારમાં ઘણો ખેદ થયો પણ
રેટલામાં નંદરાજ અને હૈદરઅલી ત્યાં આવી પહોંચવાથી તેમને
૧૬ આનંદમાં બદલાઈ ગયો.

બેંગલોરની રક્ષા માટે હુયદરઅલીનું જજીવું

અને

ગોપાળરાવને હુરાવીને નસાડવો.

હી. સ. ૧૧૬૮

મહીસુરના રાજાએ હૈદરઅલીખાંના પરાક્રમથી પ્રસન્ન થઈને
મને “ખાનખલાદુર”નો ખિતાબ અને કિંમતી ધનામે આપી બેંગ-
લોરની રક્ષા કરવા માટે તેમને મોકલ્યા. હૈદરઅલીખાન ૧૨૦૦૦
પદાતી અને ૫૦૦૦ સવારોની ફોજ લઈ બેંગલોર તરફ રવાના
યા. ગોપાળરાવે ૧૫૦૦૦ સવારોથી તેમનો મુકાબલો કર્યો. હૈદર-
અલીખાંએ મરેઠાઓ ઉપર એવો તો સખ્ત હુમલો કર્યો કે માત્ર
પેકજ હુમલામાં મરેઠાઓ અસ્તવ્યસ્ત થઈને આમતેમ નાસવા
લાગ્યા. આ લડાઈમાં હૈદરઅલીખાંને પુષ્કળ સામાન મળ્યો હતો.
ગોપાળરાવે નાસીને બેંગલોરથી કેટલેક દુર મુકામ કર્યો. હૈદરઅલીખાંએ
તેની પુઠ પકડી ઘણા મરેઠાઓને કાપી નાખ્યા અને તેમનો માલ
પસખાબ છીનવી લીધો. આજ અરસામાં એવા સમાચાર મળ્યા કે
રેશ્માસરાવભાઈ કે જોણે ૩ લાખ ફોજ સહિત દિલ્હી ઉપર ચઢાઈ
રી હતી તેણે પાણીપતના મેદાનમાં અહેમદશાહ દુરરાનીના હાથે
ભરી હાર ખાધી. અને બાલાજીરાવ પેશવા ગાંડો થઈને મરણ
ખ્યો. આ સમાચાર મળતાંજ ગોપાળરાવ રણબૂમિનો લાગ કરી
રાના કિલ્લામાં જઈ બરાથો. તેના પલાયન થયા પછી હૈદરઅલી-
ખાંએ મહીસુરમાં મરેઠાઓએ સ્થાપન કરેલાં સમ્રાજ્યાં આજ્ઞા ઉઠાવી
ક્યાં. આ પ્રમાણે મરેઠાઓને સેહ આપી તે શ્રીરંગપટ્ટનમાં આવ્યા.

નંદરાજને પ્રધાનપદ ઉપરથી પદભ્રષ્ટ કરવામાં આવ્યો
અને

તેની જગ્યાએ ખંડેરાવને નિમવામાં આવ્યો.

હી. સ. ૧૧૬૯

જ્યારે હૈદરઅલીખાં શત્રુઓને સેહ આપી પાટનગરમાં પાછા ફર્યા ત્યારે મહીસુર રાજ્યમાં અંદર અંદર ખટપટ ઉત્પન્ન થઈ રાજ્યએ પોતાના સસરા અને પ્રધાન નંદરાજની આગલી કારકીર્દી બદલ તેને કપકો આવ્યો. આથી તે ૨૦૦૦ પાયદળ ૫૦૦ સ્વાર અને ૫૦૦ સિપાહીઓના રિસાલા સાથે કિલ્લામાં જઈ રહ્યો અને કંચું કે—હવે હું ઘરડો થયેલો હોવાથી પહેલાંના જેવું કામ મારાથી થઈ શકતું નથી.” આથી તેને પ્રધાનપદનું રાજીનામું આપવાનું કહ્યું. તેનો પણ તેણે ધન્ધાર કર્યો. ત્યાર પછી રાજ્યએ તેની પાસેથી રાજ્યને લગતા કેટલાક કિંમતી દસ્તાવેજો મંગાવ્યા. તે પણ તેણે ન આપ્યા. તેથી છેવટે લાચાર થઈને રાજ્યએ તેમજ હૈદરઅલીખાંએ નંદરાજને ઘણાંએ સમજાવ્યો. એટલે સુધી કંચું કે—આ કાગળીઆં તમારે શા કામના છે? રાજ તમારા ઉપર નારાજ થયેલા હોવાથીજ તેમણે તમારી પાસેથી આ કાગળો મંગાવ્યા છે. જ્યારે તેમનો ગુસ્સો ઊતરી જશે ત્યારે તમને તમારું પ્રધાનપદ પાછું આપશે માટે આ વખતે તો સમજી જવામાંજ સાર છે.” આટલું આટલું કહી છતાં પણ નંદરાજ એકનો બે ન થયો. તેથી હૈદરઅલી નિરાશ થઈને મહીસુરમાં આવ્યા અને સઘળી ખીના રાજ્યને જાહેર કરી. તે ઉપરથી રાજ્યએ તેમને હુકમ કર્યો કે નંદરાજ ઉપર ચઢાઈ કરીને તેમની પાસેથી દસ્તાવેજો છીનવી લેવાં. હુકમનો અમલ કરવામાં આવ્યો અને હૈદરઅલીખાંએ નંદરાજને હરાવી તેની પાસેથી સઘળા દસ્તાવેજો છીનવી લીધા. આ હારથી શરમાઈને નંદરાજ પોતાની જાગીરના ગામમાં આવ્યો ગયો અને રાજ્યએ ખંડેરાવને પોતાનો પ્રધાન બનાવ્યો.

હૈદરઅલીખાંની ખીજ કારરવાઈઓ.

નવાખ મહમ્મદઅલીખાંએ પોંડીચેરી જીતી લેવા માટે અંગ્રેજોની મદદથી ફ્રેન્ચો સાથે લડવાનો વિચાર કર્યો અને હૈદરઅલીને લખ્યું કે જો તમે અમને આ લડાઈમાં મદદ કરશો તો તમને જીજ અને ત્યાગગઢ આપવામાં આવશે. આથી હૈદરઅલીએ ૬૦૦૦ પાયદળ, ૩૦૦૦ હજાર સવાર અને ૨૦૦૦ કરતાટકી પાયદળ પોંડીચેરી તરફ રવાના કર્યા. માર્ગમાં તેમને ખબર મળી કે પોલીગાર આનીકુલ પ્રજાને રાંબડી રહ્યો છે. એટલુંજ નહિ પણ તે પોતાના નોકરોને પણ સતાવી રહ્યો છે. આથી હૈદરઅલીના મદદગાર સૈયદ સાહેબે તેને રાજ્યનગરમાં મોકલી દીધો અને ત્યાંથી આગળ પ્રયાણ કર્યું અને રસ્તામાં ૧૨ મહલનો કબજો કરી, ત્યાંથી મળલ દર મળલ કુચ કરતાં પોંડીચેરી પહોંચ્યા અને ત્યાં ઘણી બહાદુરી બતાવી.

પ્રધાન ખડેરાવની નીચતા

અને

હૈદરઅલીની બહાદુરી

હી. સ. ૧૧૭૦

મહીસુરનો નવો પ્રધાન ખડેરાવ ઘણો કૃતર્ન અને ઉપકારનો બદલો અપકારથી વાળનાર, દગાખોર અને રાજ્યપ્રોહી હતો.

પ્રધાનપદ ઉપર આવતાંજ તેણે પોતાની ચાલખાજીઓ શરૂ કરી દીધી. એક તરફથી તે હૈદરઅલીને પોતાના પક્ષમાં લેવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો અને ખીજ તરફથી તે રાણીઓને ઉશ્કેરવા લાગ્યો ત્રીજી તરફથી રાજાને પણ ખોટી રીતે સમજાવવા લાગ્યો, અને ચોથી તરફથી મરેઠાઓ સાથે ખાનગી સંદેશ ચલાવવા લાગ્યો. એક દહાડો તેણે ખાનગીમાં રાજાને હૈદરઅલીખાં વિરુદ્ધ સારી રીતે લાંબેર્યો. રાજા કાનનો કાચો હતો. તે પ્રધાનની ચાલખાજી સમજી શક્યો નહિ.

તેથી તે તરતજ પ્રધાનની ઇચ્છાને વશ થયો. આથી પ્રધાને પ્રસન્ન થઈને પેશ્વા સરકારને મદદ માટે લખ્યું.

મરેઠાઓને તો એવું જોઈતુંજ હતું. તેમણે એસાજ પંડિતને ૪૦૦૦૦ સવાર, ૨૦૦૦૦ પાયદળ અને તોપખાના સાથે મહીસુર તરફ મોકલ્યો. આ વખતે હૈદરઅલીની સેના પોંડીચેરી અને બારા મહેલમાં રોકાયેલી હતી. જ્યારે એસાજના આગમનના સમાચાર મળ્યા ત્યારે પ્રધાને કિલ્લા પરની તોપોનું મોટું હૈદરઅલીના રહેઠાણ તરફ ફેરવ્યું અને કેટલાક ગોળા ફેંક્યા. પણ ખરા તેની આવી દગાબાજી જોઈને હૈદરઅલીને ઘણી નવાઈ લાગી. પણ તે કાંઈ કાચા નહતા. તેમણે રાતના સમયે સઘળો માલ અસખાળ સાથે લઈ આનીકુલ તરફ કુચ કરી અને ત્યાંથી બેંગલોર જઈ ત્યાંના માણસોને પોતાના પક્ષમાં લીધા અને શાહુકારો પાસેથી ૫૦ લાખ રૂ. લઈ લશ્કરની વ્યવસ્થા કરવા લાગ્યા. તેમણે પોતાની મદદને માટે મીર-અલી અને સૈયદ મખદુમઅલીને બોલાવ્યા. તેમાંથી સૈયદ મખદુમઅલી પોતાના રિસાલા સાથે તરત આવી પહોંચ્યા. આ અરસામાં એસાજ પણ આવી પહોંચ્યો. તેણે ખડેરાવને મળી બેંગલોર તરફ કુચ કરી. અને તેની સાથે ખડેરાવ પણ ૮૦૦૦ સવાર અને ૧૪૦૦૦ પાયદળ લઈ બેંગલોર તરફ રવાના થયો. બન્ને લશ્કરોએ લોકો ઉપર ભારે અત્યાચાર કર્યા અને કિલ્લા ઉપર કેટલાક ગોળા ફેંક્યા, પરંતુ તેની કાંઈ પણ અસર ન થઈ. ત્યાર પછી સૈયદ મખદુમઅલીએ પોતાના રિસાલાઓ સાથે મરેઠાઓ ઉપર હુમલો કર્યો, પણ તેમની પાસે મુઠ્ઠીભર સૈનિકો હોવાથી મરેઠાઓએ તેમને ઘેરી લીધા. બે દિવસ સુધી સારી રીતે યુદ્ધ ચાલ્યું. એ અરસામાં હૈદરઅલીખાંએ નંદરાજની મદદ માગી અને તેણે પોતાનું લશ્કર તેમની મદદ માટે મોકલી આપ્યું. મદદ આવતાંજ હૈદરઅલીખા, સૈ. મખદુમઅલી અને નંદરાજના લશ્કરે ત્રણે બાજુથી હુમલો કર્યો જે શત્રુઓ રોકી શક્યા નહિ. તેમની સેનામાં ભંગાણુ પડ્યું અને મરેઠા સિપાહીઓ જે દિશામાં

માર્ગ જડ્યો તે દિશામાં નાસવા લાગ્યા. એસાજ અને ખડેરાવ પણ દુમ દયાવીને નાકા. કેટલેક દુર જઈને તેમણે મુકામ કર્યો અને હવે શું કરવું તે વિષે મસતત કરવા લાગ્યા. એ અરસામાં નંદરાજે એસાજને એક પત્ર લખીને જણાવ્યું કે હૈદરઅલી કાંઈ રાજ્યના નોકર નથી પણ તે તેના માલિક જેવા છે. તેમનીજ કાશિશાથી મહીસુર આ દરજ્જા સુધી પહોંચ્યું છે અને ખડેરાવ પણ તેમની મહેરબાનીથીજ આ દરજ્જા સુધી પહોંચ્યો છે. માટે તમને યોગ્ય નથી કે ખડેરાવના કહેવાથી હૈદરઅલી સુલતાન સાથે યુદ્ધ કરી પ્રજાને પાયમાલ કરવી અને દેશનો નાશ કરવો. માટે તમે સમજીને આવ્યા જાઓ. આ પત્ર મળતાંજ એસાજ ખરી ખીના સમજી ગયો અને તેણે હૈદરઅલીખાંના હાથનો બેંધ લીધાજ હતા. એટલુંજ નહિ પણ તે સારી રીતે સમજતો હતો કે જ્યારે હૈદરઅલીના સારા સારા રિસાલાઓ ખીજે ટેકાણે રોકાયલા હોવા છતાં તેમણે જેવી તેવી ફોજોથી ખન્ને લશ્કરોને સેહ આપી છે ત્યારે જો તેમના અસલ રિસાલાઓ મોબુદ હોત તો તે શું ન કરી શકત ? તેમની સાથે લડવામાં કાંઈ સાર નથી. એવો વિચાર કરીને તે ત્યાંથી પોતારા ગણી ગયો. પણ જતાં જતાં રસ્તામાં તેણે બારામહાલ ઉપર હુમલો કર્યો. જ્યારે આ સમાચાર હૈદરઅલીખાંને મળ્યા ત્યારે એક પળ પણ નહિ ખોનાં તેમણે બારામહાલ તરફ કુચ કરી. જતાં જતાં તેમણે માર્ગમાં પોતાની ફોજે એકઠી કરી. જ્યારે આ સમાચાર એસાજને મળ્યા ત્યારે એક પળનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તે ત્યાંથી નાશી ગયો.

પછી હૈદરઅલી પોતાની ફોજ સાથે આગળ વધ્યા અને રસ્તામાં આવતા સુઘળા ચાણુઓનો બહોબસ્ત કરી નંદરાજની મુલાકાતે આવ્યા. આ અરસામાં તેમને રાજાની દાદી અને રાણી-ઓનો નીચેની મતલબનો પત્ર મળ્યો.

“ પ્રિયપુત્ર ? અને બહાલા લાભ હૈદરઅલી ! તમે

અહિંઆંથી ગયા ત્યારથી રાજ્યમાં ઘણી અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે, કેટલેક ઠેકાણે બળવો થવાની પણ ખીક રહે છે. માટે અમે તમને અમારા પુત્ર અને ભાઈ સમાન ગણી લખીએ છીએ કે આ પત્ર મળતાંજ તમે તરત આ તરફ આવો અને અમારી લાચારી જુઓ. તેમજ અમને મદદ કરી રાજ્યની વ્યવસ્થા તમારા હાથમાં લો અને પ્રજાને આ સંકટમાંથી છાડાઓ. ”

આના ઉત્તરમાં હૈદરઅલીએ રાજની દાદી અને રાણીએને દિલાસાપત્ર લખ્યો અને પોતે શ્રીરંગપટ્ટન તરફ રવાના થયા. ત્યાં પહોંચીને તેમણે રાજ્યમહેલ ઉપર કેટલાક ગોળા ફેંક્યા. ગોળા પડતાંજ રાજ્ય ભયભીત થયો અને તેણે હૈદરઅલીખાને તેનું કારણ પૂછાવ્યું. હૈદરઅલીએ જવાબ આપ્યો કે “ હું તો આપનો સદાનો વક્ષાદાર છું. પણ આપે મારા શત્રુને આશ્રય આપેલો હોવાથી લાચારીએ મારે આ કામ કરવું પડ્યું છે. આપ તેને મારે હવાલે કરો. એટલે હું તેનો તેજ છું.” રાજાએ ખંડેરાવ તરફથી અનેકવાર મારી માગી પણ હૈદરઅલીએ તે માન્યું નહિ. તેથી છેવટે તેના પ્રાણની રક્ષા કરવાની શરતે રાજાએ ખંડેરાવને હૈદરઅલીને સ્વાધીન કર્યો. એટલે હૈદરઅલીએ તેને કેદ કરીને બેગલોર મોકલાવી દીધો.

નોટ. ૧ લેવિન બી. બોરિંગ સાહેબ આ બનાવના સંબંધમાં લખે છે કે મહીસુરનો રાજા ચક્રા કરશન પોતાના પ્રધાન તેજ રાજની ગુલામીથી કંટાળી ગયો હતો અને હૈદરઅલીએ તેજરાજાને પોતાના પક્ષમાં લીધો હતો. આ કારણથી મોટી રાણીએ ખંડેરાવને પોતાના પક્ષમાં લીધો. ખંડેરાવ ભણેલો ગણેલો અને હુશિયાર હતો. હૈદરઅલીએ તેને નાના ઓઢા ઉપરથી એક મોટી સેનાનો સેનાપતિ બનાવ્યો હતો એટલુંજ નહિ પણ તે તેના ઉપર પુરેપુરો વિશ્વાસ રાખતા હતા. રાણીએ તેને પોતાના પક્ષમાં લીધો અને

રાજ્યનગરનો ખંદાખરત.

રાજનું પદબ્રષ્ઠ થવું.

અને

હૈદરઅલીનું મહીસુરની ગાદી ઉપર બેસવું.

ખંડેરાવને કબજામાં લીધા પછી હૈદરઅલીએ રાજાને કેટલાક થોડા અને ખીન્ન નગરાણું મોકલીને કિલ્લામાં દખલ થવાની પરવાનગી માગી. પરવાનગી મળતાજ તે કેટલાક ચુન દા સૈનિકોને સાથે લઈ કિલ્લામાં પેદા અને ડેર ડેર ચોટી બેસાડી દીવી મહેલમાં પહોંચીને તેમણે રાજાને પદબ્રષ્ઠ કર્યો અને પોતે રાજકારભાર ચલાવવા લાગ્યા. તેમની રાજ્યપદ્ધતિ ઘણી સારી હતી પ્રજા તેમનાથી ઘણી પ્રસન્ન રહેતી હતી. એટલુજ નહિ પણ સૈનિકો તો તેમના ઉપર મરી શીટતા હતા. થોડા વખતમાંજ તેમણે રાજ્યની ઘણી સારી વ્યવસ્થા કરી રાજ્યને આબાદ કર્યું. હુન્નર ઉદ્યોગની સારી પ્રગતિ થઈ. દુર દેશના વેપારીઓ ત્યાં વેપારાર્થે આવવા લાગ્યા અને તેમણે સેનામાં પણ એટલો વધારો કર્યો કે જેની કાંઈ ગણતરીજ ન હતી. ત્યાર પછી ઘાટનો ખંદેખસ્ત કરવા માટે તેમણે ઈસ્માઈલ સાહેબને

મરેઠાઓની મદદ માગી તેમજ દગાબાજ ખંડેરાવ કે જે હૈદરઅલીની મદદથીજ આ ઓઢા ઉપર આવ્યો હતો તે દગાબાજ કરીને હૈદરઅલીનો મુકાબલો કરવાને તૈયાર થયો. પણ તેમાં તેનો પરાજય થયો. એટલે હૈદરઅલીએ મહીસુર ઉપર હુમલો કર્યો અને રાજ્યનો કબજો લઈ ખંડેરાવને પોતાને સોંપવાની માગણી કરી. રાજાની રાણીઓએ તેના પ્રાણની યાચના કરી. હૈદરઅલીએ તેના પ્રાણ બચાવવાનું કબુલ કર્યું. આ શરતે ખંડેરાવ હૈદરઅલીને સોંપવામાં આવ્યો, પણ હૈદરઅલીએ તેને લોંઘાના પાંજરામાં કેદ કરીને બેંગલોર મોકલી દીધો અને તમામ આયુધ પર્યંત તેને દુધલાત ખાવા માટે આપતા રહ્યા. લેખક.

તે તરફ મોડલ્યા અને પોતાના જુના મિત્ર નંદરાજને રહેવા માટે એક જુદો મહેલ આપ્યો. તેમજ શ્રેયદ મખદુમચાને શ્રીરંગપટ્ટનના કિલ્લેદાર બનાવ્યા. આ સઘળા કામોથી પરવારીને તેમણે રાજને તેમજ નાણીઆને કેટલીક કિંમતી ભેટો મોકલી અને તેમના કહેવા પ્રમાણે રાજ્યની વ્યવસ્થા કરી. પછી બેંગલોર જઈને શાહુકારોનું દેવું ચુકવી આપ્યું.

હૈદરઅલીની ઉન્નતિ.

હુમલાને હયદરીના કર્તા હૈદરઅલીની તરફી વિષે આ પ્રમાણે લખે છે. મીર ફતેહઅલીખાંના મરણ પછી તેમની સઘળી મિલકત તેમનાં બે પુત્રો શેહબાઝખાન અને હયદરઅલીખાંના કબજામાં આવી અને તેમણે પાતપોતામાં તે વહેંચી લીધી. થોડા વખત પછી શેહબાઝખાં મરણ પામ્યા. એટલે તેમનો વારસો પણ હૈદરઅલીખાંને મળ્યો. સઘળા સરદારો તેમને માન આપવા લાગ્યા. સિપાહીઓ પણ તેમનાથી ખુશ રહેતા હતા અને મુસલમાન સિપાહીઓ તો તેમને માટે પ્રાણ આપવાને પણ તૈયાર રહેતા હતા. પ્રધાનને પણ તેમણે વશ કરી લીધો હતો. તે તેમને પૂછ્યા વિના કાંઈ પણ કામ કરતો નહીં. આ તે સમયની હકીકત છે કે જ્યારે વિજયનગરનું રાજ્ય અસ્ત વ્યસ્ત થઈ રહ્યું હતું અને દુરના સુબાઓ રાજની સત્તાનો અનાદર કરી સ્વતંત્ર થઈ રહ્યા હતા.

બેંગલોરનો રાજા લક્ષ્મીનરાજ તે સૌમાં વધુ પૈસાદાર હતો તેની પાસે રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવા પુરતી સેના હતી, પણ તે શત્રુઓ સાથે લડવા માટે પુરતી ન હતી. હૈદરઅલીએ પ્રધાનને કહ્યું કે; “ બેંગલોર હસ્તગત કરવાની આ સારી તક છે અને હું મારાથી બનતી દરેક સેવા કરવાને તૈયાર છું. ” પ્રધાને તેનું કહેવું માન્ય કર્યું અને રાજા પણ તેમાં મંમત થયો. એટલે હૈદરઅલીએ ૨૦૦૦૦ સિપાહીઓની ફોજ સાથે મળનાર તરફ કૂચ કરી. જ્યારે આ સમાચાર રાજાને મળ્યા ત્યારે તે બેંગલોરનો ત્યાગ કરી સિવરન

દુર્ગમાં જઈ ભરાયો. હૈદરઅલીએ સિવરન દુર્ગને ઘેરા બાંધ્યો. અને એક મહિના પછી તેમણે આ શરતે ઘેરા ઉઠાવી લેવાનું કબુલ કર્યું કે રાજા આ વખતે ૪ લાખ રૂ., અને દરવર્ષે ૮ લાખ રૂ. મહીસુરના રાજાને ખડણી પેટે આપે. રાજાએ આ વાત કબુલ કરી ૪ લાખ રૂ. ગણી આપ્યા પછી શંભુનાથ નામક એક માણસને બેંગલોરમાં મોકળી પોતે વિજયના વાજ વગડાવતા શ્રીરંગપટ્ટનમાં આવ્યા. રાજા તેમના ઉપર ઘણો પ્રસન્ન થયો અને “ ફરખન્દ અર્જમન્દ ” નો ખિતાબ આપ્યો. હવે આ તરફ બેંગલોરમાં શું બને છે તે આપણે જોઈએ. રાજાએ મહીસુરની તાબેદારી સ્વીકાર્યા પછી તેના મિત્રોએ તેને વેર લેવા માટે ઉશ્કેર્યો, આથી તેણે શંભુનાથને કેદ કર્યો અને બળવાની તૈયારી કરી, આ સમાચાર મળતાં જ હૈદરઅલી ૨૦૦૦૦ સિપાહીઓ સાથે બેંગલોર તરફ રવાના થયા અને તા. ૬ સપ્ટેમ્બર ડી. સ. ૧૧૬૦ અને ઇ. સ. ૧૭૪૭ માં બેંગલોરથી ૨૦ માઈલ દુર બન્ને ફોજોનો મુકાબલો થયો. રાજાનાં સૈનિકો હૈદરઅલીના સૈનિકો જેટલા કસાયલા ન હતા. નેથી તેઓ હૈદરઅલીની ફોજનો મુકાબલો કરી શક્યા નહિ. પહેલાં જ હુમલામાં તેમની સેનામાં લગભગ પડયું અને સૈનિકો જુદી જુદી દિશામાં તાસવા લાગ્યા અને પોતે પણ કેદ પડ્યા. ત્યાર પછી હૈદરઅલીએ બેંગલોર તરફ કુચ કરી. એટલે ત્યાંના લોકોએ બેંગલોર તેમને સ્વાધીન કર્યું. બેંગલોર હસ્તગત કર્યા પછી તેના તાબાના બીજા કિલ્લાઓ પણ હૈદરઅલીએ હસ્તગત કર્યા અને શંભુનાથને કેદમાંથી છોડાવીને તેને બેંગલોરનો રાજકારભાર સોંપ્યો. ત્યાર પછી આ વિજયના સમાચાર તેમણે રાજાને કહેવરાવ્યા, જે તે સાંભળીને ઘણો આનંદ પામ્યો અને રાજ્યવહીવટના ધારાધોરણુ નક્કી કરી શંભુનાથને મોકલ્યા. પ્રધાન પણ આ વિજયથી અત્યંત પ્રસન્ન થયો. પણ તેને ભય હતો કે બેંગલોરનો રાજા કદાચ ફરીથી બળવો

નોટ—૧. ગોપાળરાવ સાથે બેંગલોર માટે જે યુદ્ધ થયું હતું તે બનાવ બેંગલોર મહીસુર સાથે જોડાયા પછી બન્યો હતો.

કરે. આ કારણથી તેણે તે પ્રાંત હૈદરઅલીના સૈનિકાના પગાર પેટે તેમને સોંપી દીધો.

હૈદરઅલી પણ આ યુક્તિ સારી રીતે સમજી ગયા. છતાં પણ તેમણે ભેટનો સ્વીકાર કર્યો અને પોતાની ફાજમાં સારી ભરતી કરી. આ વખતે તેમની પાસે એટલા સૈનિકો હતા કે સર્વ કોઇ તેમનાથી ડરતા રહેતા હતા તે ધીમે ધીમે ઝમીનદારો અને ખડીઆ રાજાઓ ઉપર પોતાનો પ્રભાવ પાડવા લાગ્યા.

ઈ. સ. ૧૭૫૧માં ચંદા સાહેબ અને ફ્રેન્ચોએ કર્ણાટકના નવાબ મહમદઅલીખાનને ઘણા હેરાન કર્યા અને ત્રિચીનોપલીને ઘેરો ઘાલ્યો. આથી મહમદઅલીએ મહીસુરના પ્રધાનને લખ્યું કે જો તમે મારી મદદ કરો અને લડાઈમાં આપણો વિજય થાશે તો ત્રિચીનોપલીનો કિલ્લો તમારે સ્વાધીન કરીશ. આથી પ્રધાને ઈ. સ. ૧૭૫૩માં એક મોટી ફાજ લઈ કર્ણાટક તરફ કુચ કરી અને તા. ૬ ફેબ્રુઆરી ૧૭૫૩ના દિવસે ત્રિચીનોપલીમાં દાખલ થયો અને ઘેરો ઘાલનારાઓ ઉપર સખ્ત હુમલો કર્યો. બન્ને પક્ષો વચ્ચે ધમસાણુ યુદ્ધ થયું, જેમાં વિજયદેવી મહીસુરની સેનાને વરી. સેનાપતિ હૈદરઅલીએ પણ પોતાના લશ્કર સહિત આ લડાઈમાં ભાગ લીધો હતો અને તેમણે એટલી તો બહાદુરી બતાવી કે મોટા મોટા લડવઘયાઓ પણ દંગ રહી ગયા. અનેક વાર શત્રુની ફાજમાં ઘુસી જઈ તેમના સરદારોના માથા કાપી લાવ્યા. છેવટે ચંદા સાહેબ પણ મરણ પામ્યો અને ફ્રેન્ચો પણ નાસી ગયા. આ પ્રમાણે લડાઈનો અંત આવ્યો. પછી પ્રધાને મહમદઅલી પાસે ત્રિચીનોપલી જિલ્લાની માગણી કરી પણ મહમદઅલીએ તેને બદલે મદારનો કિલ્લો આપવા માંડ્યો. આથી બન્ને પક્ષો વચ્ચે દુશ્મની થઈ.^૨

નોટ—૨ “મહીસુરના ચીફ કમીશનર લેવિન બી. ઓરિંગ સાહેબ સી. આર્ચ. ઈ. પોતાના પુસ્તક હૈદરઅલી અને ટીપુ સુલતાન”માં લખે છે કે ઈ. સ. ૧૭૫૧માં હૈદરઅલીએ મહીસુર રાજ્યની

ત્રિચીનોપલી મેળવવામાં નિરાશ થએલા નંદરાજે તલવારના
જ્વરથી તેને મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આ હેતુ સફળ કરવા માટે
તેણે ત્રિચીનોપલી ઉપર ચઢાઈ કરી. પણ ચંદાસાહેબના મરી ગયા
પછી ફ્રેંચ લોકો મહમદઅલી સાથે મળી ગયા હતા. આ કારણથી
નંદરાજનું કાંઈ વળ્યું નહિ. હજી લડાઈ ચાલતી હતી એટલામાં
મહીસુરથી પત્ર આવ્યો કે મરેઠાઓ મહીસુર તરફ આવી રહ્યા છે,
તેમની ઇચ્છા મહીસુર પાસેથી ખડણી લેવાની છે, માટે આ પત્ર
દેખતા તરત આ તરફ આવો. આ કાગળ મળતાંજ તરતજ ઘેરો
ઊઠાવી લઈને પ્રધાન મહીસુર તરફ રવાના થયા, તેના આગમનથી
રાજાને પણ ધણો આનંદ થયો. એ દહાડો સધળા સરદારોએ
મળીને નક્કી કર્યું કે મરેઠાઓને અટકાવવા માટે લશ્કર મોકલવું
પરંતુ સિપાહીઓનો પગાર ચઢી ગયેલો હોવાથી તેમણે લડાઈમાં
જવાની ના પાડી આ કારણથી હૈદરઅલી સુલતાને પોતાની પાસેથી
તેમનો પગાર ચુકવી આપ્યો. એટલે સિપાહીઓ લઢવાને માટે રાજી
થઈ ગયા. ત્યાર પછી સરદારોએ એકઠા થઈને નક્કી કર્યું કે હવે શું

ધણી કિંમતી સેવા બગાડી. તે મહીસુરની સેનાના મોટા અધિકારી
હતા. મહમદઅલીએ વાયદો કર્યો હતો કે ત્રિચીનોપલી અને તેની
આસપાસનો મુલક મહીસુર સરકારને આપવામાં આવશે. મહીસુરના
લશ્કરી કમાન્ડર તેજરાજ અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ બન્ને સાથે મસલેહત
ચલાવતો રહ્યો. પણ છેવટે તેણે ફ્રેંચોનો સાથ આપ્યો. કેમકે
મહમદઅલીએ દગો કરીને ત્રિચીનોપલી તેને આપ્યું નહિ. છેવટે તે
લાચાર થઈને ઇ. સ. ૧૭૫૫માં મહીસુર પાછો આવ્યો.”

બોરિંગ સાહેબે પ્રધાનનું નામ તેજરાજ લખ્યું છે. પણ
તેજરાજ નામનો કોઈ પ્રધાન ન હતો. પ્રધાનનું નામ નંદરાજ હતું.
તેજરાજ તો મહીસુરનો રાજા હતો કે જે ઇ. સ. ૧૭૬૬માં ગાદી ઉપર
બેઠો હતો અને ઉપરનો બનાવ તો ઇ. સ. ૧૭૫૫માં બન્યો હતો,
જ્યારે ચકા કરશન ગાદી ઉપર હતો. લેખક.

કરવું? અને કોને સરદાર નિમવો? મરાઠાઓની મોટી સેના જોઇ કોઇની પણ હિંમત ચાલતી નહિ. જ્યારે કોઇની પણ હિંમત ન ચાલી ત્યારે તેમણે એકમતે હૈદરઅલી સુલતાનને મોકલવાનો ઠરાવ કર્યો. પણ તે સમયે હૈદરઅલી પુર્વઘાટ તરફ લડાઇમાં રોકાએલા હોવાથી તેમને પત્ર લખીને પૂછાવ્યું અને તેમણે તે વાતનો સ્વીકાર પણ કર્યો. પરંતુ તે મહીસુર આવીને મરાઠાઓનો મુકાબલો કરે તે પહેલાં તો મરાઠાઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને તેમને રાજ્યએ ૨૦ લાખ રૂ. આપીને પાછા કાઢ્યા.

ઇ. સ. ૧૭૫૭ના ઓક્ટોબર માસમાં હૈદરઅલીએ પોતાના લશ્કર સાથે ડિંડીગલ તરફ કુચ કરી અને એક મહિનો ત્યાં રહીને શોલાવન્ડનનો કિલ્લો હસ્તગત કર્યો. પણ થોડા સમય પછી તેમને ડિંડીગલ તરફ પાછા હઠવું પડ્યું. એક વરસ સુધી તેમણે ત્યાજ મુકામ કરીને ક્રેચોને^૧ પોતાના પક્ષમાં લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને તેમની સહાયતાથી મદુરા તરફ કુચ કરી. અહિંઆં ધાર્યા પ્રમાણે લાલ મલ્લો નહિ, હજીનો લડાઇ ચાલતીજ હતી એટલામાં મહીસુરથી પત્ર આવ્યો કે મરેઠાઓએ ફરીથી મહીસુર ઉપર ચઢાઇ કરી છે અને તેઓ રૈયત ઉપર જુદમ ગુન્નરી રહ્યા છે. અને ચાથ^૨ ઉધરાવવા માગે છે. માટે તમે વખત જોયા વિના તરતજ શ્રીરંગપટ્ટનમાં આવો. આ પત્ર મળતાંજ લડાઇ બંધ કરીને હૈદરઅલી પાટનગરમાં આવ્યા. તેમની સાથે ક્રેચોની પણ સેના હતી કે જે ત્રીચિનોપલીને ઘેરી રહેલી કેચ સેનાને મળવા માગતી હતી. પરંતુ હૈદરઅલી પાટનગરમાં આવી મરાઠાઓને સેફ આપે તે પહેલાં તો રાજ્યએ તેમને ખંડણી આપીને પાછા કાઢેલા હોવાથી ત્યાં પડ્યા રહેવામાં કાંઇ સાર ન હતો. આ કારણથી હૈદરઅલી પોતાની જગીર બેંગલોર તરફ રવાના થયા.

નોટ. ૧ આ બનાવ ઇ. સ. ૧૭૫૮ના જાનેવારી માસના છેલ્લા હફતામાં બન્યો હતો.

૨ રાજ્યની આવકનો ચોથો ભાગ.

લેખક

પોંડિચેરીના ખનાવો.

ઇ. સ. ૧૭૬૦માં અંગ્રેજો પોંડિચેરીને ફ્રેંચ પાસેથી હસ્તગત કરવા ઇચ્છતા હોવાથી ત્યાંના ગવર્નર લાક્ષીએ હૈદરઅલીની મદદ માગી. આથી હૈદરઅલીએ ૭૦૦૦ સિપાહોની એક ફોજ સૈયદ મખદુમઅલીની સરદારી તળે ફ્રેંચોની મદદે મોકલી. સૈયદ મખદુમઅલીએ અનેક વાર લાક્ષીને મેદાનમાં આવી લડાઇ કરવાની સલાહ આપી. પણ તે વાત તેના ધ્યાનમાં ઉતરી નહિ. છેવટે તે કિલ્લો અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરી ત્યાંથી આજ્ઞા ગયો. તેના ગયા પછી કિલ્લામાંની ફોજ મીર મખદુમઅલીની ફોજ સાથે જોડાઇને એગલોર તરફ રવાના થઇ. જેમાં લડવૈયાઓ ઉપરાંત તોપો, ઢાલનાર, લુહાર, સુતાર વિ કારીગરો પણ હતા. હૈદરઅલીએ દરેક માણસને તેને લાયક યોગ્ય જગ્યા આપી. પરંતુ સૈ. મખદુમઅલી લડાઇ કર્યા વિના પાછા આવેલા હોવાથી તેમને સખ્ત શબ્દોમાં કપકો આપી તેમને નીચી પાયરી ઉપર ઉતારી મૂક્યા. પણ જ્યારે આ વાત જાણવામાં આવી કે લાક્ષીના ખીડણપણથી તેમને લડવાની તક મળી જ ન હતી. ત્યારે સિપાહીઓના દેખતાં તેમની મારી માગવામાં આવી અને પહેલાં કરતાં પણ ચઢતો ઓછો આપવામાં આવ્યો. સિપાહીઓ માટે આ શિખામણુ જેવી વાત હતી.

સુલતાન હૈદરઅલીનું રાજ્યાશ્રય થયું.

હુમલાતે હૈદરી ઉપરથી

હી સ. ૧૧૭૧

હુમલાતે હયદરીના કર્તા લખે છે કે,

ઇ. સ. ૧૭૭૮માં જ્યારે વિશ્વાજી પંડિત મરાઠી ફોજ લઇ ઓથ ઉધરાવવા માટે આવ્યો, ત્યારે રાજાએ તેની પાસે પોતાનો પ્રતિનિધી મોકલી કહેવરાવ્યું કે હું હૈદરઅલીથી કંટાળી ગયો છું. તેથી

જે તમે મને તેની ચુંગાલમાંથી છોડાઓ તો હું તમને ખંડણી અને ચોથ ઉપરાંત બીજી પણ રકમ આપવા માટે તૈયાર છું. આ વાત જાણીને વિશ્વાજી શ્રીરંગપટ્ટન તરફ આગળ વધ્યો. અત્યાર સુધી હૈદરઅલી આમાંની કાંઈ પણ વાત જાણતા ન હતા. તેથી જ્યારે એક મિત્ર મારફતે આ વાત તેમના જાણવામાં આવી ત્યારે પોતાની પાસે પાટનગરમાં પુરતું લશ્કર ન હોવાથી કોઈ ન જાણે તેમ પોતાની જાગીર તરફ રવાના થયા. જ્યારે આ સમાચાર વિશ્વાજીના જાણવામાં આવ્યા ત્યારે તેણે હૈદરઅલીની પુઠ પકડી. બેંગલોર પહોંચતાંજ હૈદરઅલીએ લડાઈની તૈયારી કરવા માંડી અને અરકાટથી મીર મખદુમઅલીને પોતાની મદદે બોલાવ્યા. મહીસુરના રાજાએ પણ હૈદરઅલીને પુરતો વખત ન મળે એટલા માટે પોતાના સરદાર કનારીરાવને બેંગલોર તરફ મોકલ્યો. કનારીરાવ બેંગલોર આવી પોતાના ઉપર હુમલો કરે તે પહેલાં તો હયદરઅલીએ દિલ્લામાંથી બહાર આવીને તેના ઉપર એવો સખ્ત હુમલો કર્યો કે તેના હાંજળ ગગડી ગયા અને એકજ હુમલામાં તેની સેના આમતેમ નાસવા લાગી. એટલુંજ નહિ પણ કનારીરાવ પોતે પણ કેદ પકડાયો. આ સમાચાર સાંભળતાંજ મહીસુરનો રાજા નિરાશ થયો. થોડા વખત પછી મીર મખદુમઅલીની સેના પણ હૈદરઅલીને આવી મળી. આથી હૈદરઅલીના ઉત્સાહમાં ઘણો વધારો થયો અને તે એક પણ પશુ ગુમાવ્યા વિના મહીસુર ઉપર ચઢી ગયા અને રાજાને કેદ કરી પોતે મહીસુરની ગાદી ઉપર બેઠા. ઇ. સ. ૧૭૬૦

આ બનાવ બન્યો તે પહેલાં એક એવો બનાવ બન્યો હતો કે જેમાં હૈદરઅલીની કાર્યદક્ષતાની પુરેપુરી કસોટી થઈ હતી. ઉપરના બનાવના કેટલાક મહિના પહેલાં ફ્રેંચ સરદાર લાલ્લીએ આલેન નામના બીજા ફ્રેંચ સરદારને મરાઠા સેનાપતિ વિશ્વાજી પાસે મોકલી મદદની માગણી કરી. પણ વિશ્વાજીએ તેને મદદ કરી નહિ જ્યારે આલેને લાલ્લીના પક્ષાયન થવાના સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે પોંડિચેરી

તરફ ન જતાં તે શ્રીરંગપટ્ટન તરફ આવ્યો. અહિં હૈદરઅલી સાથે તેની મુલાકાત થઈ અને હયદરઅલીએ તે સર્વેને નોકર રાખી લીધા. આથી તેમને ઘણો લાભ થયો. આ નવા ફ્રેંચ સરદારે આખી સેનાની નવેસરથી રચના કરી.

હૈદરઅલીખાનું યુદ્ધશિક્ષણ

હૈદરઅલી પોતે ઘણા બહાદુર હતા. બહાદુર પિતાના બહાદુર પુત્ર હતા, બહાદુર માતાના પેટે જન્મ લીધો હતો અને બાળવય-માંજ લડાઈનું શિક્ષણ લીધું હતું. પોતાના પિતા પાસેથી રાજ્ય વ્યવસ્થાનો પણ અનુભવ લીધો હતો. દેખાવમાં તે વીર ઐનિક જેવા દેખાતા હતા; અને સિપાહીઓની સાથે સારી રીતે વર્તતા હતા. લડાઈના મેદાનમાં તે “ફ્રંચ” જેવા હતા, અને લડાઈમાં અંગ્રેજોની બરાબરી કરે એવા હતા, એટલુંજ નહિ કિંતુ કેટલીક બાબતોમાં તો તે અંગ્રેજોથી પણ વધી જતા હતા. આથી ૩૦ વરસની ઉંમરમાં તે એક પ્રખ્યાત સેનાપતિ થઈ પડ્યા.

ખીનું વર્ણન.

જેર્જનામાના લેખક મુલ્કાં ફિરોઝ ઉપરાંત પ્રખ્યાત અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર આર્લ્સ રુડવર્થ સાહેબ લખે છે કે હૈદરઅલીખાં અંગ્રેજોની લડાયકકળા મી. લોરેન્સ અને કલાઈવની પહેલી લડાઈ ઉપરથી શિખ્યા. હતા, જેમની સાથે તેમને લડવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો. આ કળા તેમને લવિષ્યની લડાઈઓમાં ઘણી કામ લાગી.

મી. રુડવર્થ લખે છે કે એક યુદ્ધમાં હૈદરઅલીએ અંગ્રેજોની બે પલટણો એક સાથે કાપી નાખી.

ઈ. સ. ૧૭૫૪ ના ઓગષ્ટ માસની ૧૭ મી તારીખે ત્રિચી-નોપલી યુદ્ધમાં અંગ્રેજો અને ફ્રેંચો વચ્ચે જળરૂં યુદ્ધ થયું. આ યુદ્ધમાં બન્ને પક્ષોએ પોતપોતાના મિત્રોને પણ મદદે બોલાવ્યા હતા. હૈદરઅલી ફ્રેંચોની મદદે ગયા હતા. તેમણે પહેલાં તો પોતાની

ફેજને લગાધના મેદાનમાં એક જગ્યાએ એકઠી કરી. અંગ્રેજ સર-દારોની નજરતો આ વખતે તેમના તરફ જ ઢાગી રહી હતી. લશ્કરની વ્યવસ્થા કર્યા પછી તેમણે પોતાના લશ્કરના એક ભાગને અંગ્રેજોના હરોલ ઉપર હુમલો કરવાનો હુકમ આપ્યો. ત્યારપછી પોતાની જગ્યા ખીજાને સોંપી દૈદરઅલીએ જરા પાછા હટીને અંગ્રેજો ઉપર એવો સખ્ત હુમલો કર્યો કે તેઓ આશ્ચર્યથી જોઇ રહ્યા. પરિણામ એ આવ્યું કે અંગ્રેજ ફેજને પાછા હઠવું પડ્યું. આમાં દૈદરઅલી-ને અંગ્રેજો પાસેથી લગાધને લગતી પુષ્કળ સામગ્રી મળી.

‘ સરા ’ ઉપર હુમલો.

હી. સ. ૧૧૭૧

મહીસુર હસ્તગત કર્યા પછી આગલા રાજ્યકર્તાના સમયમાં જે પ્રગણાઓ સ્વતંત્ર થયા હતા તે સઘળા દૈદરઅલીએ હસ્તગત કર્યા અને કાનાનેર, કડપા તેમજ શાનુરને પણ પોતાને કબજે કરી લીધા. ત્યાર પછી દક્ષિણના સુબેદાર નિઝામઅલીખાના ભાઈ અસાલતજંગ કે જે આધુનીના રાજ્યકર્તા હતા તેમની ઇચ્છા મરાઠાઓ પાસેથી ‘ સરા ’ જીતી લેવાની હતી. ‘ સરા ’ પહેલાં દૈદરાબાદને તાબે હતું, પણ પાછળથી બાબા જીરાવ પેશવાએ તે જીતી લીધું હતું. પરંતુ ઇ. સ. ૧૭૬૧ પાણી-પતના યુદ્ધમાં એહમદશાહ અબદાલીના હાથે મરેઠાઓનો પરાજય થયા પછી મરાઠાઓની શક્તિ ઘટી ગઈ હતી. આ તકનો લાભ લઈ

નોટ—૧ તે વખતે દેશી સિપાહીઓ લાંબી નાળવાળી અથવા ચાંપવાળી બંદુકો વાપરતા હતા, જે અંગ્રેજ અને ફ્રેંચોના હથી-આરોના મુકાબલામાં જોઇએ તેવી કાર્યસાધક ન હતી, ઉપરની લગાધમાં દૈદરઅલીને અંગ્રેજો પાસેથી ઘણી બંદુકો મળી જે આગળ જતાં તેમને ઘણી ઉપયોગી થઈ પડી. લેખક.

અસાલતજંગ “ સરા ” તેમની પાસેથી જીતી લેવાની ઇચ્છા રાખતા હતા, આ હેતુ સફળ કરવા માટે તેમણે “ સરા ” ઉપર ચઢાઈ કરી અને તેમાં હૈદરઅલીની મદદ માગી. હૈદરઅલીએ માગણીનો સ્વીકાર કર્યો અને પોતાની ફોજ સાથે સરા તરફ રવાના થયા અને ટુંક મુદતમાંજ તેનો કબજો લીધો, આથી અસાલત જંગ તેમના ઉપર ઘણા પ્રસન્ન થયા અને તેમણે દિલ્હીના શહેન શાહને તેમને માટે લલામણુ કરવાનું કહ્યું અને તદનુસાર લલામણુ કરી પણ ખરી. લલામણુનો સ્વીકાર થયો અને શહેનશાહે પોતાના માણસ મારફત હૈદરઅલીને કિંમતી ભેટો મોકલાવી અને તેમને “ નવાબ ” નો ખિતાબ આપ્યો. મરાઠાઓ પાસેથી “ હુકોટા ” નો કિલ્લો જીતી લીધા પછી નવાબ હૈદરઅલીએ તેમની પાસેથી સરાને લગતા મર્ગસર અને મધેરીના કિલ્લાઓ પણ જીતી લીધા, નિશાને હૈદરીના કર્તા લખે છે કે હુકોટાના કિલ્લામાંથી અસાલતજંગે માત્ર ૩ તોપોજ લીધી. બાકીનો સધળો માલ અસ;

નોટ-લેવિન. બી. ઓરિંગ સાહેબ લખે છે કે સલાબતજંગના બે ભાઈ હતા, ૧ અસાલતજંગ ૨ નિઝામઅલીખાં. નિઝામઅલીખાંએ સલાબતજંગને ગાદી ઉપરથી ઉઠાવીને કેદ કર્યો. આ બનાવ ઈ. સ. ૧૭૬૧ માં બન્યો હતો, અસાલતજંગ અહિંનીનો રાજ્ય કર્તા હતા. તેણે પોતાના રાજ્યની સીમા વધારવાનો ઠરાવ કર્યો અને તદનુસાર સરા ઉપર હુમલો કરીને હસ્તગત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. હૈદરઅલી જાણતા હતા કે અસાલતજંગ આ જગ્યા જીતી શકે એમ નથી. તેથી તેમણે તેને પત્ર લખીને જણાવ્યું કે જો તમે મને સરાનો કબજો આપો તો હું તમને ૩ લાખ રૂ. વરસ દહાડે આપીશ. અસાલતજંગે તેમની માગણીનો સ્વીકાર કર્યો અને પરિણામે તેમને સરાના નવાબ બનાવવામાં આવ્યા, “ નવાબ ” નો ખિતાબ આપવાની અસાલતજંગને સત્તા ન હતી, પણ હૈદરઅલીએ પોતાની મરજીથી તે ધારણુ કર્યું હતું.

બાબ હૈદરઅલીને સોંપી દીધો, એટલુજ નહિ પણ પોલીગાર લોકોની ખંડણી ઉધરાવવાનું પણ તેમને સોંપી દીધું, તેમજ ગરમકુન્ડાનો જિલ્લો પણ તેમને હવાલે કર્યો અને સનંદ આપતાં કહ્યું કે “ આ જિલ્લાનો વહીવટ કરવાને માટે તમે પુરતા લાયક છો. ખુદા તમને તે મુઆરક કરે, ત્યાર પછી નવાબ બસાલતજંગ આધુની તરફ ચાલ્યા ગયા, ત્યાર પછી ૧૫-૨૦ ફ્હાડા કિલ્લામાં રહીને હૈદરઅલી પણ રાજ્યધાની તરફ ચાલ્યા ગયા અને મીર ઈસ્માઇલસેનને તે કિલ્લાનો સુબેદાર બનાવ્યો.

બસાલતજંગના ગયા પછી હૈદરઅલીએ સરાનો કબજો લીધો અને પછી ચક્કા બલ્લાપુર, રાયદુર્ગ, હરપનહલ્લી અને ચિતલદુર્ગ ના પોલીગારો તરફ નજર કેરવી એટલે તેઓ પણ તેમની તાબેદારી સ્વીકારીને ખંડણી આપવા લાગ્યા.

બાલાપુર અને સરાનો કબજો.

હી. સ. ૧૧૭૨

સરાના બદોઅસ્તથી પરવાર્યા પછી હૈદરઅલીએ ૮૦૦૦ સવાર ૧૦૦૦૦ પાયદળ, ૧૨૦૦૦ કણાઉટકી પાયદળ અને ભારે તોપખાના સાથે બાલાપુર તરફ કુચ કરી. બાલાપુરનો પોલીગાર રાજા કિલ્લામાં ભરાયો. તેણે મેરાસીરાવ ઘોરપડેને પોતાની મદદે બોલાવ્યો. જે ૧૨૦૦૦ ની ફોજ સાથે તેની મદદે આવ્યો. પણ નંદીગઢના યુદ્ધમાં હૈદરઅલીએ માત્ર એકજ હુમલામાં બન્નેની એકત્ર ફોજને હરાવી નસાડી મૂકી અને તેમની પાસેથી ૨૦૦૦ ઘોડા છીનવી લીધા. ત્યાર પછી કિલ્લા ઉપર ગોળાબારી કરી કિલ્લાનો અમુક ભાગ તોડી નાખ્યો. એટલે રાજાએ લાચાર થઇને સંધિ કરી અને ૭૦૦૦૦૦ લાખ રૂ. નું નજરાણું આપ્યું. પણ બીજા વરસે અલિમાની મુરાસીરાવે રાજાને સમજાવ્યું કે “ તમે નવાબને જે રૂ. આપો છો તે તેમને નહિ આપતાં મને આપો. એટલે હું મારી સેનામાં વધારો

કરે. " રાજ્યએ તેનું કહ્યું માની લીધું અને પાંચ લાખ રૂ. કે જે નવાખને આપવા માટે રાખ્યા હતા તે મુરારિરાવને હવાલે કર્યા. આ સમાચાર હૈદરઅલીખાને મળતાંજ તેમણે કિલ્લા ઉપર આક્રમણ કર્યું અને એકજ દુબલામાં તે જીતી લઇ તેની વ્યવસ્થા કરવા માટે મીર રઝાઅલીખાનને મુકર્રર કર્યા અને તેમને નન્દીગઢ તરફ રવાના કરી પોતે મુરારિરાવની ખબર લેવા માટે ઉપડ્યા. હૈદરઅલીના આગમનના સમાચાર મળતાંજ મુરારિરાવ ગોરીબંડા તરફ નાઠો. હૈદરઅલીએ તેની પુઠ પકડી અને ૭ દિવસમાં ગોરીબંડાનો કિલ્લો સર કરી ત્યાંથી નપુકંડા તરફ રવાના થયા અને તે કિલ્લો પણ એક મહિનામાં જીતી લીધો. નપુકંડાની આસપાસ પહાડ હોવાથી નવાખના મૈનિકાને ગોળાબારી કરવામાં ધણી મહેનત પડી હતી. નન્દીગઢ તરફ ગએલા મીર અલીરઝાખાંએ અપુર્વ બહાદુરી મતાત્રી રાજ્ય અને તેના સાથીઓનો પગજય કરી; તેમને પકડીને બેગલોર મોકલાવી દીધા. રાજ્યના બંને છોકરાઓએ ઇસ્લામનો સ્વીકાર કર્યો. જેમથી નાનો પુત્ર મરણ પામ્યો.

મરાઠાઓનો ખીજો હુમલો.

સરા ઉપર કબજો થયા પછી અને જસાલતજ ગતી કારરવાઇઓથી સ્વતંત્ર નવાખ થયા પછી હયદરઅલીએ મરાઠાઓના કેટલાક કિલ્લા જીતી લીધેલા હોવાથી માધવરાવ પેશવાએ વૈર લેવાનો દરાવ કર્યો.

મહીસુરના ચીફ કમીશનર લેવિન. ખી. બોરિંગ સાહેબ લખે છે કે જ્યારે તુગલકાને ખીજ કાઢે આવેલા સાવનુર અને ધારવાડના કિલ્લા હૈદરઅલીએ જીતી લીધા ત્યારે માધવરાવ પેશવાએ મિરજના સુબેદાર ગોપાળરાવને તેમની સાથે લઢવા માટે મોકલ્યો પણ હૈદરઅલીએ માત્ર થોડાજ લશ્કરથી તેને સેહ આપી.

એદનુરનો વિજય

હી. સ. ૧૨૭૩

એક પછી એક કિલ્લાઓ સર કર્યા પછી હૈદરઅલીએ પોતાની દૃષ્ટિ એદનુર તરફ ફેરવી. આ કિલ્લાના સંબંધમાં એક બાણુવા જેવો બનાવ બન્યો. હૈદરઅલીનો મુકામ બ્યારે સરાના કિલ્લામાં હતો ત્યારે એક દહાડો એકાએક એક નવ વરસના છોકરો તેમની પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે “ જહાંપનાહ હું આપને કાંઈ અરજ કરવા માગુ છું. કૃપાકરીને આપ તે સાંભળશો. હું એદનુરના રાજ્ય કુળમાં જન્મેલો છું. એદનુરનો રાજા ઇ.સ. ૧૭૬૨ માં મરણ પામ્યાથી હાલ તેની જુવાન અને વ્યભિચારી રાણી રાજ્ય કરે છે, તેને કાંઈ પણ સંતિ નથી. તે પોતાના ખાલિણ પ્રધાન સાથે જરકર્મ કરે છે. તેણે તેને (પ્રધાનને) સર્વ સત્તા આપી દીધી છે. આથી તે પોતાનું ધાર્યું કરી શકે છે. રાજ્ય પાયમાલ થઈ રહ્યું છે. એક દહાડો મેં રાણીને કહ્યું કે “ રાણી સાહેબ ? તમારા જેવી એક રાણી પ્રધાન સાથે આડો સંબંધ રાખે એ ઇચ્છવાનું નથી, લોકો આ વાત જાણે તો આપને શું કહે ? પ્રધાન પ્રજા ઉપર જીદમ કરે છે; છતાં આપ તેનો કાંઈ મદોઅસ્ત કરતા નથી. જો આવી અવ્યવસ્થાની બીજા કોઈ રાજાને ખબર પડે તો તે આપણા રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરવાનું ચુકે નહિ. માટે હવે સમજો તો સાહે.” મારી આ શિખામણ માનવાને બદલે રાણીએ સઘળી વાત પ્રધાનને કહી દીધી. એટલે તે મારા ઉપર ક્રોધે ભરાયો અને મને મારી નાખવાનો ઠરાવ કર્યો અને તદનુસાર તેણે મને મારી નાખવા માટે કેટલાક મારા નક્કી કર્યા. એક દહાડો રાતની વેળાએ હું મારા મહેલમાં સૂતો હતો એટલામાં મારાઓએ આવીને મારું ગળું દાબ્યું, હું તેમનો હેતુ સમજી ગયો અને જાણે મરી ગયો હોઉં તેવો ડોળ કરીને પદમ ઉપર પડ્યો રહ્યો એટલે મને મૂએલો સમજીને મારાઓ મને ગાંસડીમાં બાંધીને એક મંદિરમાં લઈ ગયા અને ત્યાં પહેલાંથી ખોદે

- રાખેલા એક ખાડામાં મને નાખ્યો. અને ઉપરથી માટી નાખી દીધી. મંદિરમાં રહેતો એક વેરાગી આ સઘળું જોઈ રહ્યો હતો. મારાઓ ચાલ્યા ગયા પછી તેણે ખાડો ખોદીને મને બહાર કાઢ્યો. તેના ચેલાએ મારી ગરદને માલિશ કરી. એટલે કેટલેક દહાડે હું બોલી શક્યો તે સમયે જોગીએ મને સઘળી હકીકત પૂછી. મેં પહેલેથી છેલ્લે સુધી બનેલી સઘળી બીના તેને કહી સાંભળાવી. તે ઉપરથી તેણે મને કહ્યું કે: “બચ્ચા! તેરા ઈધર રહેના અચ્છા નહિ. ઉસમેં તેરે પ્રાણુકા ભય હય. યદિ તુ અપના પ્રાણુ બચાના ચાહતા હોતો યહાંસે ચલા જા.” તેના કહેવા ઉપરથી હું ગુપ્ત વેશે આ તરફ નિકળી આવ્યો. હવે મારે ન્યાય કરવો એ આપના હાથમાં છે. કૃપા કરીને આપ મારું વૈર લો અને મને તે રાજ્ય અપાવો. મારું નામ મહાશુદ્ધિ છે.” હૈદરઅલીએ તેની સઘળી હકીકત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી. ત્યાર પછી તેણે રાણી પાસે પ્રતિનિધિ મોકલી તેને પોતાની પાસે આવવાનું કહેણું મોકલ્યું. રાણીએ જવાબ આપ્યો કે: “તમે એક રાજ્યના નવાબ છો અને હું એક રાજ્યની રાણી છું. વળી તમે મુસલમાન છો અને હું હિંદુ છું. તેથી હું તમારી પાસે આવી શકું તેમ નથી. જ્યારે પ્રતિનિધિ આ સંદેશો લાવ્યો ત્યારે હૈદરઅલી ધણા ક્રોધે ભરાયા અને તેમણે રાણીને શિક્ષા કરવાનો દંઢ નિશ્ચય કર્યો અને ૧૦૦૦ સિપાહીઓ સાથે બેદનુર તરફ કુચ કરી. મહાશુદ્ધિ પણ તેમની સાથે હતો. જ્યારે લોકોએ પોતાના રાજના વારસને હૈદરઅલી સાથે જોયો ત્યારે તેમણે નવાબને જવાનો માર્ગ મોકલો કરી આપ્યો. આથી થોડા સમયમાંજ તે બેદનુરમાં જઈ પહોંચ્યા. રાણીએ લશ્કર લઇને મુકાબલો કર્યો, પણ તેની સેના હયદરઅલીની રણવિશારદ સેના સામે ટકી શકી નહિ. માત્ર એકજ હુમલામાં રાણીના સિપાહીઓ નાસવા લાગ્યા અને રાણી પણ કેદ પકડાઈ ગઈ.

બીજી રિવાયત આ પ્રમાણે છે. જ્યારે હયદરઅલીની સેના બેદનુરની નિકટ પહોંચી ત્યારે રાણી કિલ્લામાં બરાઈ ગઈ. હૈદરઅલીએ

કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. ૨૭ દિવસ સુધી ઘેરો રહ્યો. છેવટે રાણીએ કિલ્લો હૈદરઅલીને સ્વાધીન કર્યો અને પોતાની જગ્યાએ મહાશુદ્ધિને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો. આ પ્રમાણે રાણીનો અંતેબસ્ત કર્યા પછી હૈદરઅલી મેંગલોર તરફ રવાના થયા અને મહાશુદ્ધિને કહેતા ગયા કે: “ પાછા આવતાં હું તમારે ત્યાં આવીશ. લડાઇ પહેલાં હયદરઅલી મહાશુદ્ધિ સાથે એવો કરાર કર્યો હતો કે બેદનુરનું રાજ્ય મળ્યા પછી હું મેંગલોર તમને આપીશ.

હૈદરઅલીના ગયા પછી રાણીએ મહાશુદ્ધિને સમજાવીને કહ્યું “ મુર્ખ ! હૈદરઅલીને મદદ કરવામાં તેં મોટી ભૂલ કરી છે. તે મુસલમાન છે. આજે તને ગાદીએ બેસાડ્યો અને કાલે તને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકશે. માટે જ્યારે તે પાછા આવે ત્યારે તેમનો ઘાત કરવો.” મહાશુદ્ધિએ કહ્યું “ આ કામ કેમ બની શકે ? ” ત્યારે રાણીએ જવાબ આપ્યો કે જ્યારે હૈદરઅલી મેંગલોરથી પાછા આવશે ત્યારે • રાજ્યમહેલમાં મુકામ કરશે. રાજ્યમહેલમાંથી મહેલમાં જવાનો ગુપ્ત માર્ગ છે, જે જાણનારાઓજ જાણે છે. આ રસ્તામાં દારૂગોળો ભરવો અને જ્યારે રાત્રે હૈદરઅલી આરામ કરતા હોય ત્યારે સુરગ ઉઠાવવી એટલે તેમનો નાશ થઇ જશે.” મુર્ખ મહાશુદ્ધિએ આ વાત કબુલ કરી, એટલે રાણીએ પ્રસન્ન થઇને તે સઘળી વાત પોતાના પંડિતને કરી. એટલે તેણે કાવત્રાની શરૂઆત કરી. થોડા દિવસ પછી હૈદરઅલી ત્યાં પાછા આવ્યા અને તે આ કાવત્રાનો ભોગ થઇ પડે તે પહેલાં એક જાસુસે તેમને સઘળી બીના જાહેર કરી દીધી. તે ઉપરથી હૈદરઅલીએ તેના અંબધમાં બારીક તપાસ કરી અને જ્યારે તે વાત સત્ય જણાઇ ત્યારે તેમણે કિલ્લા ઉપર કબજો કરી રાણી અને પ્રધાનનો વધ કર્યો અને મહાશુદ્ધિને કેદ કરી મંદીરના કિલ્લામાં મોકલી દીધો અને પોતે રાજ્યનો કબજો લીધો. મુલ્કાંદિરોજ પોતાના પુસ્તક બેર્જનામામાં આ બનાવ કવિતામાં લખ્યો છે.

આ વિજયથી હૈદરઅલીના રાજ્યમાં ધણો વધારો થયો.

એટલુંજ નહિ પણ તેમને એદનુરના કિલ્લામાંથી ચોખા, મરી, તજ, જાયફળ લવિંગ, એલચી, મોતી, સુખડ, હાથીદાંત, સોનું, ચાકુત સોના ચાંદીની ઇટો, સોનાની પ્રતિમાઓ, ઘરેણાઓ, અને મોતીઓના મોટા જથ્થો મળ્યો. કિલ્લામાં એટલો માલ ભરેલો હતો કે પેલી તરફનો સિપાહી આ તરફ અને આ તરફનો સિપાહી પેલી તરફ જોઈ શકતો નહિ. આવો અપુર્વ ખજાનો મળવાથી હૈદરઅલીએ દરેક સિપાહીને ૧૫૫ વરસનો પગાર ઇનામ દાખલ આપ્યો. ત્યાર પછી મેંગલોરનું નામ શાહઅનંદર અને એદનુરનું નામ હયદરનગર રાખવામાં આવ્યું.

ઉપરના ખનાવ વિષે એરિંગ સાહેબ શું કહે છે ?

ઈ. સ. ૧૫૬૦માં કલાવી જીલ્લામાં બે ભાઈઓને એક ખજાનો મળ્યો હતો. આ બે ભાઈઓ નાયકના નામથી ઝોળખાતા હતા. તેમણે એકરીમાં નવું રાજ્ય સ્થાપ્યું. ત્યાર પછી તેમના એક વંશજ શિવાપ્પા નાયકે એકરીને સહીસલામત નહિ સમજીને એદનુરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. એદનુરનો અર્થ “વાંસનો શહેર” આ શહેર પહાડો અને ઘાટ જંગલોથી ઘેરાયેલું હતું. તેણે તેને આના કરતાં પણ વધારે મજબુત બનાવ્યું. એદનુર ઉપરાંત તેની આસપાસનો મુઠક પણ તેના કબજામાં હતો. જેમાં ૧૦૦૦૦ માધલ જેટલી જમીનનો સમાવેશ થતો હતો. ૧૭મી સદીમાં એદનુરના રાજાઓ મહીસુરના રાજાઓ કરતાં પણ વધારે બળવાન હતા. શિવાપ્પા નાયકના મરણ પછી તેના વંશજો નબળા નિવડ્યા અને તેમણે પોતાના પિતાએ મેળવી આપેલા રાજ્ય ઉપરજ સંતોષ પકડ્યો. ઇ. સ. ૧૭૫૫માં બિસવાપ્પા નાયક કે જે ત્યાંનો રાજા હતો તે મરણ પામ્યો અને તેણે પોતાનું રાજ્ય પોતાના બાળપુત્ર ચીનાબિસવીયા અને પોતાની રાણી વરમાજીને સોંપ્યું. રાણી બલિચારમાં પડી ગઈ અને તેણે પોતાના બાળકનો વધ કર્યો. જે દાવેદાર હૈદરઅલી સામે આવ્યો હતો તે કહેતો હતો કે “હું ચીનાબસુયા છું અને એદનુરની રાણી વરમાજી તથા

તેના પ્રિયતમના લયથી નાશીતે અહિં આવ્યો છું. આ બનાવ વિગતવાર તપ્સીલ આ પ્રમાણે છે. સરાનો કબજો લીધા પછી નવ હૈદરઅલી અને નિઝામ બસાલતજંગનું લશ્કર ચિતલદુર્ગ મુઃ છાવણી નાખી પડ્યું હતું તે સમયે એક માણસે તેમની પાસે આ પોતાને બેદનુરનો વારસ બતાવતાં કહ્યું “ હું બેદનુરના રાજાનો છું. મારો બાપ મરી ગયો છે અને મારી મા પ્રધાનના પ્રેમમાં મને મારી નાખવા માગે છે. આ કારણથી હું આપની પાસે આ છું. માટે કૃપા કરીને મને મદદ કરો. હું આપનો આભાર માનીશ તેના કહેવા ઉપરથી ઇ. સ. ૧૭૬૪માં હૈદરઅલીએ બેદનુર ઉ હુમલો કર્યો. તે વખતે ચીનાબસુયા પણ સાથે હતો. તેમણે ત્યાં કરીતો રાણીએ પોતાના પતિના મૃત્યુ પછી માણ પ્રધાનને કર્યો હતો અને તેની જગ્યા પોતાના જરને આપી હતી. હૈદરઅલી માણ પ્રધાનને પણ કેદમાંથી કાઢીને પોતાની સાથે લીધો. ઉપકારને વશ થઇને પ્રધાને તેમને જંગલમાંથી બેદનુર જવાનો ગુપ્ત માર્ગ બતાવ્યો. આ રસ્તેથી હૈદરઅલી કાંઈને પણ ખબર પ દીધા વિના એકાએક બેદનુરમાં દાખલ થયા. હૈદરઅલીના અચા આગમનથી બેદનુરની રાણી ગભરાઈ ગઇ અને તેનાથી કાંઈ વ્યવસ્થા થઇ શકી નહિ. એટલુંજ નહિ પણ રાણીના રક્ષક તેણીનો બચાવ કરી શક્યા નહિ. નગરવાસીઓ નગર છોડીને ર રાત નાઠા. રાણીના રક્ષકે જતાં જતાં મહેલને આગ લગાડી, હૈદરઅલીએ સત્વર બોલવી નાખી. મહેલને તાળા વાસ્યા અને સિ હીઓના પહેરા બેસાડ્યા-

એવું કહેવાય છેકે બેદનુરના કિલ્લામાંથી હૈદરઅલીને ૧૨ ગિ અન પૌંડ એટલે ૧ કરોડ અને ૨૦ લાખ પૌંડ જેટલી મિ મણી હતી ત્યાર પછી હૈદરઅલીએ રાણી અને તેના પ્રેમી બ- કેદમાં મોકલ્યા.

પોર્ચુગીઝો સાથે લડાઈ.

કન્ટરાની વ્યવસ્થા પુરી કર્યા પછી પોર્ચુગીઝોએ દબાવી પાડેલા કિલ્લા તેમની પાસેથી પાછા જીતી લેવાનો સુલતાને ઠરાવ કર્યો અને તદનુસાર કન્ટરા જિલ્લામાં આવેલા પોર્ચુગીઝોના કેટલાક કિલ્લાઓ તેમણે જીતી પણ લીધા અને ત્યાંથી આગળ વધીને તેમણે કારવારનો કિલ્લો જીતી લીધો અને ત્યાંથી “રામાના કિલ્લા તરફ આગળ વધ્યા. આ કિલ્લો ગોઆ પાસે આવેલો હતો અને તે એટલો તો મજબુત હતો કે દુશ્મનો ગોઆ ઉપર હુમલો લાવી શકતા નહિ. આ ચઢાઈ વખતે અંગ્રેજ અને ફ્રેંચોએ પોર્ચુગીઝોને મદદ કરી હતી. આ કારણથી નવાબ હૈદરઅલીએ વખત જોઈને કામ કર્યું. તેમજ પોર્ચુગીઝો પણ તેમનાથી લડવાને ડરતા હતા. તેથી કારવાર હૈદરઅલીને સોંપવાની શરતે સંધિ થઈ.

માપલા અને નાયર લોકો ઉપર મળવેલો વિજય,

માપલા

માપલા લોકો પોતાને અરબસ્તાનના “વતની” કહેવરાવે છે. અને મલબારના આખા કિનારા ઉપર લાખોની સંખ્યામાં પ્રસરેલા છે તેઓ જમીન અને દરિયા માર્ગે પોતાનો વેપાર ચલાવે છે.

નાયર

મલબારના પ્રાચીન રહેવાસીઓ છે. તેમના કેટલાક રિવાજો ધણા વિચિત્ર છે, પુત્રની જગ્યાએ લાણુજને વારસો આપે છે, તેમજ સ્ત્રીઓ એક સાથે ચાર પતિ કરી શકે છે જ્યારે એક મરદ શયન ગૃહ (ખિલવત) માં જાય છે ત્યારે પોતાના નોકરને ઓરડીની બહાર બેસાડી જાય છે, જેથી બીજો માણસ અંદર ન આવે અઠવાડીઆમાં એક દિવસે ચારે માણસો (પુરૂષો) પોતાની સ્ત્રીને ત્યાં એકઠાં થઈને સાથે જમે છે અને તેમાંનો દરેક પુરૂષ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સ્ત્રીને તે દિવસના ખરચ પેટે અમુક રકમ આપે છે. બાળક પોતાના મામાને તેમજ ચારે પુરૂષો (પોતાની માતાના પતિઓને)

પિતા કહે છે. નાયરોની સંખ્યા પણ લાખોની છે એકવાર એવું બન્યું કે “ કાનાનોરના નાયર રાજાની પુત્રી અલીરાજ ઉપર આસક્ત થઈ કે જે માપલાઓનો સરદાર હતો, જ્યારે તે વાત રાજાના જાણવામાં આવી ત્યારે તેણે ધર્મનો કાંઈ પણ ભેદભાવ રાખ્યા વિના પોતાની પુત્રીને અલીરાજ સાથે પરણાવી અને મરતી વખતે પોતાનું રાજ્ય પોતાના જમાઈને સોંપી દીધું આથી બીજા નાયર સરદારો ક્રોધે ભરાયા અને તેમની પાસે માપલા લોકોનું જે લહેણું નિકળતું હતું તે આપવામાં આના કાની કરવા લાગ્યા. આવી સ્થિતિને જોઈને માપલા લોકોએ પોતાનો એક પ્રતિનિધિ હૈદરઅલી સુલતાન પાસે મોકલ્યો અને તેમને કહેવ-રાવ્યું કે અમે મુસલમાન છીએ નાયર લોકો અમને ઘણા હેરાન કરે છે. તમે પણ મુસલમાન છો, તેથી તમારે અમને મદદ કરવી જોઈએ. અમે તમારી તાબેદારી કબુલ કરવાને તૈયાર છીએ. હૈદરઅલીએ તેમની માગણીનો ખુશીથી સ્વીકાર કર્યો.

માપલા લોકો “ વહાણુવટી ” ના કામમાં ઘણા હુશિયાર હતા. અલીરાજના વહાણો પણ માલ લઈ દુર દુરની મુસાફરી કરતા હતા. તેઓ આ દેશનો માલ બહાર અને બહારનો માલ દેશમાં લાવતા હતા આ કારણથી હૈદરઅલીએ અલીરાજને “ અમીરૂલ બહેર ” ની પદવી આપી તેના લાઇ શેખઅલીને પણ તેવીજ પદવી આપી.

અલીરાજએ કેટલાક વહાણો એકઠા કરીને તેના ઉપર નવાબ હૈદરઅલીખાંના નામનો વાવટો ચઢાવ્યો અને લશ્કર સાથે રવાના થયો. તે જ્યાં જ્યાં જતો ત્યાં ત્યાં તેને માન મળતું હતું, આ પ્રમાણે તે ફરતો ફરતો માલદેવા પ્રાણુમાં દાખલ થયો કે જ્યાં માપલા લોકો વેપાર કરતા હતા ત્યાંના લોકો માપલા લોકો ઉપર અસાધાર કરતા હોવાથી તેણે તેમને કેદ કર્યા. આ કામ કર્યા પછી તે મેંગલોર મુકામે હૈદરઅલી પાસે પહોંચ્યો. તેણે માલદેવાના રાજાને પણ કેદ કર્યો હતો.

અલીરાજાએ માલદેવાના રાજા સાથે જે વર્તણૂક ચલાવી હતી તે હૈદરઅલીને પસંદ પડી નહિ, તેથી તેમણે તેનો ઓછો છીનવી લીધો અને રાજાની માફી માગી તેને રહેવા માટે શાહી મહેલ તેમજ કેટલીક જગીર આપી.

અલીરાજાને પદબ્રજ કર્યા પછી નાયર લોકો ઉપર તેની જે ધાક હતી તે જતી રહી, તેથી તેઓ માપલાઓ ઉપર જીતમ કરવા લાગ્યા. હજારો માપલાઓને તેમણે મારી નાખ્યા. તેમના ઘરોને આગ લગાડી અને તેમનો માલ અસખાળ લુટી લીધો. આવા અત્યાચારો જોઈને કેટલાક માથલા સરદારો રડતા કંકળતા મેગલોર મુકામે હૈદરઅલીખાં પાસે ગયા અને તેમને પોતાની દુઃખદ સ્થિતિ કહી બતાવી, નવાબે તેમને દિલાસો આપ્યો અને ૨૦૦૦૦ ની ફોજ લઈ નાયરોનું દમન કરવા માટે રવાના થયા.

રસ્તામાં અલીરાજાએ તેમને ઘણું માન આપ્યું. નવાબ સાહેબ પણ તેની સાથે તેવીજ રીતે વર્ત્યા. ઐટલુંજ નહિ તેને કિંતુ પણ પોતાની સાથે લાંબો કાનાતોર મુકામે પહોંચી નદી કાંઠે મુકામ કર્યો, નાયરો પણ મેદાનમાં આવ્યા, બીજા દિવસે સવારે બન્ને લશ્કરો વચ્ચે જળ્યરી લડાઈ થઈ, નાયરોની વિસાત શી કે તેઓ નવાબનો મુકાબલો કરી શકે ? પહેલા સપાટામાંજ તેઓ નાસવા લાગ્યા. નવાબની સેનાએ નાસતા નાયરોની પુક પકડી અને તેમાંના ઘણા ખરાને કાપી નાખ્યા. આ પ્રમાણે નાયરોનું દમન કરીને હૈદરઅલીખાં પોતાના મુકામે પાછા ફર્યા. આ તરફ પરાજિત થએલા નાયરો કાંઈ શાંત બેસા નહિ તેઓ વૈર લેવાની જળ્યરી તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા.

કાલીકટનું યુદ્ધ.

હી. સ. ૧૧૮૧

નાયરો ઉપર માપલાઓનું વૈર લઈ હૈદરઅલીખાં કાનાતોરથી મલખારની રાજ્યધાની કાલીકટ તરફ પાછા ફર્યા. અહિંયાં નાયક રાજા રાજ્ય કરતો હતો જેનું નામ સામવરી હતું. જ્યારે નવાબ

કાલીકટની નજીક પહોંચ્યા ત્યારે સામવરીએ વિચાર કર્યો કે આખું મલબાર નવાબના કબજામાં છે. માત્ર આ એક જ શહેર મારી પાસે છે. આવી સ્થિતિમાં નવાબ સાથે લડવા કરતાં તેમને શરણે જવોમાં જ માલ છે. આવો વિચાર કરીને તે શહેર બહાર નવાબ સાહેબનું સ્વાગત કરવા માટે આવ્યો અને તેમને આદરમાન સાથે શહેરમાં લઈ આવ્યો. એટલું જ નહિ. પણ તેણે નવાબ સાહેબને કિંમતી નજરાણું આપ્યું. નવાબ તેની આવી વર્તણૂકથી ઘણા ખુશ થયા અને તેમણે પણ રાજાને સારું માન આપ્યું. આ પ્રમાણે નવાબ સાહેબના સ્વાગતથી પરવાર્યા પછી જ્યારે રાજા પોતાના મહેલમાં આવ્યો ત્યારે તેના બ્રાહ્મણ પ્રધાને તેને ઠપકો આપતાં કહ્યું:—“ ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ મહારાજ ! આપે આ શું કર્યું ? એક મુસલમાન નવાબની તાબેદારી સ્વીકારી ? ગૌભક્ષકની તાબેદારી કરવી એ શું ક્ષત્રિય રાજાએ માટે ઉચિત છે ? નાયરો હવે આપની તાબેદારી સ્વીકારશે નહિ. તેમજ આપના મૂચા પછી આપની મરણ ક્રિયામાં પણ ભાગ લેશે નહિ. માટે થએલી ભુલને સુધારો. ”

પ્રધાન ઉપરાંત તેના બે ભાણેજોએ પણ તેને તેવી જ સલાહ આપી. આથી રાજા ઉપર પણ તેની અસર થયા વિના રહી નહિ. રાતે સુતી વેળાએ તેણે મહેલને આગ લગાડી અને તેમાં બાયડી બચ્ચાં સહિત બળી મૂચો. જ્યારે સવારે આ વાત લોકોના જાણવામાં આવી ત્યારે તેઓ રડતા દુકળતા મહેલ પાસે આવ્યા અને

રાજા આ પ્રમાણે મહેલમાં બળી મૂચો હોય એ સંભવિત નથી. આ ઉપરથી ઘણા સવાલો પેદા થાય છે. શું રાજાને મહેલ એવી વસ્તુનો બનેલો હતો કે સહેલાઈથી બળી જાય ? શું મહેલમાં બીજા કોઈ ન હતા કે રાજાને આવી રીતે બળી મરવાની તક મળી ? શું તેની રાણી અને બાળકો પણ આ પ્રમાણે બળી મરવાને રાજી હતાં ? હુમલાતે દેહરીમાં આ બનાવ વિષે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે:—

આક્રંદ કરવા લાગ્યા. હૈદરઅલીને પણ આ વાતની ખબર પડતાં તે પ્રધાન અને બન્ને લાણેજો ઉપર ઘણા ક્રોધે બરાયા અને તેમને સખ્ત શિક્ષા કરી.

ન્યારે હૈદરઅલી કાલીકટમાં દાખલ થયા ત્યારે રાજા ચરકલ અને નાયરોએ તેમનો મુકાબલો કર્યો. બન્ને લશ્કરો વચ્ચે જળરી લડાઇ થઇ. જેમાં રાજા અને ઘણાખરા નાયરો કામ આવ્યા. આ પ્રમાણે વિજય મેળવીને તે કાલીકટમાં દાખલ થયા. એટલે રાજાએ તેમને પ્રસન્ન કરવા માટે કિંમતી નજરાણું મોકલ્યું. ભેટનો સ્વીકાર કરી નવાબ સાહેબે તેનો ગુન્હો માફ કર્યો અને તેને જાગીર આપી. આ પ્રમાણે કાલીકટના રાજાનું દમન કરી હૈદરઅલીખાં કાઠમ્બિતુર તરફ ચાલ્યા ગયા. બનવાન્નેગ છે કે રાજા ચરકલને કાલીકટના રાજા તરીકે ગણી લીધો હોય. હુમલાતે હૈદરીના કર્તાએ ચરકલ રાજાના મરણ વિષે આ પ્રમાણે ઇશારો કર્યો છે.

“ રાજા ચરકલ પતંગીઆ પેઠે તલવાર રૂપી દીપક ઉપર મોહ પામી બળી મૂઓ. ”

અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ “ બળી મૂઓ ” શબ્દનો ઉપર કલ્પા પ્રમાણે અર્થ કર્યો હોય તો તે બનવાન્નેગ છે. ”

લેખક.

નાયર બેડો પોતાના રાજાના મરણથી ઘણા નાખુશ થયા અને દુર દુરથી ત્યાં આવીને કાલીકટમાં એકઠા થવા લાગ્યા. એટલુંજ નહિ પણ કાલીકટના સરદારોએ ત્રાવણકોર અને કોચિનના રાજાઓની મદદ માગી. મોંગણીનો સ્વીકાર થયો અને તેમની મદદ સાથે નાયરો હૈદરઅલી સાથે લઢવાને તૈયાર થયા અને પોતાની સેના સાથે આગળ વધીને પાનચાની નદી કિનારે મુકામ કર્યો. નવાબ પણ પોતાના લશ્કર સાથે તેમના મુકાબલા માટે તૈયાર થયા અને પહેલાજ હુમલામાં દુશ્મનોને લડાઇના મેદાનમાંથી નસાડી મૂક્યા.

નવાએ ખંડણીનો સ્વીકાર કરીને તેમનો જીતેલો મુલક તેમને પાછો આપ્યો અને કાલીકટ તથા પાનીયાનીના કિલ્લામાં પોતાનું લશ્કર રાખ્યું. ચોમાસાની ઋતુ પાસે આવેલી હોવાથી અને મલબાર જિલ્લામાં વરસાદ વધારે પડતો હોવાથી, તેમજ નાયર લોકોના બળવાની ધાસ્તી હોવાથી હૈદરઅલીએ કાષ્ઠમ્પતુરના રાજાને ત્યાં મુકામ કર્યો કાષ્ઠમ્પતુરનો રાજા જાતે બ્રાહ્મણ હોઈ હૈદરઅલીખાં તરફ વફાદાર હતો. તેની વફાદારીના બદલા તરીકે હૈદરઅલીએ તેને કાલીકટનો કિલ્લો સ્વાધિન કર્યો. હૈદરઅલી ધારતા હતા કે હવે નાયર લોકો માથું ઉચકી શકશે નહિ. પણ હજી તેમના મનમાં પ્રજ્વળી રહેલો વૈરાગ્નિ શાંત થયો ન હતો. હુંક સમયમાંજ ત્રાવણકોરના રાજા અને સામવરીના ભાણેજીએ નાયરોને ઉશ્કેર્યા અને તેમને મદદ કરવાનું વચન આપ્યું. એક દહાડે ત્રાવણકોરના રાજા અને મોટા મોટા સરદારોએ એકઠા થઈને વિચાર કર્યો કે “ ચોમાસાની ઋતુ ખેતી ચુકી છે. આપણે આપણા કારોબારથી ફારેજ થએલા છીએ. વરસાદના કારણથી હૈદરઅલીની સેના અહિં આવી શકશે નહિ અને જો તે આવશે તો આપણે તેને તકલીફમાં નાખી શકીશું. આવો વિચાર કરીને તેમણે કાલીકટ અને પાનીયાનીના કિલ્લા ઉપર હુમલો કર્યો. ” કિલ્લેદારે તરતજ આ સમાચાર હૈદરઅલીખાનને કહેવરાવ્યા. હૈદરઅલીખાં તો ઘણે દુર હતા પણ તેમના એક કિલ્લેદાર મીર અલીરઝા કે જે પાસેનાજ કિલ્લામાં હતા તે નાયર લોકોના દમન કરવા માટે આવી પહોંચ્યા. તેમની પાસે નાયરોનો મુકાબલો

આ પ્રમાણે મેદાનમાં વિજય મળ્યા પછી નવાબ સાહેબે આગળ વધીને પાનીયાનીના કિલ્લા ઉપર હુમલો કર્યો. કિલ્લાના લોકોએ લઘ્યા વિના કિલ્લો તેમને સ્વાધિન કર્યો. ત્યાંથી આગળ વધીને કોચિનમાં આવ્યા. કોચિનના રાજાએ પણ તાબેદારી સ્વીકારી. આ પ્રમાણે ન્યારે સઘળી બાળુએથી હાથ હેઠા પડ્યા ત્યારેજ નાયરોએ નિરાશ થઈને નવાબની તાબેદારી સ્વીકારી અને ખંડણી આપવા લાગ્યા.

કરવા માટે પુરતી ફોજ ન હતી. તેમ છતાં તેમણે દિલેરીથી હુમલો કરી દીધો. હૈદરઅલીને આ વાતના સમાચાર મળતાં તેમણે મહીસુર મુકામે કાસદ મોકલી પોતાની સેનાને બોલાવી અને તે આવી પહોંચે તે પહેલાં પોતાની પાસે જે સેના હતી તે લઈને કુચ કરી દીધી. આ તૈયારી તેમણે એટલી તો ઝડપથી કરી હતી કે થોડેસ્વારોને થોડા ઉપર જીન મૂકવાની પણ કુત્સત મળી ન હતી. આ પ્રમાણે મજલ દર મજલ કુચ કરતાં, નદી નાળાં ઓળંગતાં, વિકટ ઝાડીઓ પસાર કરતાં અને બિહામણા જંગલોમાં રાત્રે મુકામ કરતાં કરતાં હૈદરઅલી સુલતાન દુશ્મનો નજીક આવી પહોંચ્યા. નાયરોએ પોતાની છાવણી માટે એક જગ્યા નક્કી કરી, તેમાં આધપદાર્થો તો પુષ્કળ સમુદ્ધ એકઠો કર્યો અને બચાવને માટે આગળ પાછળ ખાંધ ખોદી. એટલુંજ નહિ પણ લાકડાની વાડ કરી લઈને તેમાં ગોળીઓ ફેડવા માટે બાકાં રાખ્યાં અને એક ટેકરા ઉપર તોપો ગોઠવી. બ્યારે હૈદરઅલીને નાયરોની આવી ઉત્તમ વ્યવસ્થાના સમાચાર મળ્યા ત્યારે તેમણે એક પોર્ચુગીઝ કરનલને ૪ હજાર માણુ-સોની ફોજ આપી દુશ્મનો ઉપર હુમલો કરવાનું કહ્યું અને બીજી એક ટુકડી એક અંગ્રેજ અમલદારને સોંપી તેને દુશ્મનોની જમણી પાંખ ઉપર હુમલો કરવાનું કહ્યું અને પોતે પોતાની ફોજ સાથે દુશ્મનોના મોખરા ઉપર ટુટી પડ્યા. પોર્ચુગીઝ સરદારે જમણા ભાગ ઉપર હુમલો કરી ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવ્યો.

હૈદરઅલીખાં એક ઊંચી ટેકરી ઉપર બેસી આ સંઘર્ષ જોઈ રહ્યા હતા અને ડાબી જમણી બાજુના અમલદારો હરધરી તેમના હુકમ અને સૂચનાની રાહ જોતા હતા. તેમના મુખ ઉપર ગુસ્સાના ચિન્હ દેખાતા હતા. જેમ જેમ વિજય પ્રાપ્ત કરવામાં વાર થતી તેમ તેમ તેમનો ગુસ્સો વધતો જતો હતો. થોડીવાર પછી એક ફ્રેંચ સરદારે તેમની પાસે આવીને કહ્યું “ જહાંપનાહ ! જો આપનો હુકમ હોય તો હું મારા લશ્કર સાથે દુશ્મનો ઉપર હુમલો કરું. ”

નવાળ સાહેબે તેને હુકમ આપ્યો. એટલે તે ફ્રેંચ સરદાર પોતાની ફ્રેંચ અને દેશી ફોજ સાથે દુશ્મનો ઉપર તુડી પડ્યો અને પ્રાણનો ભય રાખ્યા વિના ખાઇ ઝોળંગી કિલ્લા પાસે પહોંચ્યો અને પોતાના લશ્કર સાથે નાયરો ઉપર તુડી પડી તેમને કતલ કરવા લાગ્યો. ત્યાંથી આગળ વધીને તેણે શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો અને તેને આગ લગાડી દીધી. એટલુંજ નહિ પણ તેમનું તોપખાનું વટિક પણ છીનવી લીધું. આ પ્રમાણે પરાજય મળવાથી નાયરો ભયભીત થઇને જંગલમાં નાસી ગયા. તેના આવા પરાક્રમથી પ્રસન્ન થઇને નવાળ હૈદરઅલીખાંએ તેને ૧૦૦૦ સૈનિકોના સરદાર અને તોપખાનાના વરિષ્ઠ અધિકારીની જગ્યા આપી. એટલુંજ નહિ પણ દરેક સિપાહીને રૂ. ૩૦ અને ધાયલ સિપાહીને રૂ. ૬૦ ઇનામ તરીકે આપ્યા.

આ વિજયથી નવાળ હૈદરઅલીખાંનો રોળ ખેસી ગયો અને સર્વ કોઇ તેમનાથી ડરવા લાગ્યા. એટલુંજ નહિ પરંતુ મરાઠાઓ પણ તેમનાથી ડરવા લાગ્યા. તમામ નાયરો ભયભીત થઇને જંગલમાં નાસી ગયા અને તેમના તમામ ગામઠાઓ ખાલી થઇ ગયા. એટલુંજ નહિ કિંતુ કટલાક ગામડા તો નવાળની ફોજે બાળી પણ નાખ્યા. થોડા દિવસ પછી નવાળ સાહેબે શહેરના આગેવાન બ્રાહ્મણોને બોલાવીને તેમની મારફતે નાયરોને પોતાના ગામોમાં પાછા ફરવાનું કહેવરાવ્યું પણ તેમણે માન્યું નહિ. આ કારણથી નવાળ સાહેબે તેમને માટે નીચે પ્રમાણે હુકમ કર્યો.

(૧) પ્રથમ અમે બ્રાહ્મણો સિવાય બીજા દરેક જાતિના લોકોને નાયરો કરતાં ઉતરતી પંક્તિના સમજતા હતા અને તેવીજ રીતે વર્તતા પણ હતા. પરંતુ હવે પછીથી તેઓ હલકી પંક્તિના ગણવામાં આવશે.

(૨) પહેલાં નાયર લોકોને હથીઆર રાખવાનો હુકમ હતો, પણ હવે તે છીનવી લેવામાં આવે છે અને તેમના સિવાય બીજા

દરેક જાતિના લોકોને હથીઆર રાખવાનો હુકમ આપવામાં આવે છે.

આવો હુકમ કર્યા પછી નાયરો ફરીથી બળવો ન કરે એટલા માટે ત્યાં લશ્કર રાખીને પોતે કોઈમ્મતુર તરફ રવાના થયા.

બોરિંગ સાહેબ આ બનાવ વિષે નીચે પ્રમાણે લખે છે.

મરાઠાઓની બીજી ચઢાઈ પછી જ્યારે મહીસુરમાં શાંતિ થઈ ત્યારે હૈદરઅલીએ મલબાર જીતી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને કહ્યું કે “પ્રથમ મલબાર ખેદનુર તાબે હતું અને હવે પણ તે ખેદનુરને તાબે રહેવું જોઈએ.”

મલબારનું અસલ નામ “કરિલા” હતું અને તે પીરમાલ તથા ચિરામાલ નામક બે સરદારોની સત્તા તળે હતું, જે ચિરાવંશના રાજ્યના ખંડીયા હતા. આ પ્રતિનિધિઓમાંથી છેલ્લો પ્રતિનિધી ઇ. સ. ૮૫૫ માં મુસલમાન થઈ ગયો. તેને મકકે હજ કરવા જવાની ઘણી ઇચ્છા હતી. પણ જઈ શકાયું નહિ. મરતાં પહેલાં તેણે પોતાના રાજ્યની નીચે પ્રમાણે વહેંચણી કરી.

૧ ચરકલ અથવા કોત્તરીને તમામ શાહી સામાન અને મુલ્કનો શિમાલી હિસ્સો આપ્યો.

૨ ત્રાવણકોરના વારસ ઉત્તિયાવરને મુલ્કનો જુનુબી હિસ્સો આપ્યો.

૩ પરીમાપતાને કોચિનનું રાજ્ય આપ્યું.

૪ ઝમુરનને પોતાની તલવાર અને મરઘાનો અવાજ પહોંચી શકે એટલો ભાગ સોંપ્યો.

નાયર લોકોમાં એવો રિવાજ છે કે મરનારના પુત્રને વારસો આપવામાં આવતો નથી પણ તેના ભાણેજને આપવામાં આવે છે.

તેમજ એક કુટુંબમાં બે બેચાર લાઠાઓ હોય તો તેઓ એકજ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરે છે.

બોરિંગ સાહેબ લખે છે કે—

“ ઝમુરન રાજા પાસે હૈદરઅલીનું લેણું હતું. ધણીવાર માગણી કર્યા છતાં તેણે તે ન આપ્યાથી હૈદરઅલી ફોજ લઈ ચઢી આવ્યા નાયર લોકોએ તેમનો મુકાબલો કર્યો અને જંગલ ઝાડીમાં તેમને ઘણું હેરાન થવું પડ્યું. તેમજ નુકસાન પણ ઘણું થયું. આ પ્રમાણે નુકસાન સહન કર્યા છતાં પણ તે કાલીકટ પહોંચ્યા અને ઝમુરનને તેમની તાબેદારી સ્વીકારવી પડી. એટલુંજ નહિ પણ લડાઈના નુકસાન પેટે ૪ લાખ રૂ. આપવા પડ્યા. હૈદરઅલી પણ તેની સાથે સારી રીતે વર્ત્યા. પણ તેમના પાછા ગયા પછી ઝમુરને કોલ કરારો ઉપર પાણી ફેરવ્યું. આ કારણથી હૈદરઅલીએ ચઢાઈ કરીને કાલીકટ છતી લીધું. તેમને આ વિજય મળતાંજ કોચિન અને પાલી-ઘાટના રાજાઓએ પણ તેમની તાબેદારી સ્વીકારી. આ પ્રમાણે કાલીકટ હસ્તગત કર્યા પછી તે કોઈ અતુર તરફ રવાના થયા. હજીતો તેમને ગયાને માત્ર ૩ મહિના થયા હતા એટલામાં નાયર લોકોએ ફરીથી બળવો કર્યો અને હૈદરઅલીના મુળા અલી રજા સાહેબને ઘેરી લીધો. જ્યારે આ બનાવ બન્યો ત્યારે ચોમાસાની ઋતુ બેસી ચુકી હતી. નદીઓમાં પાણી ચઢેલાં હતાં. એટલુંજ નહિ કિંતુ રસ્તાઓ પણ ખડખડા અને પાણીથી ભરેલાં હતાં તેમ છતાં હૈદરઅલી જરા પણ વખત ગુમાવ્યા વિના લશ્કર લઈને નાયરોનું દમન કરવા માટે ઉપડી ગયા. તેમની ફોજ ઉપર મુસળ ધાર વરસાદ પડતો હતો. તેમને પાણીથી ભરપુર નદી નાળાં ઓળંગવાં પડતાં હતાં એટલુંજ નહિ કિંતુ નાયર લોકોએ મજબુત કિલ્લેબંદી કરી કિલ્લા આગળ ખાંધ ખોદી હતી. આટલા આટલા સંકટો

હોવા છતાં જરા પણ ડગ્યા વિના હૈદરઅલીએ નાયરોનો મુકાબલો કર્યો. આ લડાઈમાં એક ફ્રેંચ સરદારે ઘણી બહાદુરી બતાવી દુશ્મનોનો મોરચો સર કર્યો. લડાઈમાં પકડાયલા કેદીઓ પૈકી કેટલાકને હૈદરઅલીએ કેદ કર્યા અને કેટલાકને ફાંસીને માચડે લટકાવ્યા. ”

બેદનુર પર મરાઠાઓની ચઢાઈ.

જ્યારે હૈદરઅલી નાયર લોકો સાથે લડવામાં રોકાયેલા હતા ત્યારે બેદનુર નિવાસીઓએ તે તકનો લાભ લઈને મરાઠાઓને પોતાની મદદે બોલાવ્યા. તેમની માગણીનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો અને મરાઠાઓએ ૬૦૦૦૦ સવાર અને ૧૫૦૦૦ પાયદળની એક સેના હૈદરઅલી સામે મોકલી. હૈદરઅલી તો નાયર લોકો સાથે લડવામાં રોકાયેલા હતા. આ તકનો લાભ લઈને મરાઠાઓએ બેદનુરને ઘેરો ઘાલ્યો. આ સમાચાર મળતાંજ મરાઠાઓને શિક્ષા કરવા માટે હૈદરઅલી એક મોટી સેના સહિત ત્યાં આવી પહોંચ્યા. પણ એટલામાં વર્ષાઋતુ બેસવાથી મરાઠાઓ લડ્યા વિના પાછા ચાલ્યા ગયા.

ચિતલદુર્ગના રાજા ઉપર ચઢાઈ

ઈ. સ. ૧૭૬૫ માં હૈદરઅલીએ ચિતલદુર્ગના રાજા અને પોલીગારો ઉપર ચઢાઈ કરી ઘણી સહેલાઈથી તેમના ઉપર વિજય મેળવ્યો.

શાનુર (સાચનુર) નો બનાવ

• હી. સ. ૧૧૭૫

કુતુહાલે હૈદરીના કર્તા લાલા બેમનારાયણ લખે છે કે તે સમયે શાનુરનો નવાબ અબ્દુલહકિમ દક્ષિણ હિંદુસ્થાનમાં ઘણો પ્રખ્યાત હતો. તેને પોતાની બહાદુરીને માટે ઘણું અભિમાન હતું.

ન્યારે હૈદરઅલીએ બેદનુર ઉપર ચઢાઇ કરી ત્યારે તેણે બેદનુરના રાણીને મદદ કરી હતી. એટલુંજ નહિ પણ પોતે નદી ઉતરીને હૈદરઅલીનો સામાન અટકાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

બેદનુરની ચઢાઇથી પરવાર્યા પછી હૈદરઅલીએ પોતાની દૃષ્ટિ શાહુરના રાજ્યકર્તા અબ્દુલહકિમ તરફ ફેરવી અને પોતાના સરદાર હયબતજંગને જાણ મળ્યા. જે વખતે બેદનુરની રાણી સાથે લડાઇ ચાલતી હતી તે વખતે અબ્દુલહકિમની પ્રવૃત્તિઓ અટકાવવા માટે હૈદરઅલીએ હયબતજંગને મોકલ્યો હતો. પણ તે એકલો ધારેલું કામ કરી શક્યો ન હતો તેથી હૈદરઅલીને પોતાને તે તરફ જવું પડ્યું હતું. બંનેની ફોજો એકત્ર થતાંજ હૈદરઅલીએ નવાબના લશ્કર ઉપર હુમલો કરી દીધો. બંને તરફથી તીર તુફંગનો છુટથી ઉપયોગ થવા લાગ્યો અને બંને ફોજોમાં તલવારો પણ સારી રીતે ઉજળવા લાગી. આ પ્રમાણે પહેલા હુમલામાજ અબ્દુલહકિમે હૈદરઅલીની તાકત જોઇ લીધી અને તે લડાઇનું મેદાન મૂકીને પોતાના લશ્કર સાથે શાહુરના કિલ્લામાં જઇ બસાયા. એટલે તરતજ હૈદરઅલીએ કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો અને કિલ્લા ઉપર ગોળાબારી કરી. નવાબ અબ્દુલહકિમે જોઇ લીધું કે હવે કિલ્લો સ્વાધીન કર્યા વિના છુટકો નથી. આવો વિચાર કરીને તેણે નવાબ હૈદરઅલીખાં પાસે પોતાનો પ્રતિનિધિ મોકલી સુલેહ માટે માગણી કરી અને ચઢાઇના ખર્ચ પેટે હૈદરઅલીને ૧ કરોડ રૂપિયા આપવાનું નક્કી કર્યું. પણ તેટલા રૂપિયાની સગવડ ન હોવાથી તેણે હૈદરઅલીને હાથી, ઉટ, હીરા, મોતી આદિ ઘણી વસ્તુઓ આપી. આ પ્રમાણે વિજય મેળવીને હૈદરઅલી બેદનુર તરફ રવાના થયા અને સાંથી શાહબંદા કરીમશાહના મોટા મામા મીરઝા હુસેનઅલીબેગને બિસવારી દુર્ગ જીતવા માટે રવાના કર્યો.

બિસવારી દુર્ગ સર કરવું.

જ્યારે મિરઝાહુસેનબેગ પોતાના લશ્કર સાથે બિસવારી દુર્ગ નજીક પહોંચ્યો ત્યારે તેણે જોયું કે મજબૂર દુર્ગ દરિયા કિનારે એક મોટા પહાડ ઉપર આવેલું છે અને તેની ચારે તરફ સમુદ્ર આવેલું છે. આવી સ્થિતિમાં આટલી થોડી સેના વડે હુમલો કરવાનું કામ અશક્ય હતું. પણ તેમ ક્યાં વિના છુટકો ન હતો. કેમકે જો પાછો જાય તો હૈદરઅલીખાં તેના ઉપર ગુસ્સે થવાનો ભય હતો. આ કારણથી હોડીઓ મંગાવી સમુદ્રપાર થઈ કિલ્લા પાસે આવ્યા અને એક ઠેકાણે મુકામ કરીને કિલ્લેદારને પત્ર લખ્યો કે “ તમે હૈદર-અલી સુલતોનનું નામતો સાંભળ્યું જ હશે. તેમની અજીત સેના જ્યાં જાય છે ઝાંધી વિજય મેળવ્યા વિના પાછી આવતી નથી. તેમણે મોટા મોટા અજીત કિલ્લાઓ સર કર્યા છે. અનેક રાજાઓએ જેમની તાબેદારી સ્વીકારી છે. તેમણે બેદનુરની રાણીને પણ કેદ પકડી છે. આખા બેદનુર ઉપર તેમનો કબજો છે, માટે આ કિલ્લો હમારે સ્વાધીન કરો. નહિ તો બીજાઓની જે વળે થઈ છે તે તમારી પણ કરવામાં આવશે.

આ પત્રની ધારેલી અસર થઈ અને તેમાં કરેલી માગણી પ્રમાણે કિલ્લેદારે મજબૂર કિલ્લો તેના સધળા માલ અસબાબ સાથે મીરઝા હુસેનઅલીબેગને સોંપી દીધો. તેમાં હૈદરઅલીને નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે સામાન મળ્યો હતો.

- ૧ યાકુત અને મરવારિદના સંદુક ૧૦
- ૨ જડાઉ ઝવેરાતના સંદુક ૧૦
- ૩ હાથીની કારચોખી ઝુલો ૨
- ૪ હાથીના પગની સોનાની સાંકળો ૨
- ૫ હાથીના ગલાના સુવર્ણપટા ૨
- ૬ ઘોડાના રસેલા ઝિન ૨

મિરજા હુસેનઅલીબેગે કિલ્લેદારને પરવાનો આપ્યો અને થોડુંક લશ્કર કિલ્લામાં રાખીને પોતે ત્યાંથી રવાના થયા. નવાબ હૈદરઅલીખાંએ મીરજાહુસેનઅલીબેગની આવી બહાદુરી અને હુશિયારીથી ખુશ થઇને તેમને મોટો ઝોલો આપ્યો.

માધવરાવ પેશવાની ચઢાઈ અને હૈદરઅલીનો વિજય.

પહેલાં બે વાર પુનાના પેશવાએ મહીસુર ઉપર ચઢાઈ કરી ચુક્યાં છે, જેમનું વર્ણન આગળ આવી ગયું છે. હૈદરઅલીને દરેક ચઢાઈમાં વિજય મળતો જોઈ તેમને ઈર્ષા ઉત્પન્ન થઈ અને તેઓ હૈદરઅલી સાથે લડવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. હજી તો હૈદરઅલીખાં જીતેલા પ્રદેશોની વ્યવસ્થા કરવામાંજ રોકાયેલા હતા એટલામાં માધવરાવ પેશવા ૧ લાખ સવાર ૬૦ હજાર પાયદળ ૫૦ હજાર તીરંદાજો, તેમજ ભારે તોપખાના સાથે મહીસુર ઉપર ચઢી આવ્યો. પહેલાં તેણે શાહનુરમાં મુકામ કર્યો અને ત્યાંનો નવાબ તેની સાથે મળી ગયો. ત્યાંથી આગળ વધીને તેણે ચિતલદુર્ગમાં મુકામ કર્યો. ચિતલદુર્ગનો રાજા પણ તેને તાબે થયો ત્યાંથી સરાના કિલ્લા તરફ આગળ વધ્યો. અહિંયાં હૈદરઅલીખાં તરફથી મીર અલીરજા વ્યવસ્થા કરતા હતા. મરાઠાઓએ સરાના કિલ્લાને ઘેરો ઘાટ્યો. કિલ્લેદારે ૧૫ દિવસ સુધી સારી રીતે મુકાબલો કર્યો. ત્યાર પછી કિલ્લો પેશવાને હવાલે કરી પોતે તેની નોકરીમાં જોડાયો. માધવરાવ ત્યાંથી માધવઘડી તરફ આગળ વધ્યો અને ૧ મહિનામાં તે કિલ્લો પણ જીતી લીધો.

નવાબ હૈદરઅલીખાનને શ્રીરંગપટ્ટનના કિલ્લામાં આ સઘળી ખબરો મળતી રહેતી હતી. તેમણે ખુદા ઉપર ભરોસો રાખી તરતજ શ્રીરંગપટ્ટનથી કુચ કરી અને પહેલાં બેંગલોર આવ્યા. અહિંયાંથી જોઈતી સેના લઈ બેંગલોર તરફ આગળ વધ્યા અને ત્યાંના લશ્કરને

પ્રજ્ઞ સાથે લીધું. પણ આટલું થોડું લશ્કર મરાઠાઓની મોટી સેનાના મુકાબલામાં કાંઈ પણ હિસાબમાં ન હતું.

તેમણે પોતાની ફેજનો એક ભાગ જુદો કાઢી તેને માકડીદુર્ગના જંગલોમાં ભરાઈ રહી મરાઠાઓ ઉપર હુમલો કરવાનો હુકમ આપ્યો અને પોતે બેંગલોરના કિલ્લામાં મુકામ કરી નવા હથિયાર બનાવવા લાગ્યા. માધવરાવે આગળ વધીને માકડીદુર્ગના કિલ્લેદારને એક પત્ર લખીને જણાવ્યું કે મારી પાસે કેટલું લશ્કર છે તે તમે સારી રીતે જાણો છો માટે ડાહ્યા થઈને કિલ્લો મારે સ્વાધીન કરો.” આ પત્ર તેણે એક સિપાહી સાથે કિલ્લામાં પહોંચાડ્યો. કિલ્લેદાર સરદારખાને જવાબ આપ્યો કે “હું તમારાથી કે તમારા મોટા લશ્કરથી ડરતો નથી. તમારા કહ્યા પ્રમાણે લલ્યા વિના તાબે થવું એ બાબતપણું છે. માટે એમને એમતો હું કિલ્લો સ્વાધીન કરીશ નહિ.” સરદારખાને આ જવાબ સાંભળી માધવરાવને ધણો ગુસ્સો થયો અને તેણે કિલ્લા સામેના પહાડ ઉપર ચઢી કિલ્લા ઉપર ગોળા છોડવાનો પોતાની ફેજને હુકમ આપ્યો અને તે પ્રમાણે મરાઠાઓએ પહાડ ઉપર ચઢી ગોળા છોડવા માંડ્યા. પરંતુ સરદારખાંએ કિલ્લામાંથી તોપોનો સખ્ત મારો ચલાવ્યાથી મરાઠાઓને દુમ દબાવીને નાસવું પડ્યું. બીજા દિવસે મરાઠાઓએ બીજો હુમલો કર્યો, પણ આ વખતે સરદારખાંએ કિલ્લામાંથી બહાર આવી તેમના ઉપર એવો સખ્ત મારો ચલાવ્યો કે તેમને ભાગતાં ભોંય ભારે પડી ગઈ અને લડાઈના મેદાનમાં ઘણા મરાઠાઓના માથાં તુંબડાની પેઠે રજળવા લાગ્યાં. એટલુંજ નહિ પણ મરદાંઓનો તો કાંઈ સુમારજ ન હતો. આ હુમલામાં પણ મરાઠાઓએ સુંઠનો સ્વાદ સારી રીતે ચાખ્યો. આ પ્રમાણે હારીને મરાઠાઓ તે દિવસે પણ નાસી ગયા. ત્રીજા દિવસે માધવરાવે પોતે હાથી ઉપર સવાર થઈને પહાડી ઉપર ચઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને પોતે હરોળમાં રહીને ફેજને પહાડી ઉપર ચઢવાનો હુકમ આપ્યો. તે દિવસે પણ સરદારખાંને ધણી બહાદુરી

બતાવી અને મરાઠાઓ ઉપર આવણુ માસની હેલી પેઠે ગોળીખાર ચલાવ્યો, તેથી ધણા મડદાંઓને પહાડી ઉપર રહેવા દબને મરાઠાઓને તે દિવસે પણ પાછા હડવું પડ્યું. આથી માધવરાવને ધણી શરમ લાગી. એવા દિવસે ચિતલદુર્ગના રાજાએ જંગલના એક ગુપ્ત માર્ગે પોતાની સેના રવાના કરી. આ સેનાએ સરદારખાન ન જાણી તેમ કિલ્લાને સુરંગ લગાડી. સુરંગ પુટતાંજ મરાઠા સૈનિકો દુર્ગમાં દાખલ થયા. એટલે તો પૂછવુંજ શું? સરદારખાન પોતાના લશ્કર સાથે મરાઠાઓની મહેમાનદારી કરવા માટે તૈયારજ હતા. તેમણે મરાઠાઓની એવીતો સારી મહેમાનદારી કરી કે તેઓ ધરાઈ ગયા અને વધુ જમવાની તેમની ઇચ્છા રહી નહિ. નેતજોતામાં તેમણે મરાઠાઓની ટુકડીઓને ટુકડીઓ ડાપી નાખી. પણ ધણા માણસો આગળ થોડાનો શો હિસાબ ? છેવટે સરદારખાનના બહાદુર સિપાહીઓ પણ કામ લોગ્યા અને સરદારખાન પોતે પણ ધાયલ થયા. આ પ્રમાણે માકડીદુર્ગનો કિલ્લો મરાઠાઓને હાથ લાગ્યો. સરદારખાનની આ બહાદુરીથી ખુશ થઈને માધવરાવે તેમને પોતાની પાસે રાખ્યા અને તેમની સારવાર કરવા માટે કેટલાક હાડવૈદ નિયત કર્યા.

આ પ્રમાણે માકડીદુર્ગનો કિલ્લો હસ્તગત કર્યા પછી માધવરાવ પોતાની ફ્રેન્જ સાથે આગળ વધ્યા. જંગલમાં તેમનું સ્વાગત કરવા માટે હૈદરઅલીએ છુપાવી રાખેલા સૈનિકો તૈયારજ હતા. તેમણે મરાઠાઓની સારી પરોણાગત કરી અને હજારો મરાઠાઓને જંગલમાંજ આરામ કરવાની જગ્યા કરી આપી.

બાલાપુર (નાનું) બાલાપુર (મોટું) કડપા કોલાર આદિ સ્થળોએ થઈને માધવરાવ શ્રીરંગપટ્ટન તરફ ધસ્યો. હૈદરઅલીએ તેના આગમનના સમાચાર સાંભળીને પોતાનું આખું લશ્કર માકડીદુર્ગના જંગલમાં છુપાવી દીધું. આ તરફ માધવરાવના સેનાપતિએ ૫૦૦૦૦ હજાર સિપાહીઓ અને જળરા તોપખાના સાથે માકડીદુર્ગ પાસેના

ઉત્તરીદુર્ગના જંગલમાં મુકામ કર્યો. મરાઠા સૈનિકોની કુચથી રજની-
ડમરી આકાશ ઉપર ચઢી રહી હતી અને હિંદુ લોકો મરાઠાઓની
ચઢાઈથી ધણા હરખાતા હતા. હૈદરઅલીખાં તો મરાઠાઓ ઉપર
હુમલો કરવાની તક શોધી રહ્યા હતા. તક મળતાંજ તેમણે મરાઠાઓ
ઉપર હુમલો કરી દીધો. હુમલો એવો તો સખ્ત હતો કે મરાઠાઓ
તે જીરવી શક્યા નહિ. પહેલા હુમલામાંજ તેમની ફોજમાં અવ્યવસ્થા
થઈ ગઈ અને મરાઠા સિપાહીઓ નાહિંમત થઈને આમતેમ નાસવા
લાગ્યા. નાસવામાં તેમને પોતાના માલ અસલાબની પણ ખબર
રહી નહિ. આ કારણથી હૈદરઅલીખાંને પુષ્કળ માલ મળ્યો. જેમાંથી
તેમણે સૈનિકોને પણ સારા સારા ધનમો આપ્યા એટલુંજ નહિ
પણ બાકીનો સામાન શ્રીરંગપટ્ટનમાં મોકલાવી દીધો.

માધવરાવે આગળ વધતાં પહેલા ૫૦૦૦ સિપાહીઓ બારામહાલ
મુકામે રાખ્યા હતા. તેમને હૈદરઅલીએ માકડીદુર્ગના જંગલમાં છુપા-
વેલા સિપાહીઓએ તીર અને જોળીબારથી મારી નાખ્યા.

આ પરાજયથી શરમાઈને માધવરાવ ચિંતામની દુર્ગથી આગળ
વધીને અંબાજીદુર્ગ તરફ ચાલ્યો ગયો અને હવે શું કરવું તે વિશે
વિચાર કરવા લાગ્યો.

માધવરાવ અંબાજીદુર્ગમાં મુકામ કરી પડ્યો હતો ત્યાં હૈદર-
અલીએ તેને નિમ્નલિખિત પત્ર લખ્યો.

“લાઈ માધવરાવ ! તમે લોકોએ પોતાની રીત પ્રમાણે ખેતી
અને ગામડાઓનો નાશ કરી લોકોને ભારે દુઃખમાં નાખી દીધા છે.
ખેતીનો નાશ થએલો હેત્વાથી ઢોરો માટે પુરતો ચારો મળતો નથી.
તેથી ધણા ઢોરો ભૂખથી મરણ પામે છે, જેનો પાપ તમારે શિર
છે, અમે કાંઈ તમારાથી ડરતા નથી. અમે તો તમારી સાથે યુદ્ધ
કરવા તૈયારજ છીએ. તમે અમારું પાણી જોઈ લીધું છે. તેથી તેના
સંબંધમાં વધારે લખવાની કાંઈપણ અગત્ય નથી. પણ હું તમને

એક મિત્ર તરીકે સલાહ આપું છું કે હવે લઢવામાં કાંઈ સાર નથી. ખુદ તમારા રાજ્યમાં પણ ઘણી અવ્યવસ્થા થઈ રહી છે, જેનો તાકીદે બહોળસ્ત થવાની જરૂર છે. એવું ન થાય કે તમે અંહિં આં હો અને કાંઈ તમારા રાજ્ય ઉપર હુમલો કરી બેસે. લડાઈના મામલા તો તમે જાણો છોજ. તેમાં ધારેલું પરિણામ લાગ્યેજ આવે છે. આપણે ધારીએ શું? અને થાય શું? એતો યુદ્ધની એક અસાધારણ વાત છે. જો તમે લડાઈમાં રોકાઓ અને કદાચ પરિણામ વિપરિત આવે તો તમને કેટલું નુકસાન થાય? તેનો વિચાર કરશો. લડાઈ કાંઈ બચ્ચાં ઓની રમત નથી કે એક દહાડામાં પુરી થઈ જાય. લડાઈમાં કેટલો સમય જશે એ કાંઈ નક્કી નથી. માટે સમજીને પાછા જવામાંજ સાર છે. હું તમારી સાથે સલાહ કરવા માગું છું. પછી તો જેવી તમારી ઇચ્છા.”

માધવરાવને તો આવું જોઈતુંજ હતું. તેથી આ પત્ર મળતાંજ તેણે તેને ગંતીમત સમજીને પોતાની પાસે હૈદરઅલીના જે સૈનિકો કેદ હતા તેમને છુટા કરી દીધા. એટલુંજ નહિ પણ તેમને સારા સારા પોશાક આપી હૈદરઅલીખાં પાસે રવાના કરી દીધા અને પોતે પણ ઉઠાગીરી કરી ગયો. આ પ્રમાણે જ્યારે તે દેશ મરાઠાઓથી ખાલી થઈ ગયો ત્યારે હૈદરઅલીખાં પોતાના રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવામાં પ્રવૃત્ત થયા. ઝમિનદારોને તગાવી આપી અને કેટલાક પ્રદેશમાં ત્રણ વરસ સુધી ખંડણી માફ કરી.

આજ અરસામાં ફેઝુલાખાન, હયઅતજંગ અને સરાના સુબા દિલાવરખાં હયદરઅલીને મળવા માટે આવ્યા. હૈદરઅલીએ તેમનો સારો સત્કાર કર્યો અને દરરોજ તેમને માટે ૧૦૦૦ રૂ. ખરચાવા લાગ્યા. એટલુંજ નહિ પણ નવાબ દિલાવરખાંના ભત્રીજા નુરહ અબસારખાં સાથે પોતાની પુત્રી પરણાવી લાયકને લાયક માન આપ્યું. ત્યાર પછી બેંગલોરમાં છ મહિના રહી શ્રીરંગપટ્ટન મુકામે પાછા ફર્યા. અહિં આવીને તેમણે સિપાહીઓને નવો પાશાક આપ્યો.

રઘુનાથરાવનું પેશવાપદ ઉપર આવવું

તેની મહીસુર ઉપર ચઢાઈ અને પરાજય.

હવે આપણે પુના તરફ દષ્ટિ કરીએ. માધવરાવના મરણ પછી નારાયણરાવ પેશવાપદ ઉપર આવ્યો. આ વખતે તેનો કાકા રઘુરાવ કેદમાં હતો. તેણે સુક્તિ પ્રયુક્તિથી નારાયણરાવનો વધ કર્યો અને પોતે પેશવાપદ ઉપર અધિષ્ઠિત થયો. ઈ. સ. ૧૭૬૫. આ વાત મરાઠા સરદારોને ગમી નહિ. પણ રઘુનાથે તેમને નાણા આપીને પોતાના પક્ષમાં લીધા. આ પ્રમાણે પોતાના રાજ્યની વ્યવસ્થા કર્યા પછી તેણે એક મોટી સેના સહિત મહીસુર ઉપર આક્રમણ કર્યું અને નિઝામના રાજ્યનો કેટલોક ભાગ તારાજ કર્યો. નિઝામની સેનામાં અવ્યવસ્થા હોવાથી તે સન્નિવૃત્તિનું દમન કરી શકી નહિ. આ કારણથી નિઝામ સરકારે રઘુનાથે બેદર, ઔરંગાબાદ, બિરાર આદિ પ્રાંતો આપી પાછો કાઢ્યો. આથી રઘુનાથરાવનું અભિમાન ઘણું વધી ગયું અને તે બાલાઘાટ તરફ આગળ વધ્યો કે જો આ વખતે હૈદર-અલીખાંના કબજામાં હતા.

આજ અરસામાં પુનાથી નાનાફડનવિષે નિઝામ સરકાર અને હૈદરઅલીને પત્ર લખી જણાવ્યું કે “રઘુનાથરાવ હકદાર પેશવા નથી. તે પોતાના ભત્રીજાને મારી નાખી પેશવાપદ ઉપર આવ્યો છે. માટે કાંતો આપ તેને મારી નાખો અથવા કેદ કરો. જો આપ આ કાર્ય કરશો તો આપને યોગ્ય હિપહાર આપવામાં આવશે. એટલુંજ નહિ કિંતુ અમે પણ આપની સહાયતાને માટે તૈયાર છીએ.” બીજો પત્ર તેણે રઘુનાથરાવના સરદારોને લખીને જણાવ્યું કે “ભાઈઓ ! આજે તમે કાંતે મદદ આપી રહ્યા છો તે જણો છો? રઘુનાથરાવ કાંઈ ખરો હકદાર નથી, તે પોતાના ભત્રીજાનો વધ કરીને સિંહાસનારૂઢ થયો છે. માટે તમે તેને મૂકીને અંહિ પાછા ચાલ્યા આવો” આ પત્ર મળતાંજ રઘુનાથરાવના સૈનિકો અનેક જગ્યાને તેનો ત્યાગ

કરીને પુને આહ્વા ગયા. માત્ર ૨૦ હજાર પિંઢારા તેની પાસે શેષ રહ્યા. આવી તક મળવાથી નિઝામ સરકારે તેના ઉપર હુમલો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એટલે તેણે સુલતાન હૈદરઅલીને લખ્યું કે જો તમે આ વખતે મને મદદ આપો તો હું તમને ૧૦ લાખ રૂ. રોકડા અને કેટલાક પ્રાંત આપવાને માટે તૈયાર છું. સુલતાને રઘુનાથરાવની માગણીનો સ્વીકાર કર્યો. આથી સરાનો કિલ્લો સુલતાનને સ્વાધીન કરવા માટે પેશ્વાએ પોતાના નાના ભાઈ બાજીરાવને સરાના કિલ્લેદાર બાપુજી સિધીઆ પાસે મોકલી તેને કિલ્લો સોંપી દેવાનું કહેવરાવ્યું. પણ કિલ્લેદારે તેની માગણીનો અનાદર કરીને જવાબ આપ્યો કે—“હું રઘુનાથરાવને ઓળખતો નથી ? તેને મારી પાસેથી કિલ્લો લઈ લેવાનો શો અધિકાર છે. ” કિલ્લેદારનો આવો જવાબ સાંભળી તેને વશ કરવા માટે રઘુનાથરાવે સુલતાનની મદદ માગી. એટલે તેમણે પોતાના પુત્ર ફિરોઝખાન (ટીપુ સુલતાન) ને એક મોટી સેના સહિત સરા ઉપર આક્રમણ કરવાની આજ્ઞા કરી. તદ્વત્સાર ટીપુ સુલતાને સરા ઉપર હુમલો કરીને માત્ર ત્રણ માસમાં પ્રસ્તુત કિલ્લો સર કરી તત્પશ્ચાત મદગીરી અને રાયદુર્ગના કિલ્લાઓ પણ મરાઠાઓ પાસેથી જીતી લીધા. આ વખતે રઘુનાથરાવની સ્થિતિ “ સુડી વચ્ચે સોપારી ” જેવી હતી. એક તરફથી પુનાની સેના તેનું દબન કરવા માટે આવી રહી હતી અને બીજી તરફથી નિઝામ સરકાર તેના ઉપર આક્રમણ કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. તેથી કંટાળીને રઘુનાથરાવે ૧૬ હજાર સૈનિકો સહિત ઉત્તર હિંદુસ્થાન તરફ નાસી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ પુનાની સેના તેના ઉપર દેખરેખ રાખતી હોવાના કારણે તેનાથી ઉત્તર હિંદુસ્થાન તરફ નાસી જવાનું બંધનું નહિ, તેથી તે સુરહાનપુર અને ખાનદેશ ફરીને ગુજરાત તરફ નાસી ગયો. આવી સોનેરી તક મળ્યાથી સુલતાન હૈદરઅલીએ મરાઠાઓના બીજા પણ કેટલાક દુર્ગ હસ્તગત કર્યા.

હવેલી ધારવાડ ઉપર આક્રમણ.

પહેલાં આ શહેર અને કિલ્લો આસફજહના કબજામાં હતો. તત્પશ્ચાત ત્યાનાં કિલ્લેદાર મીર ફત્તમઅલીખાંએ સુલતાને હૈદર-અલીનું આધિપત્ય સ્વીકારી પ્રસ્તુત દુર્ગ તેમને હવાલે કર્યો, પણ થોડાજ દિવસમાં માધવરાવ પેશ્વાએ ઉક્ત દુર્ગ ઉપર પોતાનો કબજો કરી લીધો. સુલતાન હૈદરઅલી માટે આ ઘણું અસહ્ય હતું. પોતાનો એક પ્રખ્યાત દુર્ગ મરાઠાઓના કબજામાં રહે તેને તે લાંછન યુક્ત સમજતા હતા. તેથી તેમણે પ્રસ્તુત દુર્ગ ગમે તે ભોગે મરાઠાઓ પાસેથી પુનઃ લઈ લેવાનો નિશ્ચય કરી ઉક્ત દુર્ગ ઉપર આક્રમણ કર્યું. દુર્ગ મજબુત હોવાથી એકાએક હાથ લાગે એમ ન હતું, તેથી સુલતાને દુર્ગને ઘેરી લીધો અને કેટલાક સમય પછી અતિ વીરતાથી દુર્ગ ઉપર આક્રમણ કરી તેને હસ્તગત કર્યો.

સૈન્યની સુધરેલી વ્યવસ્થા.

સુલતાન હૈદરઅલી એક કાર્યદક્ષ અને રણકળાવિશારદ રાજ્યકર્તા હોવાથી તે સમયાનુસાર પોતાની સેનામાં ધટિત સુધારો વધારો કરતા હતા. તે સમયે તેમની સેના સમસ્ત ભારતવર્ષમાં અતિ પ્રખ્યાત હતી. ધારવાડના વિજય પશ્ચાત તેમણે પોતાની સેનાની નવેસરથી રચના કરી અને કેટલીક નવી ટુકડીઓ ઉભી કરી તેમને માટે નવિન શસ્ત્રો તૈયાર કરાવ્યા અને સેનામાં ભિન્ન ભિન્ન વર્ગના લોકોને સ્થાન આપી તેમને ઉત્તેજન આપ્યું. જ્યારે સુલતાનની રણકળાવિશારદ સેના ભિન્ન ભિન્ન રંગના વસ્ત્રો પરિધાન કરી બહાર નિકળતી ત્યારે તેનો દેખાવ ઘણો ભવ્ય તેમજ રમણીય લાગતો હતો અને લશ્કરી વાજાઓ મનુષ્યોને તો શું કિંતુ પ્રાણીઓને પણ મુગ્ધ કરી નાખતા હતા. હી. સ. ૧૧૮૫ માં તેમની સેનામાં નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે સૈનિકો હતા.

(૧) સવાર ૫૮ હજાર.

- (૨) પાયદળ ૬૦ હજાર.
 (૩) કરનાટકી સૈનિકો ૪૫ હજાર.
 (૪) ખાન્દાર ૫ હજાર,
 (૫) તોપખાનાના સૈનિકો ૧૦ હજાર.
 (૬) ઉંટ સવાર ૨ હજાર.

માધવરાવ પેશ્વાનું આક્રમણ.

સરાનો દુર્ગ હસ્તગત કર્યા પશ્ચાત જ્યારે માધવરાવ પુને પાછો ગયો ત્યારે સરાના કિલ્લેદારને એવી ધાસ્તી લાગી કે બેદનુરની ચઢાઈથી નિવૃત્ત થયા પશ્ચાત સુલતાન સરા ઉપર પુનઃ આક્રમણ કર્યા વિના રહેશે નહિ. સુલતાન તરફની આવી ધાસ્તી હોવાથી તેણે માધવરાવ પેશ્વાને તત્સંબંધે એક વિનંતિ પત્ર લખ્યો. માધવરાવને તેની ધાસ્તી વાસ્તવિક લાગી. તે પણ બરાબર સમજતો હતો કે કિલ્લો મરાઠાઓ પાસે રહેવા દઇને સુલતાન મુક બેસી રહે તેવા નથી. તેથી તેમને નિર્ણય કરવા માટે તેણે એક મોટી સેના સહિત મહીસુર ઉપર આક્રમણ કર્યું. આ વખતે ચિતલદુર્ગનો રાજા સુલતાન અને શાહનુરનો નવાબ માધવરાવની કુમકે આવ્યો હતો. આ ચઢાઈના સમાચાર મળતાંજ હૈદરઅલીખાંએ પોતાની સેનાને સજ કરી શત્રુઓને આગળ વધતા અટકાવવા માટે તુંગભદ્રા નદી ઓળંગી એક સ્થળે છાવણી કરી. આ સ્થળ બહુ સુરક્ષિત હતું. કેમકે તેની પાછળ ધાડું વન હતું. માધવરાવની છાવણી ત્યાંથી બે માઇલ દુર હતી. તેની સેના ઘણે દુર સુધી પ્રસરેલો હતો. પાંચ છ દિવસ સુધી ઉભય પક્ષો તરફથી સાધારણ હુમલાઓ થતા રહ્યા. પરંતુ તેનું કાંઈ પણ પરિણામ આવ્યું નહિ. ૬ કા દિવસે પોતાના ભારે તોપખાના સાથે માધવરાવે સુલતાનની સેના ઉપર આક્રમણ કર્યું. જેનો સુલતાનની સેનાએ પણ બરાબર જવાબ વાળ્યો, પરંતુ તે દિવસના યુદ્ધમાં તેમનું કાંઈ ન આવ્યું. બીજા દિવસે મરાઠાઓએ

પુનઃ આક્રમણ કરી સુલતાનના સૈનિકોને પાછા હઠાવ્યા. આ વખતે પણ સુલતાનની તોપો કાંઈ કામ ન આવી. તેમની સેનામાં ભંગાણુ પડ્યું અને સૈનિકો ભિન્નભિન્ન દિશામાં નાસવા લાગ્યા. આ વખતે સુલતાન હૈદરઅલી એક વૃક્ષ નીચે ઉભા રહી આ સંધુ જોઈ રહ્યા હતા અને માલિક પાસે વિજયની વાંચ્છના કરી રહ્યા હતા, એટલામાં જંગલમાંથી કેટલાક માણસો તંબુરા સાથે તે સ્થળે ઉપસ્થિત થયા અને પોતાના રાજકર્તાને ખિન્ન મુખમુદ્રાએ તે સ્થળે ઉભેલા જોઈ તેમણે તેમને તેનું કારણ પૂછ્યું અને જવારે કારણ જાણવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે તંબુરા એટલા જોરથી વગાડ્યા કે મરાઠા સૈનિકો ગભરાઈ ગયા અને તેઓ એમ સમજ્યા કે સુલતાનની કુમકે નવા સૈનિકો આવે છે. આવો વિચાર કરીને તેઓ પોતાની છાવણીમાં પાછા ફર્યા અને મુસ્લિમ સૈનિકો તંબુરાનો નાદ સાંભળીને સુલતાનની આસપાસ એકત્રિત થયા થોડી વારમાં બખશી હયબતજંગ પોતાની સેના સહિત સુલતાનની કુમકે આવી પહોંચ્યા. આથી પ્રોત્સાહી થઈને સુલતાને મરાઠી સેના ઉપર નવેસરથી આક્રમણ કર્યું. મરાઠાઓ મુસ્લિમ સેનાનો વેગ રોકી શક્યા નહિ. તેમની સેનામાં ભંગાણુ પડ્યું અને ઘણા મરાઠા સૈનિકો રણમાં પડ્યા. આ પ્રમાણે લડાઈનો પાસો પલટાયેલો જોઈ માધવરાવને ઘણો ખેદ થયો. પરંતુ આ પ્રમાણે પરાજિત થઈને પુને પાછા ફરવું એ ઘણું લાંછન ભરેલું હતું. તેથી કાંતો મારવું યા મરવું એ સિદ્ધાંતાનુસાર. તેમણે કોઈ પણ ભોગે છેવટ સુધી લડવાનો નિશ્ચય કર્યો, પરંતુ સુલતાને તેમની છાવણી હસ્તગત કરેલી હોવાથી પેશ્વાએ બંકાપુરમાં છાવણી કરી અને મિરજના સુબા ગોપાળરાવને એક પત્ર લખીને એવી આજ્ઞા આપી કે તેણે તુંગભદ્રા નદી ઝોળંગી સુલતાનના રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરવું અને માર્ગમાં જે શહેર આવે તેનો નાશ કરવો, તદનુસાર ગોપાળરાવ તુંગભદ્રા નદી ઝોળંગી સુલતાનની સરહદમાં પેઢા અને માર્ગમાં આવતાં ગામડાઓ અને

શહેરોનો નાશ કરીને તે આગળ વધ્યો અને હિરનપદ્મી તેમજ રાય-
દુર્ગના રાજાઓ પાસેથી ખંડણી લઈ ચિતલદુર્ગ તરફ ધસ્યો.

જ્યારે સુલતાનને તે સમાચાર મળ્યા, ત્યારે વર્ષાઋતુ હોવા
છતાં એક પળનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તે ૬ હજાર હયદળ, ૪
પલટણુ પાયદળ, ૨ હજાર સુનંદા સવારો અને ૬ તોપો સહિત
ગોપાળરાવનું દમન કરવા માટે નિકળી પડ્યા અને ગોપાળરાવ ઉપર
એટલા વેગથી આક્રમણ કર્યું કે જે તે સહન કરી શક્યો નહિ. તેની
સેનામાં લાંગાણુ પડ્યું અને ખીખ રાજાઓ પાસેથી તેણે જે લુટ
મેળવી હતી તે રણભૂમિમાંજ મૂકીને તે નિજ સેના સહિત પલાયન
થઈ ગયો અને સરાના કિલ્લામાં આશ્રય લીધો. આ લડાઈમાં સુલતાન
હૈદરઅલીને ૫ હજાર ઘોડા, ૧૯ હાથી, ૯૦ ઉંટ અને ખીજો ઘણો
સામાન મળ્યો. જ્યારે માધવરાવે જોયું કે સુલતાન હૈદરઅલી સામે
કાંઈ પણ દાળ ગળતી નથી ત્યારે તે સંધિ કરવા માટે તૈયાર થયો
અને રક્ષાખ ૩. આપી સંધિ કરી. આ પ્રમાણે એક વરસ અને
કેટલાક મહિના નિર્થક ગાળ્યા પછી, છેવટે ખુવાર થઈને તેને પુને
પાછા જવું પડ્યું, અને સુલતાન હૈદરઅલી હૈદરનગર (એલુર)
થઈને સહીસલામત શ્રીરંગપટ્ટન^૧ પહોંચ્યા.

૧ મહીસુરના ચીફ કમીશનર લેવિન ખી. બોરિંગ સાહેબે આ
બનાવને તદ્દન જીદાજ સ્વરૂપમાં વર્ણવ્યો છે, તે લખે છે કે મરાઠા-
ઓએ ચોથી વાર આક્રમણ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો, એટલે સુલતાન
હૈદરઅલીએ મદ્રાસ સરકારની મદદ માગી. પણ ત્યાંથી તેમને કાંઈ
પણ મદદ ન મળી શકી. સુલતાન જાણતા હતા કે તે ખુલ્લા મેદાનમાં
મરાઠાઓનો મુકાબલો કરી શકે તેમ નથી. તેથી તે ધીમે ધીમે રાજ્ય-
ધાની દરફ પાછળ હઠતા ગયા અને હઠતી વખતે અગત્યના મુકાબોનો
નાશ કરતા ગયા. પછી તેમણે સંધિ કરવા માટે માધવરાવ
પાસે દુત મોકલ્યો. સુલતાને પુષ્કળ ધન એકત્ર કર્યું છે એ વાત

કુર્ગ અને કાલીકટ ઉપર આક્રમણ.

પહેલાં કાલીકટ બિજાપુર નરેશને તામે હતું, પછી તે દિલ્હીના સુબા આમફ્રજહના કબજામાં આવ્યું અને તેમના માણસોને લાંચ આપીને મરાઠાઓએ પ્રસ્તુત શહેર પોતાના કબજામાં લીધું, તેમની પાસેથી સુલતાન હૈદરઅલીએ તે શહેર જીતી લીધું, પણ થોડા સમય પછી તે પાછું મરાઠાઓને કબજે આવ્યું. આ પ્રમાણે એક અગત્યનું

જાણવામાં આવતાં માધવરાવે ૧ કરોડ ૩ ની માગણી કરી, પણ સુલતાન હૈદરઅલીએ તેનો અસ્વીકાર કર્યો, આથી રાજ્યધાનીનો કબજો લેવા માટે માધવરાવ આગળ વધ્યો અને રાજ્યના કેટલાક ભાગનો નાશ કર્યો અને કેટલાક અગત્યના સ્થળોએ સેના મોકલી, તે તે સ્થળો કબજે કર્યા. પણ જળગુલ મુકામે તેનો પરાજય થયો. પરંતુ થોડા દિવસ પછી પોલીગારોની સહાયતાથી માધવરાવે પ્રસ્તુત દુર્ગ હસ્તગત કર્યો અને તેમાં પકડાયલા કેદીઓના નાક કાન કાપી નાખ્યા, પરંતુ કિલ્લેદાર સરદારખાન તેની અપુર્વ વીરતાના કારણથી કાંઈ પણ શિક્ષા કરવામાં ન આવી. આ પ્રમાણે આ યુદ્ધમાં માધવરાવને છેવટ સુધી વિજય પ્રાપ્ત થતો રહ્યો, પરંતુ તેની પ્રકૃતિ શિથિલ થવાથી તેને પુત્રે પાછા જવું પડ્યું અને પોતાની જગ્યાએ પોતાના મામાને સેનાધિપતિ તરીકે મુકતો ગયો, આ સરદારે કેટલેક સ્થળે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો, પરંતુ તેટલા અરસામાં હૈદરઅલીએ એક મોટી સેના તૈયાર કરી લીધી હતી, તેથી તેમણે મરાઠાઓનો વેગ રોકવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

શ્રીરંગપટ્ટનથી ૨૦ માઇલ દુર મીલોકોટ નામક એક તીર્થસ્થળ છે, પ્રથમ શ્રીરંગપટ્ટનથી નિકળી સુલતાન હૈદરઅલીએ સાવનદુર્ગ ઉપર હુમલો કર્યો અને ત્યાંથી આગળ વધીને મીલોકોટના ગિરિકંદરાઓમાં પ્રવેશ કરી એક સુરક્ષિત સ્થળે મુકામ કર્યો, જેની આસપાસ પર્વતો આવેલા હતા, પરંતુ પાસેની એક ટેકરી જુદી પડેલી હતી,

આ શહેર મરાઠાઓ પાસે રહેવા દે એ સુલતાન માટે અશક્ય હતું. તેમણે એક ભારે સેના સહિત કુર્ગ-કાલીકટ તરફ પ્રયાણ કર્યું. પહેલાં “બિલ”ના રાજા ઉપર હુમલો કર્યો. રાજા પોતાના બાળબચ્ચાંઓને એક સુરક્ષિત સ્થળે મોકલી દઇ પોતે મેદાનમાં આવ્યો, એટલે ઉભય સેનાદળો વચ્ચે તુમુલ યુદ્ધ થયું. પણ એટલામાં ટીપુ સુલતાને રાજાના કુટુંબીઓ ઉપર હુમલો કર્યો અને તેમને કેદ પકડીને પોતાના પિતા સમક્ષ હાજર કર્યા, સુલતાનને આથી ઘણો આનંદ થયો, અને તેમણે પોતાના શુરવીર પુત્રને છાતી સરસો ચાપ્યો. જ્યારે રાજાએ પોતાના બાળબચ્ચાંઓને પકડાઇ આવેલા જોયા ત્યારે તેણે લડાઈ બંધ કરી અને સુલતાનની સેવામાં હાજર થઇને ક્ષમા માગી. તેમજ સુલતાનને ૫૦ ઉંટો ભરીને માલ આપ્યો. આ પ્રમાણે સંધિ થવાથી સુલતાન હૈદરઅલીએ તેનું રાજ્ય તેની પાસેજ રહેવા દીધું. બિલના રાજાને શરણે આવેલો જાણીને કુર્ગના રાજાએ પણ લડાઈ ન કરતાં સુલતાન સાથે સંધિ કરી અને સુલતાનને કિમતી નજરાણું આપ્યું. પછી તેની પાસેથી એક કિલ્લો લઈ સુલતાને તેમાં પોતાની સેના રાખી. પછી ત્યાંથી આગળ વધીને કાનાનોર મુકામે આવ્યા, અહિંના રાજ્યકર્તા અલી રાજાએ સુલતાનનો ભારે સત્કાર કર્યો અને પોતે સુલતાનની

જ્યાંથી મરાઠાઓએ તેમના ઉપર આક્રમણ કર્યું. સુલતાન પાસે પહાડી ગોળાઓ ન હતા. તેથી તેમનું કાંઈ ન ચાલ્યું અને તેમને રાજ્યધાનીમાં પાછા ફરવું પડ્યું. તેમણે રાતના સમયે કુચ કરી, પણ મરાઠાઓને તે વાતના સમાચાર મળતાં તેમણે તેમની પુંક પકડી અને સુલતાનની સેના ઉપર પુષ્કળ ગોળા ડોડ્યા, જેથી સુલતાનની સેનાને ભારે નુકસાનમાં ઉતરવું પડ્યું અને તેઓ અનેક પરિશ્રમ ઉઠાવી ચરકાલી મુકામે પહોંચ્યા. અહિંયાંની સ્થિતિ પણ ઘણી ખરાબ હતી. મરાઠાઓએ નાસતા સૈનિકો ઉપર હુમલો કરી તેમને ભારે હાનિ પહોંચાડી. શ્રીરંગપટ્ટન અહિંથી ૧૧ માઇલ દુર હતું આ બનાવ ઈ. સ. ૧૭૭૧માં બન્યો હતો.

લેખક.

સહાયતા માટે ઉધુક્ત થયા. બે ત્રણ દિવસ સુધી વિશ્રાન્તી લીધા પછી સુલતાન હૈદરઅલીએ કાલીકટ તરફ કુચ કરી અને ઉદ્ધત થએલા નાયરોનો વધ કર્યો. રાજા ચરકલ મુકાબલા માટે આવ્યો અને રણભૂમિમાં માર્ચો મયો, સુલતાને તેનો સરસામાન હસ્તગત કરી તેના બાળપુત્રને ફેદ કર્યો. થોડા દિવસ પછી તેણે ધરલામનો અંગીકાર કર્યો એટલે તેનું નામ ઐયાઝખાન રાખવામાં આવ્યું. તત્પશ્ચાત જીતેલા રાજ્યની વ્યવસ્થા કરીને સુલતાન હૈદરઅલીએ કાલીકટના દુર્ગ ઉપર આક્રમણ કર્યું. કાલીકટના રાજામાં મુકાબલો કરવાની શક્તિ ન હતી, તેથી તેણે કિંમતી નજરાણું આપીને સુલતાન સાથે સંધિ કરી. એટલે સુલતાને તેને યોગ્ય માન આપ્યું અને દરબારમાં જગ્યા આપી. આ પ્રમાણે સુલતાનની દયાવૃત્તિ જોઈને માપલા અને નાયર લોકો પણ તેમને તાબે થયા અને એ પ્રમાણે કાલીકટમાં પુનઃશાંતિ પ્રસરી ગઈ. પછી સુલતાન હૈદરઅલી ત્યાંથી કાંજીવરમ તરફ આગળ વધ્યા અને થોડા સમયમાં મલબાર તરફ પ્રયાણ કર્યું. અહિંના રાજાએ ૨૮ હાથી અને ૭ લાખ રૂ. આપીને સુલતાનનું મન મનાવ્યું. આ પ્રમાણે મલબારમાં વગર લડે પોતાનું કામ થઈ જવાથી સુલતાન ત્યાંથી કોઇમબતુર તરફ આગળ વધ્યા અને ત્યાં જે નાયરો સંતાઇને લોકોને સંતાપતા હતા, તેમનું દમન કર્યું અને સરદારખાનને ત્યાંની સુબાગીરી ઉપર નીમી પોતે આગળ વધ્યા.

ત્રાંબકરાવની ચઢાઈ.

. હી. સ. ૧૨૮૨

બાલાલાટમાં બે વાર નિષ્ફળ થયા પછી માધવરાવ પેશ્વા શું કરવું ? અને કેવી રીતે સુલતાન હૈદરઅલીને સેહ આપવી તે વિષે પુનામાં અનેક યુક્તિઓ પ્રયુક્તિઓ કરી રહ્યો હતો, પણ તેને કાંઇ પણ માર્ગ જડતો ન હતો. આવા વિચારમાં અને વિચારમાં તેનો

અંત આવી ગયો અને તેના પછી તેનો ભાઈ નારાયણરાવ પેશ્વા પદ ઉપર આવ્યો. અભિષિક્ત થતાંજ તેણે ત્રંબકરાવ નાના ને ૧ લાખ ૨૦ હજાર સવાર, ૬૦ હજાર પાયદળ અને ૧૦૦ તોપો સાથે મહીસુર અને બાલાઘાટ ઉપર ચઢાઈ કરવા મોકલ્યો. જ્યારે તે બાલાઘાટની સરહદમાં પહોંચ્યો ત્યારે તેની પ્રૌઢ સેના જોઈ ચિતલદુર્ગ રતનદુર્ગ અને શાહનુરના રાજ્યકર્તાઓ તેની સાથે મળી ગયા. આથી વધુ પ્રોત્સાહિત થઈને ત્રંબકરાવે મહીસુરની રાજધાની શ્રીરંચપટ્ટન તરફ પ્રયાણ કર્યું. માર્ગમાં જે જે ગામડાઓ આવતા તેના નાશ કરવામાં આવતા. તે એટલે સુધી કે જે સ્થળેથી તે પસાર થતો ત્યાં ઘાસનું એક તણખલું સરખું પણ જોવામાં આવતું નહિ. મરાઠાઓની વિશાળ સેનાને સેહ આપવા માટે સુલતાન હૈદરઅલી પાસે પુરતી સેના ન હતી. તેથી તેમણે ખંડીઆ રાજાઓને પોતાની મદદે બોલાવ્યા અને મદદ આવતાંજ માકડીદુર્ગ મુકામે જાવણી નાખી જેથી શત્રુઓ આગળ ન વધી શકે અને જો તેઓ બીજા રસ્તેથી પાટનગર ઉપર આક્રમણ કરે તો પાછળથી તેમના ઉપર હુમલો કરી તેમને સેહ આપી શકાય. ત્રંબકરાવને આ સમાચાર મળતાં તેણે પાટનગર ઉપર હુમલો કરવાને બદલે સ્વયં સુલતાન ઉપર હુમલો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એટલે સુલતાન હૈદરઅલીએ ત્યાંથી જાવણી ઉઠાવી લઈ બીલકાટની પહાડી ઉપર મુકામ કર્યો, એટલે ત્રંબકરાવે પ્રસ્તુત પહાડી ઉપર હુમલો કર્યો. પણ તેમાં તે સફળ થયો નહિ. અહરનિશ સુલતાન પહાડી ઉપરથી ઉતરી આવી શત્રુદળ ઉપર હુમલો કરતા અને તેમને ભારે નુકસાન કરતા હતા. તેમજ પ્રસંગોપાત પહાડી ઉપરથી ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવતા હતા. આવી સ્થિતિ ૨૦ દિવસ સુધી ચાલુ રહી અને તેમાં મરાઠાઓને ઘણું નુકસાન થયું. પછી ત્રંબકરાવે સેનાનો વિસ્તાર ઓછો કરીને પહાડીને ચારે તરફથી ઘેરા લેવા અને જાવણીમાં કાંઈ પણ વસ્તુ ન આવી શકે તેવો પ્રયત્ન કર્યો, પણ સુલતાન હૈદરઅલી તેનાથી ગાંજ્યા બંધ તેવા

ન હતા. તે પાછલે રસ્તેથી રાતના સમયે પોતાની સેના સહિત
 ત્રણાણુ કરી ગયા. જ્યારે આ સમાચાર ત્રણકરાવને મળ્યા ત્યારે તેણે
 તેમની પુઠં પકડી અને સુલતાનની સેના ઉપર ગોળા છોડવા માંડ્યા,
 જેમાંથી એક ગોળો હવાઇઓના ગાડા ઉપર પડ્યો અને તે
 સળગતાં તેમાંથી હવાઇઓ ઉડી ઉડીને બીજા ગાડાઓ ઉપર પડવા
 લાગી. એમ કરતાં કરતાં ઘણે ગોળો પણ સળગી ઉડ્યો અને આખી
 સેનામાં ભારે કોળાહળ થઈ રહ્યો. હયદળ અને પાયદળના ધણુ
 સૈનિકો માર્યા ગયા. તેમાં પણ અધુરામાં પુરં પાછળથી મરાઠાઓએ
 હુમલો કર્યો; તેથી સુલતાન હૈદરઅલીને ઘણું નુકશાન થયું શેહબાઝ
 સાહેબના જમાઇ લાલમીયાં પણ લડતાં લડતાં માર્યા ગયા. એટલુંજ
 નહિ પણ સુલતાન હૈદરઅલીના સહાયક મીરઅલીરઝા અને
 અલીઝમાનખાન મરાઠાઓના હાથે કેદ પકડાયા. યાસીનખાન નામક
 એક સરદાર કે જેની મુખાકૃતિ સુલતાન હૈદરઅલીને તાદશ મળતી
 આવતી હતી તે આ યુદ્ધમાં કામ આવ્યો. મરાઠા સૈનિકો શબોને
 જતા જોતા જ્યારે યાસીનખાન પાસે આવ્યા ત્યારે તેમની મુખા-
 કૃતિ જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા અને તેમની પાસે બેસીને નામ
 પૂછતાં તેમણે કહ્યું કે “ હું પોતે હૈદરઅલી છું. ” હૈદરઅલીનું
 નામ સાંભળતા મરાઠા સૈનિકોના આનંદનો પાર ન રહ્યો તેઓ તો
 એમજ સમજ્યા કે હૈદરઅલી યુદ્ધમાં માર્યા ગયા છે. પછી તો
 આનંદોત્સાહમાં આવીને મરાઠા સૈનિકો લુટફાટ કરવા લાગ્યા. આ
 વખતે સુલતાન હૈદરઅલી ધણુ ચિતાતુર હતા. તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર
 દીપુ સુલતાન આ લડાઈમાં તેમનાથી વિખુટા પડી ગયા હતા.
 મહામહેનતે માત્ર ૧૪ સૈનિકો સહિત ચરકોલીના પર્વત ઉપર
 ચઢીને સુલતાન હૈદરઅલી પાટનગર તરફ રવાના થયા અને પોતાના
 આગમનના સમાચાર શ્રીરંગપટ્ટનના કિલ્લેદાર ઇસ્માઇલખાનને
 કહેવરાવ્યા અને પોતે મહેલમાં ન જતાં એક પીરની દરગાહમાં
 ગયા અને માલિક પાસે વિજયની યાચના કરવા લાગ્યા. થોડી વાર-
 માંજ દીપુ સુલતાન એક મરાઠા સૈનિકના વેશમાં ત્યાં આવી પહોં-

ચ્યા. પુત્રના આગમનથી પિતાને ઘણોજ આનંદ થયો અને તેમણે ઉભા થઈને પોતાના પુત્રને છાતી સરસો ચાંપ્યો. પછી પોતાના પુત્ર સહ કિલ્લામાં પ્રવેશ કરીને ખજાના ઉઘાડા મૂકી દીધા અને દરેક સૈનિકને એક જોખો અને દરેક સરદારને ૫ જોખા ભરીને અશર-શીઓ તથા એક એક પોશાક પ્રદાન કર્યો. તદ્દુપરાંત ગરીબોને પણ પુષ્કળ દાન આપ્યું. તત્કાલ સરદારોની એક સભા ખોલાવી, હવે શું કરવું ? અને મરાઠાઓનું દમન કેવી રીતે કરવું તેની મસલેહત કરવા માંડી અને સરદારો તેમજ સૈનિકોમાં જાગૃતિ આણવા માટે તેમણે એક જુસ્સાદાર ભાષણ આપ્યું. તેથી સઘળા સરદારો અને સૈનિકો ઉત્સાહમાં આવીને ખોલી ઉઠ્યા. “ જહાપનાહ ! જ્યાં સુધી આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી અમે મરાઠાઓ ઉપર વૈર લીધા વિના રહીશું નહિ. અમે આપને માટે પ્રાણ આપવાને પણ તૈયાર છીએ અને હવેતો એજ નિશ્ચય છે કે “ કાર્ય સાધ્યામિ વા દેહપાતયામિ” પોતાના સરદારો અને સૈનિકોના આવા ઉદ્દગાર સાંભળીને સુલતાન હૈદરઅલીને ઘણો આનંદ થયો. હવે જે લોકો દારૂગોળાના દાહથી રણભૂમિમાં રહ્યા હતા તેમના તરફ દ્રષ્ટિ કરીએ. તેઓ શુરવીર અને ટેકીલા હતા. જીવિત અવસ્થામાં મરાઠાઓને શરણે જવું તેને તેઓ સાંજન સમાન સમજતા હતા. તેથી મહમદઅલી કુમેદાનની સર-દારી તળે તેમણે પર્વત ઉપર ચઢવા માંડ્યું. મરાઠાઓએ તેમના ઉપર હુમલો કર્યો, જેનો જવાબ તેમણે સારી રીતે વાળ્યો. પછી મરાઠાઓએ પર્વત ઉપર ચઢવા માડ્યું એટલે મહમદઅલીએ તેમના ઉપર ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવી તેમને પાછા હટાવ્યા.

આ પ્રમાણે જ્યારે જળથી ડામ ન થયું ત્યારે કળથી કરવાના હેતુથી ત્રણકરારે મહમદઅલી અને મહમદયુસુફ કુમેદાન નામક વ્યક્તિઓને મહમદઅલી પાસે દુત રૂપે મોકલી સંધિ કરવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી. મહમદઅલી અને મહમદયુસુફ મહમદઅલીને ઘણા સમ-જાવ્યા તેથી તેમના કહેવાથી તે પોતાના ૧૬૦૦ સૈનિકો સહિત પર્વત

ઉપરથી ઉતરી આવ્યા. એટલે ત્રંબકરાવે તેમના અસ્ત્રશસ્ત્ર લઇ લીધા અને તેમને ખાવાનું આપ્યું છુધાપીડિત વ્યક્તિઓએ છુધાની શાંતિ કર્યા પછી ત્રંબકરાવે મહમદઅલીને પેશવા સરકારની નોકરી સ્વીકારવાનું કહ્યું. એટલે મહમદઅલીએ જવાબ આપ્યો કે મારું કુટુંબ શ્રીરંગપટ્ટનમાં છે, તેમને ત્યાંથી લઇ આવ્યા પછી હું તમને જવાબ આપીશ. ત્રંબકરાવે તેમને જવાની રજા આપી એટલે તેમણે કહ્યું કે “અમે શસ્ત્ર રહિત હોવાથી અમને દિવસે જતાં શરમ આવે છે, તેથી અમે અત્રેથી રાત્રે પ્રયાણ કરીશું.” પણ તેમ કરવામાં એક યુક્તિ રહેલી હતી, મરાઠાઓ તેમની આ યુક્તિ સમજી શક્યા નહિ. પછી નિયત કરેલા સમયે તેમણે ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું, માર્ગમાં મરાઠાઓની ડાવણી હતી. જેમાં ૨૦૦૦ સૈનિકો હતા, ઘણા ખરા સૈનિકો એકા એકા ઝોખા ખાતા હતા. આ તક જોઈ મહમદઅલી અને તેમના શુરવીર સૈનિકોએ તેમના ઉપર હુમલો કરીને તેમના હથિયાર છીનવી લીધા અને જે લોકોએ મુકાબલો કર્યો, તેમને યમલોકમાં પાંડાંચાડી દીધા. આ પ્રમાણે મરાઠાઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી તેમના શસ્ત્રો સહિત શ્રીરંગપટ્ટનમાં સુલતાન પાસે પહોંચ્યા. સુલતાન તેમને જોઈને ઘણો આનંદ પામ્યા અને તેમ પણ મુખ્યત્વે કરીને જ્યારે તેમણે મહમદઅલી અને તેમના સૈનિકોની વીરતાની વાત સાંભળી ત્યારે તો તેમના આનંદનો પાર ન રહ્યો, તેમણે મહમદઅલી અને તેમના સૈનિકોને યોગ્ય પારિતોષક પ્રદાન કર્યું. એટલુંજ નહિ પણ તેમને નવા શસ્ત્રો આપ્યા અને મહમદઅલીને સેના નાયકની પદવી આપી તેમને સૈન્યમાં ભરતી કરવાની આજ્ઞા આપી.

તત્પશ્ચાત સુલતાન હૈદરઅલીએ કિલ્લો સમરાવવા માંડ્યો અને કિલ્લા ઉપર ભારે તોપો ચઢાવી બંદુકોના બાકા સમરાવ્યા એટલુંજ નહિ પણ કિલ્લામાં યુદ્ધનો પુષ્કળ સામાન એકત્ર કર્યો.

આ તરફ ત્રંબકરાવ મહમદઅલી કુમેદાનની માર્ગપ્રતિષ્ઠા

કરી રહ્યો હતો. પણ જ્યારે તે ન આવ્યા ત્યારે તેના ક્રોધની અવધિ કિંવા પરિસીમા ન રહી, તેણે મીર અલીરઝાખાં અને ખીજા સરદારોને ખોલાવી તેમને ન કહેવા જેવા શબ્દો સંભળાવ્યા. એટલુંજ નહિ પણ તેમને પુને મોકલી દીધા. સૌથી છેલ્લા યાસીનખાનનો વારો આવ્યો. જેમને હૈદરઅલી સરજીને એક જુદા તબુમાં રાખવામાં આવ્યા હતા. આજ સુધી તે મરાઠાઓ તેમનેજ સુલતાન હૈદર અલી સમજતા હતા પણ આજે તે બેદનો રફાટ થયો. યાસીન ખાંની ચતુરાઈ જોઈ ત્રંબકરાવને તેમના ઉપર ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો અને તેણે તેમને પણ પુને મોકલી દીધા.

તત્કાલ ત્રંબકરાવે પોતાની સેનાને શ્રીરંગપટ્ટનની આસપાસ ફેલાવી દીધી અને દુર્ગ, ઉપર ગોળા છોડવા માંડ્યા. દુર્ગમાંથી પણ બરાબર ગોળાગારી થતી રહી સુલતાન હૈદરઅલીની ઉદારતા જોઈને કેટલાક મરાઠા સરદારો પણ તેમને મળી ગયા.

આ વખતે સુલતાનની મેનામાં ૨૦૦૦૦ પાયદળ અને ૧૨૦૦૦ હથેળીની નવી ભરતી થઈ હતી. એક દહાડો મહમદઅલી કુમેદાન બે હજાર સૈનિકો સાથે કિલ્લામાંથી બહાર નિકળ્યા અને ઇદગાહ તરફ થઈને તે તરફનો માર્ગ રોકી ગહેલા ચિતલદુર્ગના રાજા અને મોરારિરાવ ઉપર હુમલો કર્યો અને તેમને સેહ આપીને તેમનો સંઘનો સરસામાન તેમની પાસેથી ખુંચવી લઈને સુલતાનની સેવામાં રજુ કર્યો, તેમજ ઘણા કેદીઓને પણ હાજર કર્યો, છુટનો સંઘનો માલ તેમણે કેદીઓ પાસેજ ઉપડાવ્યો હતો. આ સમાચાર સાંભળી ત્રંબકરાવના ક્રોધની પરિસીમા ન રહી, તેણે તે તરફ ભારે તોપો સાથે નવો મોરચો ગોઠવ્યો અને દુર્ગ ઉપર ગોળા છોડવા માંડ્યા. તેથી દુર્ગને કેટલુંક નુકસાન થયું એટલે વધારે નુકસાન થતું અટકાવવા માટે મહમદઅલી કુમેદાન ૩૦૦૦ પાયદળ અને ૧૦૦૦ કરનાટકી સવારો સાથે કિલ્લામાંથી નિકળી પડ્યા અને મોરચા ઉપર હુમલો કરી મરાઠા સૈનિકોને ધરાશયી બનાવ્યા અને તેમની સંઘની

તોપો છીનવી લીધી. આથી તો ત્રંબકરાવને ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો. તેથી તેણે પિંઢારાઓને બાલાઘાટ ઉપર હુમલો કરવાનો હુકમ આપ્યો અને પોતે ઘેરે ઉઠાવી લઇને પહાડોમાં મુકામ કર્યો. બે ત્રણ દિવસ પછી હિંદુઓનો તહેવાર આવતાં ત્રંબકરાવની સેનામાં સ્નાનની તૈયારીઓ થવા લાગી. આ તકનો લાભ લઈ મુલતાન હૈદરઅલીએ દુર્ગમાંથી નિકળીને એક સુરક્ષિત જગ્યાએ મુકામ કર્યો અને પોતાના પુત્ર ટીપુ મુલતાનને બીજે સ્થળે મોકલ્યા. તદુપરાંત મહમદઅલી કુમેદાનને પિંઢારાઓની સેના સહિત હરોલમાં રાખ્યા અને ગાઝીખાન તેમજ દિલેરખાન કાશુલીને તેમની મદદે મોકલ્યા. એટલુંજ નહિ પણ તેમને પલટણો અને કેટલીક ભારે તોપો મદદમાં આપી. તેમણે સુરક્ષિત સ્થળે છાવણી નાખી. નિયત કરેલા દિવસે ત્રંબકરાવ પોતાની સેના સહિત નદી તરફ જવા લાગ્યો. જ્યારે તેઓ સરિતાની નિકટ પહોંચ્યા, ત્યારે ગાઝીખાંએ આગળ વધીને તેમના ઉપર હુમલો કર્યો. અને જ્યારે મરાઠાઓએ તેમનો મુકાબલો કર્યો ત્યારે તે યુક્તિ કરીને પાછા હટ્યા. જેમ જેમ તે પાછા હટતા ગયા તેમ તેમ મરાઠાઓ આગળ વધતા ગયા. એમ કરતાં દરતાં ગાઝીખાં મહમદઅલી કુમેદાનની છાવણી પાસે આવી પહોંચ્યા. એટલે તરતજ મહમદઅલી પોતાની છાવણીમાંથી સેનાસહિત નિકળી પડ્યા અને મરાઠાઓ ઉપર અગ્નિની વૃષ્ટિ વરસાવવા લાગ્યા. આથી મરાઠાઓની સેનામાં ભંગાણુ પડ્યું અને તેઓ ચારે તરફ નાસવા લાગ્યા. એટલે ટીપુ-મુલતાને તેમની પુંડ પકડી મરાઠી સેનાનો કચડધાણુ કાઢી નાખ્યો. એટલુંજ નહિ કિંતુ ૫૦૦૦ પાયદળ અને ૨૦૦૦ હવદળ સૈનિકોને કેદ કર્યા. આવી પરિસ્થિતિ જોઈને ત્રંબકરાવ બીના વચ્ચેસહિત પલાયન થઇ ગયો અને મોતી તલાવ પાસે મુકામ કરી પોતાની ફાજના સિપાહીઓને એકઠા કરવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે વિજય મેળવીને રણુવાધ વગડાવતાં મુલતાન હૈદરઅલીએ દુર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો.

ઉપરોક્ત યુદ્ધમાં ત્રંબકરાવને જે પરાજય થયો હતો તેથી ત્રંબકરાવના ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. તેને મનમાં તો ઘણુંજે લાગ્યું

હતું, પણ એકવાર સુલતાનને હાથે સુંકનો રવાદ ચાખેલો હોવાથી હવે પુનઃ તેવું સાહસ કરવાની તેની ઇચ્છા ન હતી. તેમજ ખુલ્લા મેદાનમાં આવી સુલતાનને ઝેર આપવાની શક્તિ પણ ન હતી. તેથી તેણે સુલતાનના તાબાના પાયનઘાટ અને બાલાઘાટમાં લુટફાટ કરવા માંડી. જ્યાં જ્યાં તે જતો ત્યાં વિનાશનાજ ચિન્હો જોવામાં આવતા હતા, સેકડો ગામડાઓના નાશ થયો. નિરાધાર પ્રજા પોતાને સરસામાન મૂકીને નાશવા લાગી. કેટલાક લોકો સુલતાન પાસે ફરી-આદ લઈ આવ્યા એટલે સુલતાને પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર દીપુ સુલતાનને ૮૦૦૦ સવાર અને ૨૨ તોપો તેમજ મહમદઅલી કુમેદાનને ૪૦૦૦ સિપાહી ૨૦૦૦ પાયદળ સેના અને તોપો સાથે તે તરફ મોકલ્યા.

દીપુ સુલતાને કાવેરી નદીના મેદાનમાં મુકામ કર્યો અને મહમદઅલીએ કિશનગીરીમાં જાવણી નાખી. તેમના જાસુસો ચારે તરફ ફરી રહ્યા હતા. કેટલાક જાસુસોએ એવા સમાચાર આપ્યા કે મરાઠાઓને આગલા યુદ્ધમાં જે ધન પ્રાપ્ત થયું હતું તે અને પાયનઘાટ તેમજ બાલાઘાટમાંથી મેળવેલી સંપત્તિ લઈને ૫૦૦૦ મરાઠા સૈનિકો પુના તરફ જવાના છે. આ સમાચાર સાંભળીને મહમદઅલી કુમેદાન પોતાની સેનામાંથી અડધા સૈનિકો સાથે લઈને કંકડીને રસ્તે કિરન પાટના પહાડોમાં જઈ જરાયા. બીજા દિવસે મરાઠા સૈનિકો તે રસ્તેથી નિકળ્યા એટલે મહમદઅલીએ તેમના ઉપર પોતાના સઘળા બળથી હુમલો કર્યો. આ પ્રમાણે અચાનક હુમલો થવાથી મરાઠા સૈનિકો આભા બની ગયા અને માત્ર નાસવા સિવાય તેમને અન્ય કંઈ પણ ઉપાય જડ્યો નહિ, મહમદઅલીએ તેમની પુક પકડીને ઘણાખરાને કાર્પી નાખ્યા અને કેટલાકને કેદ પકડ્યા. આ પ્રમાણે વિજય મેળવીને પુષ્કળ સરસામાન અને કેદીઓ સાથે કિશનગીરી મુકામે પોતાની જાવણીમાં આવ્યા અને દીપુસુલતાનને તે સમાચાર કહેવરાવ્યા.

જ્યારે ત્રંબકરાવને આ સમાચાર મળ્યા ત્યારે તેના ક્રોધની

સીમા ન રહી. તેણે વિચાર કર્યો કે કિરનપાટ અરકાટના નવાબના તાબામાં છે, તેથી આ હુમલામાં અરકાટના નવાબનો પણ હાથ હોવો જોઈએ અને જો એમજ હોય તો હવે કિરનપાટમાં થોભવામાં સાર નથી. એવું ન થાય કે અરકાટનો નવાબ પણ સુલતાન સાથે મળીને હુમલો કરે. આવો વિચાર કરીને તે ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો અને અવતાલગિરની સરહદમાં મુકામ કર્યો.

ટીપુ સુલતાનને આ સમાચાર મળતાજ ૪ હજાર હયદગ સાથે તેમણે તેની પુક પકડી. આગળ વધીને જુએ છે તો મરાઠાઓ ધરમપુરી શહેર લુટી રહ્યા હતા. તેમજ તેમની પાસે લુટનો સામાન પણ મોજુદ હતો. આવું જોઈને જાણે પોતે પણ મરાઠા સૈનિક ન હોય તેમ મરાઠાઓ સાથે લુટમાં જોડાઈ ગયા, જ્યારે મરાઠાઓ લુટકાટ કર્યા પશ્ચાત લુટેલો માત્ર હાથી તેમજ ઉંટો ઉપર લાદીને આગળ વધ્યા કે તરતજ ટીપુ સુલતાને પોતાની સેના સહિત તેમના ઉપર હુમલો કર્યો. અને સેંકડો મરાઠાઓને ધરાશાયી કર્યા, મરાઠાઓ મુસ્લિમ સૈનિકોનો વેગ રોકી શક્યા નહિ. તેમની સેનામાં ભંગાણુ પડ્યું અને તેઓ ભિન્ન ભિન્ન દિશામાં નાસવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે વિજય મેળવ્યા પછી ટીપુ સુલતાને લુટનો માત્ર ત્રણ માકડી દુર્ગ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

જ્યારે આ સમાચાર ત્ર્યંકરાવને મળ્યા ત્યારે તેને ઘણો ખેદ થયો અને પોતાના ઉપર પણ તેવો હુમલો ન થાય એટલા માટે તે ત્યાંથી જાવણી ઉપાડી કાવેરીના પ્રદેશમાં જઈ રહ્યો.

આ સ્થળે પણ તેને માટે સુરક્ષિત ન હતું. યીજ શબ્દોમાં કહેતાં તે મૃત્યુના પંજમાં સપડાવા માટેજ ગયો હતો. મહમદઅલી કુમેદાન ત્યાં પોતાની સેના સહિત જાવણી નાખીને પડ્યા હતા એ વાતની તેને ખબર ન હતી. શત્રુને પોતાના પંજમાં સપડાએલો જોઈને મહમદઅલીએ અચાનક તેના ઉપર હુમલો કર્યો. આથી ત્ર્યંકરાવ ગભરાઈ ગયો. અને શું કરવું તેની તેને સમજ પડી નહિ

તેથી મુકાબલો કર્યા વિના તેણે નામવા માંડ્યું અને નાસતાં નાસતાં હજારો મરાઠાઓ કામ આવ્યા. આ યુદ્ધમાં મહમ્મદઅલીને પુષ્કળ ધન મળ્યું. એટલુંજ નહિ કિંતુ આગલા યુદ્ધમાં જે મુસ્લિમ સૈનિકો પકડાયા હતા તેમને પણ છોડાવી લીધા અને ત્રંબકરાવની છાવણી બાળી મૂકી. મહમ્મદઅલી કુમેદાનને હુટમાં ૫૦૦ થોડા, ૬ હાથી અને માલથી લાદેલા ૧૧ ઉંટો મળ્યા. આ સધળો અસખાબ લઇને પોતાની છાવણી તરફ રવાના થયા.

આ પરાજયથી તો ત્રંબકરાવ છેકજ નિરાશ થઇ ગયો, પરંતુ પોતાની કીર્તિ અને શુરાતનને લાંછન ન લાગે એટલા માટે તે પોતાની સેનાને એકત્ર કરી મહમ્મદઅલી કુમેદાનને શિક્ષા કરવા માટે રવાના થયો. તેની પાસે પુષ્કળ સેના હોવાથી મેદાનમાં આવીને યુદ્ધ કરવાનું કામ જોખમભરેલું હોવાથી મહમ્મદઅલીએ એક નાના દુર્ગમાં મુકામ કર્યો, તેથી ત્રંબકરાવે પ્રસ્તુત દુર્ગને ઘેરો ઘાલ્યો અને પોતાના માણસોને કહી દીધું કે મહમ્મદઅલી ધણો ચાલાક માણસ છે તેનાથી સાવચેત રહી, તેના દાવમાં આવશો નહિ અને અઘૌપ્રહર તેના ઉપર ચોકસી રાખજો સરદારની આજ્ઞાનુસાર મરાઠા સૈનિકો મહમ્મદઅલીની પ્રત્યેક હિલચાલ ઉપર પુરતી દેખરેખ રાખવા લાગ્યા, પણ મહમ્મદઅલી કાંઈ તેમનાથી ગાંજ્યા જાય તેવા ન હતા. તેમણે યુક્તિ કરીને રાતની વેળાએ કિલ્લા અને જુરજાઓ ઉપર સફેદ ચાદરો પાથરી અને ઘાસના ઢગલા કરીને સળગાવી મૂક્યા. તેથી જોતજોતામાં મહેલ સળગી ઉઠ્યો, મરાઠાઓ સમજ્યા કે કિલ્લામાં સૈનિકો રાંધી રહ્યા છે, તેમના ઉપર હુમલો કરવાની આ સારી તક છે, સવાર થતાં જ તેમના ઉપર હુમલો કરીને તેમનો નાશ કરીશું. પણ તેમના વિચારો અમલમાં આવે તે પહેલાં તો મહમ્મદઅલી કુમેદાને દુર્ગના પૃથ્થ ભાગથી બહાર નિકળીને તરતજ મરાઠાઓ ઉપર હુમલો કર્યો. આ પ્રમાણે અચાનક હુમલો થવાથી મરાઠાઓ ગભરાઈ ગયા, પણ તરતજ સાવધાન થઇને લડવા

લાગ્યા. ઉભય પક્ષો વચ્ચે તુમુલ યુદ્ધ ચાલ્યું મહમ્મદઅલી કુમેદાને આ યુદ્ધમાં પોતાની વીરતાનો શત્રુઓને પુરેપુરો પરિચય કરાવ્યો, તેમણે શત્રુઓના તોપખાના ઉપર હુમલો કરીને તે કબ્જે કર્યું અને તેમની તોપો તેમના ઉપર જ સર કરવા માંડી, આથી હજારો મરાઠા સૈનિકો કામ આવ્યા અને ત્રંબકરાવે દુમ દબાવીને નાસવા માંડ્યું આ લડાઈમાં મહમ્મદઅલીને પુષ્કળ ધન મળ્યું, જે લઈને તેમણે મહીસુરના પાટનગર તરફ પ્રયાણ કર્યું. તેમની આવી અપુર્વ વીરતા જોઈને સુલતાન હૈદરઅલી ધણી પ્રસન્ન થયા અને તેમણે તેમને કિંમતી પારિતોષક આપ્યું.

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક યુદ્ધમાં પરાજય થવાથી ત્રંબકરાવને ઘણો ખેદ થયો. તેનો ક્રોધ તો માતો ન હતો, પણ શું કરે ? કાંઈ પણ ચાલતું ન હતું. હવે શું કરવું ? અને સુલતાન ઉપર કેવી રીતે વૈર લેવું, તેમજ વારંવાર મળેલા પરાજયનો બદલો કેવી રીતે વાળવો ? તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે પરાજિત થઈને લાખો માણસોનો ભોગ આપી અને કરોડો રૂ. તું નુકસાન ઉઠાવ્યા પછી પુને જવું તે તેને લાંછનયુક્ત લાગતું હતું. તેથી તે કોઈ પણ પ્રકારે વૈર લેવાને ઉદ્યુક્ત થયો, પણ હવે શ્રીરંગપદ્મન ઉપર હુમલો કરીને તે હસ્તગત કરવાનું અશક્ય હતું, તેથી બીજી રીતે વૈર લેવા માટે તેણે એદનુર તરફ પ્રયાણ કર્યું. સુલતાન હૈદરઅલીને આ ચઢાઈના સમાચાર મળતાંજ ત્રંબકરાવનું દમન કરવા માટે તેમણે તેના ખાસ પ્રતિરૂપથી મહમ્મદઅલી કુમેદાનને એક બારે સેના સહિત મોકલ્યા.

આ વખતે મહમ્મદઅલી પાસે ૬ હજાર બંદુકચી અને ૧૨ હજાર સવાર અને ૨૦ તોપો હતી. આ પ્રમાણે અજીત સેના સહિત ન્યારે તેઓ કોડક નિકટ પહોંચ્યા, ત્યારે ત્યાંના રાજા કે જે મરાઠાઓનો મિત્ર હતો તેણે મુકાબલો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ મહમ્મદ અલીએ તેને સમજાવીને શાંત કર્યો અને ત્યાંથી આગળ વધ્યા, પણ જંગલમાં તોપખાનું લઈ જવાનું અશક્ય હતું, આથી તેમણે અસદખાં

કુમેદાન અને જહાંખાન રિસાલદાર સાથે તોપખાનુ પાછું ફેરવ્યું અને પોતે આગળ વધીને એક પર્વત પાસે છાવણી નાખી. જ્યારે ત્રંબકરાવે સાંભળ્યું કે તોપખાનું શ્રીરંગપદ્મન તરફ જઈ રહ્યું છે, ત્યારે તે હસ્તગત કરવા માટે તેણે એક ટુકડી મોકલી. જ્યારે આ વાત મહમ્મદઅલીના જાણવામાં આવી ત્યારે તેમણે ૨૦૦ બંદુકચી-ઓને ખાલી બાર કરવાનો હુકમ આપ્યો અને ૪૦૦૦ સૈનિકોને એક સ્થળે છુપાવી રાખી પોતે જગલ તરફ ચાલ્યા ગયા. બંદુકોનો અવાજ સાંભળી તોપખાના ઉપર હુમલો કરવા જતા સૈનિકો જે દિશામાંથી બંદુકોનો અવાજ આવતો હતો તે દિશામાં પાછા ફર્યા. એટલુંજ નહિ કિતુ ત્રંબકરાવે પણ તે દિશામાં કુચ કરી. હવે તેઓ બરાબર સપડાયા હતા, એક તરફ ૨૦૦ સૈનિકો અને બીજી તરફ અર્થાત પાછળ ૪૦૦૦ સૈનિકો હતા. જેવો મરાઠાઓએ ૨૦૦ બંદુ-કચીઓ ઉપર હુમલો કર્યો કે તરતજ પાછળના ૪૦૦૦ સૈનિકો મરાઠાઓ ઉપર ટુટી પડ્યા અને તેમનો કચ્ચરધાણ ઢાઢી નાખ્યો. અધુરામાં પુરું મહમ્મદઅલીએ પણ પોતાની સેનાસહિત તેમના ઉપર હુમલો કર્યો એટલે તો પૂછવુંજ શું ? મરાઠાઓના ભોગ જ લાગી ગયા. હજારો મરાઠાઓ પ્રસ્તુત યુદ્ધમાં ધરાશયી થયા. તેથી ત્રંબકરાવે તોપખાનું આગળ લાવીને તોપો સર કરવાનો હુકમ આપ્યો. એટલે મહમ્મદઅલીએ મરેલા મરાઠાઓના શબ આગળ ધરીને તેમની આડમાંથી ફેર કરવા માંડ્યા. આથી તેમને બે લાલ મળ્યા. (૧) તેમને બચવાનું સાધન મળ્યું. (૨) પોતાના મરેલા સૈનિકો જેઠને મરાઠા સૈનિકોને ખેદ થયો. સાંજ સુધીમાં ધમસાણુ યુદ્ધ થયું, પણ તેમાં નિષ્ફળ થવાથી ત્રંબકરાવ ગુણભૂમીથી પુક ફેરવી પોતાની છાવણી પ્રત્યે પલાયન થઈ ગયો અને મહમ્મદઅલીએ શ્રીરંગપદ્મન તરફ કુચ કરી. પ્રયાણ કરતી વેળાએ તેમણે ધાપલ થયેલા સૈનિકોને કહ્યું કે હું સતારા તરફ ખેંચું અને ત્યાં પહોં-ચીને તમારે માટે શિબિકાઓ મોકલીશ. બીજા દિવસે સવારે ત્રંબક-રાવ બીજી સેના સહિત રણભૂમિમાં આવ્યો અને મહમ્મદઅલીને

ત્યાં ન જોઈને ધાયલ થયેલા સૈનિકોને તેમના મંથનમાં પૂછ્યું-
એટલે તેમણે જવાબ આપ્યો કે તે અમારે માટે પાલખીઓ લેવાને
સતારા તરફ ગયા છે, આ સાંભળીને ત્રંબકરાવે પોતાની સેનાનો
અમુક ભાગ સતારા તરફ રવાના કર્યો, પણ ત્યાં મહમ્મદઅલી હતા
જ ક્યાં ? તેથી નિરાશ થઈને મરાઠા સૈનિકોને પાછા ફરવું પડ્યું.

તેજ દિવસે એક બીજો બનાવ બન્યો. ૧૦૦૦ પાયદળ અને
૬૦૦૦ હયદળ સૈનિકોની એક ટુકડી ૩૮ હાથી અને ખજનાથી
લાદેલા કેટલાક ઉંટ તેમજ પુષ્કળ લડાયક સામાન લઈ ત્રંબકરાવને
સહાયતા આપવા માટે માકડીદુર્ગ તરફથી કુચ કરી રહ્યા હતા. તે
વખતે ટીપુ સુલતાન પોતાની સેનાસહિત માકડીદુર્ગમાં છાવણી
નાખીને પડ્યા હતા. જ્યારે આ વાત તેમના જાણુવામાં આવી ત્યારે
એક પળનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તેમણે મરાઠાઓ ઉપર આક્ર-
મણ કર્યું અને જોત જોતામાં તેમના હજારો સૈનિકો કાપી નાખ્યા
અને જેઓ બચી ગયા તેઓ પોતાનો પ્રાણ બચાવવા માટે જે
દિશામાં માર્ગ જડ્યો તે દિશામાં નાસવા લાગ્યા. આ યુદ્ધમાં ટીપુ
સુલતાનને પુષ્કળ ધન અને લડાયક સામાન મળ્યો. જે તેમણે
શ્રીરંગપટ્ટન પહોંચાડી દીધો અને પોતે બેદનુર મુકામે ચાલ્યા ગયા.

આ સમાચાર સાંભળતાંજ ત્રંબકરાવના હોશ ઉડી ગયા અને
હવે શું કરવું તેની ચિંતામાં પડ્યો. એટલામાં પુનાથી એવા સમા-

નોટ—૧ બોરિંગ સાહેબ પણ મરાઠાઓના ઉપરોક્ત પરા-
બ્યનો સ્વીકાર કરે છે. છતાં એક જગ્યાએ લખે છે કે મરાઠાઓએ
સુલતાનના મુલકનો કેટલોક ભાગ પોતાના કબજામાં લીધેલો હોવાથી
૧૫ લાખ રૂ. આપવાની શરતે ઇ. સ. ૧૭૭૧ માં સુલતાન હૈદર-
અલીએ સંધિની માગણી કરી, પણ તેમના કથનને બીજા કાંઈ
પણ પુસ્તકથી સમર્થન મળતું નથી. તેમજ તે પોતે પણ તે વિષે
કાંઈ વિગત આપતા નથી.

લેખક.

આર મળ્યા કે “ તમારા ભાણેજ નારાયણરાવને તેના કાકા રાધો-
જીરાવ હોઈ રહ્યાઓ મારી નાખ્યો છે અને તેની જગ્યાએ પોતે
પેશ્વા બની બેઠો છે.” આ સમાચાર સાંભળતાંજ ત્રંબકરાવ ઠંડાગાર
થઈ ગયો અને તેણે સુલતાન હૈદરઅલી પાસે સંધિની યાચના
કરી, જેનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે સંધિનો સ્વીકાર
થવાથી ત્રંબકરાવ પોતાની અવશેષ રહેલી સેના સહિત પુના તરફ
કુચ કરી ગયો.

અંગ્રેજો સાથે યુદ્ધ.

અને

નિઝામ સરકારનું તેમની અંગ્રેજોની કુમકે આવવું.

જે સમયે સુલતાન હૈદરઅલીને ત્રંબકરાવ સાથે સંધિ થઈ
તે સમયે અંગ્રેજ સરકાર હૈદરાબાદના રાજ્યકર્તા નિઝામઅલીખાં
સાથે યુદ્ધ કરી રહ્યા હતા. જેમાં નિઝામઅલીને પરાજયનો ઘણો
ભય હતો. તે વખતે અંગ્રેજોની યુક્તિ એવી હતી કે એક બે હુમલા
કર્યા પશ્ચાત તેઓ સંધિ કરી લેતા હતા. નિઝામઅલી પાસેથી
રાજ્યનો કેટલોક ભાગ અને ૩૦ લાખ રૂ. લઈને તેમણે સંધિ કરી
આ રીતે અંગ્રેજો નિઝામ સરકારના મિત્ર બની ગયા. પછી નિઝામ
અલીની શિખામણથી જનરલ સ્મિથે બાલાઘાટ ઉપર ચઢાઈ કરી. આ
વખતે કરનાટકનો નવાબ મહમ્મદઅલી પણ તેની કુમકે આવ્યો હતો.

સુલતાન હૈદરઅલીએ પણ લડાઈની તૈયારીઓ કરવા માંડી
અને પોતાની સેનાના જુદા જુદા ભાગ પાડી, દરેક ભાગનો જુદો
જુદો સેનાધ્યક્ષ નિયત કર્યો. એક ભાગની સરદારી ટીપુ સુલતાનને.
બીજાની હયબતજંગ બખશીને ૩ જાની અને ૪ થાની મીરઅલી-
રજાખાન અને મહમ્મદઅલીને આપવામાં આવી. પછી એક મોટી
સેના પોતાની સાથે રાખીને અંગ્રેજોનો મુકાબલો કરવા માટે તેમણે
કુચ કરી. યુદ્ધ દરમ્યાન તે ઠાઈ વાર દિવસે અને ઠાઈ વાર રાત્રે

શત્રુદળ ઉપર હુમલો કરતા હતા. એકવાર એવું બન્યું કે અંગ્રેજ સેનાનો કેટલોક લડાયક અસખ્ય આવી રહ્યો હતો આ વાત સુલતાન હૈદરઅલીના જાણવામાં આવતાં તેમણે તરતજ તે ટુકડી ઉપર હુમલો કરીને સઘળો સામાન હસ્તગત કર્યો આથી જનરલ સ્મિથે ત્યાંથી જાવણી ઉઠાવી લઈ ખીજે સુરક્ષિત સ્થળે મુકામ કર્યો, અને તેજ અરસામાં સુલતાન હૈદરઅલીને એવા સમાચાર મળ્યા કે મુંબાઈથી મદદ માટે આવતી અંગ્રેજ સેનાએ કોડિયાલ બંદર ઉપર કબજો કર્યો છે, અને કિલ્લાનગર તરફ પ્રયાણ કરી રહી છે. આ સમાચાર મળતાંજ સુલતાન હૈદરઅલીએ ૨ હજાર સવાર ૪ હજાર પાયદળ અને ૧ હજાર કરનાટકી પાયદળ સૈનિકો સહિત નગર તરફ પ્રયાણ કર્યું. અને બખ્શી હય્યાતજી ગને ૪ હજાર સવારો સાથે કોઈમ્બતુર અને કાલીકટના બચાવ માટે મોકલ્યો. કોડિયાલ બંદરે પહોંચી ટીપુ સુલતાને જોયું તો અંગ્રેજ સેનામાં અસખ્ય સૈનિકો હતા, તેથી તેમણે પોતાના પિતાને લખ્યું કે આ સ્થળે અંગ્રેજો પામે અગણિત સૈનિકો હોવાથી હું મારી આ નાનકડી સેનાથી તેમને સેહ આપી શકું તેમ નથી. માટે ખીજી મદદ મોકલો. આ સમાચાર સાંભળીને સુલતાન હૈદરઅલી ૪૦૦૦ સવાર ૨૦૦૦ પાયદળ અને ૧૪ તોપો સાથે પોતાના પુત્રને સહાયતા આપવા માટે રવાના થયા અને બાકાની સેનાનું આધિપત્ય મીર અલીરઝાખાનને અને મહમ્મદઅલીખાનને સોંપતાં ગયાઅને જે અઠવાડીયામાં ૮૦૦૦ સિપાહીઓ ખીજે ઉભા કર્યા. આપ્રમાણે એક મોટી સેના સહિત કોડિયાલ બંદરે પહોંચી અંગ્રેજો સામે જાવણી નાખી અને અંગ્રેજો ઉપર હુમલો કરવાની પોતાના પુત્ર ટીપુ સુલતાનને આજ્ઞા આપી.

અંગ્રેજોએ દુર્ગમોંથી દુરખીન દ્વારા જોયું તો સુલતાન હૈદર અલી તેમની સામે એક પ્રૌઢ સેના સાથે જાવણી નાખીને પડ્યા છે, તેથી તેમણે વિચાર કર્યો કે જ્યારે સુલતાન અમારી સામે મોરચો બાંધીને પડ્યા છે અને પોતાના પુત્રને હુમલો કરવાનો હુકમ આપ્યો છે, તો તેમની પાસે પુષ્કળ સેના હોવી જોઈએ, આવો વિચાર

કરીને તેમણે બહારના સરદારોને પણ દુર્ગમાં બોલાવી લઈ કિલ્લાના દ્વાર બંધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા એટલામાં ટીપુ સુલતાનને તે વાતની ખબર પડતાં તે પણ પોતાની સેના સહિત દુર્ગમાં ધુસી ગયા અને અંગ્રેજ સેના ઉપર સખ્ત આક્રમણ કર્યું. પોતાના પુત્રની વીરતા જોઈ સુલતાન હૈદરઅલી પણ પોતાના પુત્રની પાછળ દુર્ગમાં પેઠા અને અંગ્રેજો ઉપર સખ્ત હુમલો કરી તેમનો દારૂગોળો સળગાવી મૂક્યો. પોતાની સેનાની આવી દશા જોઈને અંગ્રેજ સરદાર પોતાના સૈનિકોને લઈને કિલ્લામાંથી બહાર નિકળ્યો અને નૌકામાં બેસીને પલાયન થઈ ગયો. આવી રીતે સુલતાન હૈદર અલીએ અંગ્રેજો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી કિલ્લો હસ્તગત કર્યો. આ પ્રમાણે અંગ્રેજો ઉપર દિગ્વિજય પ્રાપ્ત કરી પિતા પુત્ર બેંગલોર મુકામે આવ્યા. થોડા વખત પછી અંગ્રેજોને લાગ મળતાં તેમણે વાનમબાડી, તરપાતોડ, ગગનગઢ, ચક્રેવ ધરમપુરી, મુરડાકર, કોલાર, હુકોટા આદિ કિલ્લાઓ હસ્તગત કર્યા અને નવાબ મહમ્મદ અલીખાના દિવાન અબ્દુલ્લરશીદખાને બારામહાલની વ્યવસ્થાનું કામ સોંપીને તેના ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ સ્વયં મહમ્મદ અલી કરવા લાગ્યા એટલુંજ નહિ, પણ તેમણે મુરારિરાવન પોતાની

નોટ—કોલારમાં બેસીને મહમ્મદઅલીખાએ હૈદરઅલીખાના કિલ્લાઓની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ મુરારિરાવ જેવા વિધર્મીને સોંપ્યું એ તેમને મોટે યોગ્ય ન હતું, તેની ધારણા એવી હતી કે પોતાના રાજ્યની વ્યવસ્થા એક વિધર્મીને હાથે થતી જોઈ હૈદરઅલી નિરાશ થઈને સંધિ કરશે. પણ સુલતાન હૈદરઅલી એવા કાયર ન હતા કે આવી વાતોથી ભયભીત થાય પણ તેમને એટલો તો ખ્યાલ જરૂર આવ્યો કે મહમ્મદઅલી મારો મિત્ર હોવા છતાં અને મને મદદ આપવાનું વચન આપ્યા છતાં દુશ્મ કરીને અંગ્રેજોના પક્ષમાં લખી ગયો અને મુરારિરાવ જેવા વિધર્મીને પોતાના પક્ષમાં લીધો.

લેખક.

મદદે બોલાવ્યો; આ સમાચાર સાંભળીને સુલતાન હૈદરઅલીએ બેંગલોરથી કુચ કરી મીર અલીરજાખાનને પોતાની મદદમાં લીધા. આ વખતે જનરલ રિમથ નરસીપુરમાં છાવણી નાખીને પડયો હતો, મુરારિરાવની છાવણી તેનાથી થોડે દુર હતી. સુલતાન હૈદરઅલીએ અચાનક મુરારિરાવ અને મહમ્મદઅલીની સેના ઉપર હુમલો કરી તેમને ગભરાવી નાખ્યા અને જોત જોતામાં હજારો માણસોને કાપી નાખ્યા. મુરારિરાવ પોતે પણ સખ્ત રીતે ધાયલ થયો. એટલુંજ નહિ પણ હજારો અંગ્રેજ સૈનિકો પણ કામ આવ્યા.

આ પ્રમાણે શત્રુઓને સેહ આપી પુષ્કળ સરસામાન સાથે સુલતાન હૈદરઅલી પોતાની છાવણીમાં પાછા ફર્યા. મુરારિરાવે સુલતાનને હાથે સુંદતો સ્વાદ આપેલો હોવાથી તે હવે અંગ્રેજોના પક્ષમાં રહીને ફરીથી હેરાન થવાનું ઇચ્છતો ન હતો, તેથી તે ચિકિત્સાને જ્ઞાને પોતાને ઘેર આવ્યો ગયો. તત્પશ્ચાત સુલતાન હૈદરઅલી વિશ્રાન્તી લેવાના હેતુથી સાનગઢમાં જઈ રહ્યા અને પોતાના પ્રતિનિધિને પણ બારામહાલથી પોતાની પાસે બોલાવી લીધા. અહિંઆ તેમને એવા સમાચાર મળ્યા કે અંગ્રેજોએ ડિડિંગલ, કોઇમ્મતુર, બાલાધાટ અને ધારાપુર આદિ કિલ્લાઓ હસ્તગત કર્યા છે અને પાટનગર ઉપર આક્રમણ કરવા માટે નવી સેના મગાવી છે. આ સમાચાર મળતાંજ સુલતાન હૈદરઅલીએ પોતાની સમસ્ત સેના ટીપુ સુલતાનને સોંપી, પોતે ૧૦ હજાર સૈનિકો અને ૧૫ તોપો સાથે ધરમપુરી ઉપર હુમલો કર્યો અને કિલ્લા ઉપર તોપો છોડવા માંડી. તેથી કિલ્લાની દીવાલો તુટી ગઈ. બે કલાક સુધી કિલ્લામાંના સૈનિકોએ મુકાબલો કર્યો પણ અંધારે દિવાલ તુટી ત્યારે તેઓ હિંમત હારીને નાસવા લાગ્યા અને કિલ્લો સુલતાનના હાથમાં આવ્યો. તત્પશ્ચાત તેમણે અંગ્રેજ સૈનિકો પાસેથી સામાનથી ભરેલા ૪૦૦૦ બગદ છીનવી લીધા અને સાથેના રક્ષકોને સ્વધામ પહોંચાડી દીધા. ત્યાંથી આગળ વધતાં હરદોર મુકામે એક અંગ્રેજ સૈના સાથે ભેટો થયો,

સુલતાને તેના ઉપર હુમલો કરીને તેનો નાશ કર્યો. આ લડાઈમાં ૧૦-૧૦ વરસના બે અંગ્રેજ બાળકો કેદ પકડાયા, જેમને સુલતાને ઘણા માન સાથે રાખ્યા અને થોડા દિવસ પછી તેમને મુક્ત કર્યા. જતી વેળાએ તેમને થોડી સુવર્ણ મોહરો આપીને કહ્યું કે: “તમે અંગ્રેજ સેનાપતિને જાણને કહેજો કે અંગ્રેજ સેનાનો વિનાશ થયો છે અને હજારો સૈનિકો ધરાશયી થયા છે, માટે જો તમે તમારા પ્રાણ બચાવવા માગતા હો સુલતાન સાથે મંથિ કરો, નહિતો આવતી કાલે તમારી બરાબર ખબર લેવામાં આવશે અને જો તમે સુલતાન પાસે જશો તો તમારો વાળ પણ વાકો થવાનો નથી.” જ્યારે અંગ્રેજ સરદારને આ સંદેશો મળ્યો ત્યારે તે પોતે સુલતાનની સેવામાં હાજર થયો. સુલતાને તેનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો અને તેને રહેવા માટે એક જુદો તણુ આપ્યો, બીજા દિવસે, તહનામાની વાતો શરૂ થઈ. સુલતાને કડવડનો કિલ્લો પોતાને સ્વાધીન કરવાનું કહ્યું, પણ પહેલાંનો અંગ્રેજ સરદારે તેનો અસ્વિકાર કર્યો, અને અનેક બહાના દેખાડવા લાગ્યો. પણ જ્યારે તેણે જોયું કે સુલતાનની માગણીનો સ્વીકાર કર્યા વિના છુટકો નથી. તેથી તેણે ના છુટકે સુલતાનની માગણીનો સ્વીકાર કર્યો અને કિલ્લેદાર ઉપર એક પત્ર લખી; કિલ્લો સુલતાનને સ્વાધીન કરવાની આજ્ઞા આપી. કિલ્લેદારને પત્ર મળતાંજ તેણે કિલ્લો સુલતાનને હવાલે કરી દીધો અને તેમાં જે કેદીઓ પકડાયા તેમને જુદા જુદા કિલ્લાઓમાં મોકલી દીધા, આ પ્રમાણે કિલ્લો સ્વાધીન લઈને સુલતાન હયદરઅલીએ પોતાના પુત્ર સાથે જઈ મળ્યા અને બે ત્રણ દિવસ પછી સધળા તઈયારીઓ કરીને જનરલ સ્મિથ સામે કુચ કરી.

આ વખતે જનરલ સ્મિથ કાલાર મુકામે જાવણી નાખીને પડ્યો હતો. જ્યારે તેને આ સમાચાર મળ્યા ત્યારે વૈર લેવાની ધુનમાં તેણે હિસ્કોટાની જાવણીમાં બે પલટણો અને ૪૦૦ ગોરા સનિકાને સામાન લેવા માટે મોકલ્યા. સુલતાન હૈદરઅલીને આ સમા-

ચાર મળતાંજ તેમણે મહમ્મદઅલી કુમેદાનને હિસોડનો કિલ્લો સર કરવાને મોકલ્યા અને સામાન લેવા માટે જતી સેના ઉપર પોતે હુમલો કરીને તેમનો સઘળો સરસામાન છિનવી લીધો. ખીજી તરફ મહમ્મદઅલીએ હિસોડનો કિલ્લો સર કર્યો અને ઘણા કેદીઓ પકડીને સુલતાનની સેવામાં હાજર કર્યા. તત્પશ્ચાત મહમ્મદઅલીએ એક ખીજી કિલ્લા ઉપર હુમલો કર્યો અને અંગ્રેજ સૈનિકોને કિલ્લો ખાલી કરવાની ફરજ પાડી. હવે આપણે હિસ્કોટાના કિલ્લા તરફ દ્રષ્ટિ કરીએ. આ કિલ્લા ઉપર હુમલો કરવાનું કામ સુલતાને પોતાને હસ્તક રાખ્યું હતું. મેજર ટુને સખ્ત મુકાબલો કર્યો અને યુરજે ઉપર તોપો ગોડવી સુલતાનની સેના ઉપર ગોળાઓ ફેંકવા માંડ્યા, છતાં પણ સુલતાન અને તેમના શુરા સૈનિકો ડગ્યા નહિ, જ્યારે અંગ્રેજ સેના ઘેરાઈ ગયાના સમાચાર જનરલ સ્મિથને મળ્યા. ત્યારે તે ઘેરાએલા સૈનિકોને મદદ કરવા માટે પોતે ઝડપી કુચ કરીને હિસ્કોટા તરફ આવ્યો. સુલતાન હૈદરઅલીને આ સમાચાર મળતાંજ તેમણે તેને માર્ગમાંજ રોકી રાખવા માટે ટીપુસુલતાન અને મીર અલી રઝાખાનને મોકલ્યા અને પોતે કિલ્લો જલ્દીથી સર કરવાના કામમાં પ્રવૃત્ત થયા. ખીજી દિવસે મહમ્મદઅલીએ લાગ જોઈને દુર્ગના પૃથ્થ ભાગમાં નિસરણી મુકી પોતાની સેનાને દુર્ગમાં ઉતારી અને શત્રુઓ પાસેથી સઘળા તોપો છિનવી લીધી, એટલુંજ નહિ પણ કિલ્લા ઉપરથી અંગ્રેજ વાવટો દુર કરીને સુલતાનનો વાવટો ચઢાવી દીધો, આથી કિલ્લેદારને લાચાર થઈને સંધિ કરવી પડી. આ પ્રમાણે કિલ્લો સર કરીને સુલતાન જનરલ સ્મિથના મુકાબલા માટે આગળ વધ્યા અને અમુક ભાગ પોતાની સાથે રાખીને બાકીના ભાગને અમુક ઠેકાણે છુપાવી રાખ્યો જેથી અંગ્રેજ સેના તે તરફથી નિકળતાં તેમના ઉપર હુમલો કરી શકાય. એક તો અંગ્રેજ સેના ચાકેલી હતી અને ઉપરથી આ નવિન યુદ્ધ કરવું પડ્યું. આ પ્રસંગે જનરલ સ્મિથે ઘણી વીરતા બતાવી અને સારી યુક્તિથી કામ લીધું. પોતાના લશ્કરના અમુક ભાગને છુપાવી

લશ્કરના હરોળ ભાગને જમીન ઉપર સુવાડી ફેર કરવા માંડ્યા, પરિણામ એ આવ્યું કે હરોળને જોઈએ તેટલું નુકસાન થયું નહિ. ગોળાઓ સુતેલા સૈનિકો ઉપરથી પસાર થઈ જતી અને ગોળાઓ છુટી ગયા પછી તેઓ ઉભા થઈને ગોળા બાર કરતા હતા આ પ્રમાણે લડતાં લડતાં સાંજ પડી એટલે બંને સેનાઓ પોતપોતાના શિબિરમાં પાછી ફરી. અત્યાર સુધી જનરલ રિમથને હિસ્કાટાનો કિલ્લો સર થયાની ખબર ન હતી. રાત્રે સુલતાને પ્રસ્તુત દુર્ગમાંથી પકડાયેલા કેદીઓને મુક્ત કરી જનરલ રિમથની છાવણીમાં મોકલી દીધા. છાવણીમાં પહોંચતાંજ તેમણે સઘળી બીના અથથી ઇતિ પર્યન કહી સંભળાવી. એટલે હવે યુદ્ધ કરીને માણસોના પ્રાણ બોવાનું નિરર્થક સમજીને જનરલ રિમથ કાલાર મુકામે પાછા ફર્યા. એટલે સુલતાને પણ ત્યાંથી મુકામ ઉઠાવી નરસીપુરમાં છાવણી કરી. એ ત્રણ દિવસ પછી તેમને એવા સમાચાર મળ્યા કે જનરલ રિમથની છાવણીમાં કેટલોક લડાયક અસખાબ જઈ રહ્યો છે. આ સમાચાર મળતાંજ તેમણે એક ટુકડી મોકલી પ્રસ્તુત સેના ઉપર ઉપર હુમલો કરીને સઘળો સરસામાન ખુંચવી લાંધો. આ પ્રમાણે વારંવાર હુમલા થવાથી છેવટે કંટાળીને જનરલ રિમથે યુદ્ધ બંધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. જેથી વિશ્રાન્તી લેવાનો અને નવિન તૈયારીઓ કરવાનો અવસર મળી શકે, આ તરફ જનરલ રિમથ આવો વિચાર કરી રહ્યો હતો અને બીજી તરફ સુલતાન હૈદરઅલી પાયાનઘાટ તરફ ચઢાઈ લઈ જવાનો વિચાર કરી રહ્યા હતા અને થોડા વખતમાજ તેમણે મજબૂર કરાવ અમલમાં મૂક્યો પણ ખરો. અર્થાત પાયાનઘાટ ઉપર ચઢાઈ કરીને હુંક સમયમાંજ તેમણે, કૃષ્ણગિરી, તિરપાતુર, વાનમખાડી, અંબુરગઢ. સાતગઢ, ઉત્રી, અલવાર અને ધુનીગઢ આદિ સ્થળો જીતી લીધાં અને ત્યાંથી આગળ વધીને નિરનામલી હસ્તગત કર્યું. તત્પર્યાત તેમણે ટીપુ સુલતાનને મદ્રાસ તરફ મીર અલી રઝાખાનને તાંબેર તરફ, ગાઝીખાનને ચિતુર અને મીરઝા નામક સરદારને નેલોર તરફ રવાના કર્યા. આ સરદારો એ પોતાને માટે

નિયત કરેલા સ્થળોએ પહોંચીને હુટકાટ કરવા માડી. આવી વસ્તુ સ્થિતિ જોઇને મહમ્મદઅલીખાંએ જનરલ સ્મિથને લખ્યું કે સુલતાન હૈદરઅલીની સેના પાયાનધાટને ઉજળડ કરી રહી છે; માટે તેમની સાથે તહ કરવાની જરૂર છે. આના પ્રત્યુત્તરમાં જનરલ સ્મિથે લખ્યું કે તમારા કારણથીજ મેં આ યુદ્ધનો આરભ કર્યો છે, નહિ તો મારે સુલતાન સાથે કાંઈ પણ વૈર ન હતું, તેમ તેમણે મારું કાંઈ પણ બગાડ્યું ન હતું. જનરલ સ્મિથનો આવો પ્રત્યુત્તર સાંભળીને તેમના ઉપર આધાર નહિ રાખતાં મહમ્મદઅલીએ પોતે સુલતાન હૈદરઅલીને એક પત્ર લખીને જણાવ્યું કે “ જહાંપનાહ ! આપના હુમલાઓથી ખલકે ખુદા પાયમાલ થઇ રહી છે અને અનેક ઘરો ઉજળડ થઇ ગયાં છે, માટે હવે લોકો ઉપર દયા કરીને આપની તલવાર મ્યાનમાં રાખો. હું આપને લડાઇના દંડ પેટે ૧૪ લાખ રૂ. અને બાબ કેટલાક પુરસ્કાર મોકલુ છું. ” આ પ્રમાણે પત્ર લખીને તેણે નજીબખાન અને દાનિશમંદખાં નામક પોતાના માણસો મારફતે ઉક્ત પત્ર અને કિંમતી પુરસ્કાર સુલતાન હૈદરઅલીને મોકલાવ્યા. સુલતાન હૈદરઅલી પાસે મહમ્મદઅલીના પ્રતિનિધિ પહોંચતાંજ તેમણે ઉપહારનો સ્વીકાર કરીને અલીઝમાન અને મખદુમઅલીખાનને પોતાના પ્રતિનિધિ રૂપે મહમ્મદઅલી પાસે મોકલ્યા એટલે તહનામાની વાતો થવા લાગી, જેમાં મહમ્મદઅલીએ બીજા કિલ્લાઓ ઉપરાંત કરગડનો કિલ્લો પણ સુલતાનને હવાલે કર્યો, આ પ્રમાણે મહમ્મદઅલી સાથે સંધિ થવા પછી સુલતાન આલાધાટ તરફ કુચ કરી ગયા.

લેવિન બી. બોરિંગ સાહેબ ઇ. સ. ૧૭૬૭ થી ૧૭૬૯ સુધી ના બનાવોના સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે.

સુલતાન હૈદરઅલીની ઉન્નતિ જોઇને હૈદરાબાદના નિઝામ સરકારે અંગ્રેજોનો ત્યાગ કરીને તેમની સાથે સંધિ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, જેથી તેઓ બન્ને એકત્ર થઇને પાયાનધાટ ઉપર હુમલો કરી

શકે. આ વખતે તેમની પાસે ૪૨ હજાર સવાર ૨૮ હજાર પાયદળ અને ૧૦૯ તોપો હતી. પછી તેમણે જનરલ રિમથ ઉપર હુમલો કર્યો અને હૈદરઅલીએ રરતામાં જતા અંગ્રેજ સેનાના લડાયક અસળાળ ઉપર હુમલો કર્યો. પણ તેમને પાછા હટવું પડ્યું. આ અરસામાં મદ્રાસથી કરનલ “ હે. ” ને એવો હુકમ મળ્યો કે તેણે ત્રિચીનોપલીથી તિનામલી જઈ મહમ્મદઅલી સાથે મળી જવું, કેમકે તેણે અંગ્રેજ સેના માટે લડાનક અસળાળ તૈયાર કરી રાખ્યો છે, પણ ત્યાં જતાં તેમાંનું કાંઈ પણ મળ્યું નહિ. આથી સુલતાન સાથે એક લડાઈ કરીને તે તિનામલી મુકામે પાછો હટ્યો. જેથી પોતે લડાયક સામગ્રી એકત્ર કરી શકે, આ સ્થળે તે જનરલ રિમથ સાથે મળી ગયો. આ વખતે અંગ્રેજો પાસે ૧૦૨૩ સવાર, ૫ હજાર પાયદળ અને ૧૬ તોપો હતી. આ તકનો લાભ લઈને સુલતાન હૈદર અલી અને નિઝામ સરકાર તેમના ઉપર હુમલો કરવાને આગળ વધ્યા અને અંગ્રેજ સેનાથી ૬ માઈલના ફાસલા ઉપર મુકામ કર્યો. તા. ૨૬ સપ્ટેમ્બર ઈ. સ. ૧૭૬૭ ના દિવસે ઉભય સેનાઓ વચ્ચે યુદ્ધ થયું. જેમાં અંગ્રેજો વિજયી થયા. એટલુંજ નહિ પણ સુલતાનની સેનાના ૧૨૦૦ માણસો માર્યા ગયા અને તેમની ૩૭ તોપો અંગ્રેજોને હાથ આવી તેમજ અંગ્રેજોને પણ પુષ્કળ નુકસાન થયું. તમેશ્વાત હૈદરઅલીએ તરોપાતુર અને વેનમખાડી નામક સ્થળો પુનઃ જીતી લીધા અને અંબરના દુર્ગ ઉપર હુમલો કર્યો. પણ જનરલ કાલવર્ટે ઘણી બહાદુરીથી તેનો બચાવ કર્યો. એટલામાં જનરલ રિમથ તેની મદદે આવી પહોંચ્યા અને બન્ને સેનાઓ એકત્ર થતાં સુલતાને કિલ્લો ખાલી કરી દીધો અને લડાયક સામાન લઈ જતી એક ટુકડી ઉપર હુમલો કર્યો, જેમાં તેમને ઘણું નુકસાન થયું અને પોતે મરતાં મરતાં બચી ગયા. આ બનાવ પછી સુલતાન હૈદરઅલીની મિત્રતા પ્રાપ્તકારક સમજીને નિઝામ સરકારે પણ તેમનો લાગ કર્યો અને અંગ્રેજો સાથે સંધિ

- કરવા માટે પત્ર લખ્યો. આ પ્રમાણે બન્ને મિત્રો જુદા પડતાં હૈદરઅલીએ નિરાશ નહિ થતાં પોતાની સેનાનો એક ભાગ પોતાના પુત્રને સોંપીને તેમને પોતાના રાજ્યની રક્ષા માટે મોકલ્યા. આજ અરસામાં નાયર લોકોએ બળવો કરીને મુંબાઇથી અંગ્રેજોની મદદ માંગવી, અને અંગ્રેજો પણ મેંગલોર હસ્તગત કરવા ઇચ્છતા હતા. તેથી તેઓ નાયર લોકોને મદદ કરવા માટે તૈયાર થયા, પણ સુલતાન હૈદરઅલીએ એક પ્રખળ હુમલો કરીને મેંગલોર નામક સ્થળ પોતાના કબજામાં લીધું, આ લડાઇમાં સુલતાનને પુષ્કળ ધન અને લડાયક સામગ્રી મળી હતી. આ પ્રમાણે વિજય પ્રાપ્ત કરીને તે બેદનુર તરફ વળ્યા અને ત્યાંના લોકોએ અંગ્રેજોને મદદ કરેલી હોવાથી તેમની પાસેથી તેમણે ભારે દંડ લાવ્યો.

આ પ્રમાણે સુલતાન હૈદરઅલી વિજય મેળવીને પાંચ દરતાં મદ્રાસની સરકારે હૈદરઅલીના તાબાના બારામહાલના નામથી પ્રખ્યાત ગણાતા સ્થળો જીતી લેવા માટે જનરલ ડો ને મોકલ્યો. તે કેટલાક કિલ્લાઓ સર કરીને જનરલ સ્મિથ સાથે મળી ગયો. આથી પ્રોત્સાહિત થઇને જનરલ સ્મિથે કિશનાગીરીનો કિલ્લો હસ્તગત કર્યો એજ અરસામાં જનરલ સ્મિથને એવો પત્ર મળ્યો કે મહમ્મદઅલીની પરવાનગીથી તેમણે બ્રજ પાસેથી ૬૨ ઉધરાવવો. કેમકે મહમ્મદઅલી તે પ્રાંત પોતાના કબજામાં લેવા ચાહે છે.

કરનલ ડો અને કરનલ સ્મિથને એકત્ર થતા અટકાવવા માટે સુલતાન હૈદરઅલીએ ઘણા પ્રયત્ન કર્યા, પણ જ્યારે તેમનું કાંઈ ન વળ્યું અને બન્ને કરનલો એકઠા થયા ત્યારે તે ગુરમકુન્ડા તરફ નાશી ગયા અને ત્યાં પહોંચીને પોતાના બંનેની અલીરઝાખાનની મદદ માગી. આ પ્રમાણે પોતાના બંનેની મદદ લઇને તે કોલાર તરફ આવ્યા, પણ અંગ્રેજો મેંગલોર સર કરશે એવી બીકથી તેમણે સંધિ કરવાની માગણી કરી અને અંગ્રેજોને બારામહાલ ઉપરાંત ૧૦ લાખ રૂ. આપવાનું કહ્યું. પણ તેમને મહમ્મદઅલી પ્રત્યે તિરસ્કાર

હોવાથી તેમણે તેને કાંઈ પણ આપ્યું નહિ આ પ્રમાણે હૈદરઅલીને શરણે આવેલા જાણીને મદ્રાસ સરકારે મોટી મોટી માગણીઓ કરવા માંડી, એકતો મહીસુર રાજ્યનો અમુક ભાગ પોતાને કબજે સોંપવાની માગણી કરી અને બીજું મહમ્મદઅલીને ખંડણી આપવાનું કહ્યું. જેનો અસ્વીકાર કરવામાં આવતા સંધિનું કામ પડી ભાગ્યું અને બન્ને પક્ષો પુનઃ લડાઈની તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા.

મોલિયાગુલ અને બીજા કેટલાક રથળો કર્નલ રિમથને તાબે હતા, પણ તેમની ગેરહાજરીમાં મદ્રાસથી આવેલા સુલેહના પ્રતિનિધિઓએ ઉક્ત રથળેથી અંગ્રેજ સેનાને ખસેડી તેની જગ્યાએ મહમ્મદઅલીની સેના ગોઠવવાનો કરાવ કર્યો, પણ ગુરમકુંડાથી પાછા આવીને હૈદરઅલીએ પ્રસ્તુત દુર્ગ છતી લીધો. આ સમાચાર મળતાં જ કર્નલ ડો તેમના મુકાબલા માટે રવાના થયો, પણ તે જાણતો ન હતો કે હૈદરઅલીની સેના નિકટમાં જ છે. તેથી તે હૈદરઅલીના સપાટામાં સપડાઈ ગયો. હૈદરઅલીએ તેના ઉપર સખ્ત હુમલો કર્યો અને તે પરાજિત થવાની તૈયારીમાં હતો એટલામાં કેપ્ટન બ્રુકે મહા મહેનતે બે તોપો પહાડી ઉપર ચઢાવીને ગોળા વરસાવવા માંડ્યા અને “કર્નલ રિમથના” નામના પોકારો કરવા માંડ્યા, એટલે કર્નલ રિમથ આવે છે એવું ધારીને હૈદરઅલી ધીમે ધીમે પાછળ હટતા ગયા. આ અરસામાં કર્નલ ડોએ સફળ તૈયારીઓ કરી લીધી. પણ એટલામાં સુલતાન હૈદરઅલીએ ફરીથી હુમલો કર્યો અને કેપ્ટન બ્રુક ઉપર હુમલો કરવા માટે એક દુકડી પહાડી ઉપર મોકલી, પણ તેમાં તેમને સફળતા મળી નહિ. તેમજ અંગ્રેજોને પણ ઘણું નુકસાન થયું. આ અરસામાં કેટલાક સવારોને કર્નલ રિમથ પાસે મોકલી તેની મદદ માગવામાં આવી, પરંતુ જનરલ રિમથ આવી પહોંચે તે પહેલાં સુલતાન હૈદરઅલી ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

આ પ્રમાણે યુદ્ધ કરવાથી અંગ્રેજ અમલદારો સુલતાનના

બળતી તુલના કરી શક્યા અને તેમની ખાત્રી થઇ ગઇ કે આટલી સેનાથી તેઓ બેંગલોર જીતી શકશે નહિ. પણ મદ્રાસ સરકારને મહમ્મદઅલી ઉપર પુરે પુરે વિશ્વાસ હતો. તેથી તેમણે કરનલ સ્મિથને લખ્યું કે તમે બેંગલોર ત્વરાથી હસ્તગત કેમ કરતા નથી ? આ પ્રમાણે આતા આપ્યા પછી ટુંક સમયમાંજ તેમણે કરનલ સ્મિથને મદ્રાસ પાછો બોલાવી કહી તેની સેના જનરલ ડોને સોંપી.

- આ તકનો લાભ લઇને સુલતાન હૈદરઅલીએ કરનલ ડોની સેના ઉપર હુમલો કર્યો અને તેનો પરાજય કરીને તેની પાસેથી સવળી ભારે તોપો છિનવી લીધી અને તેના સવળો સામાન બેંગલોર પહોંચાડી દીધો. પાછળ હઠતાં કરનલ ડોને ખચર પડી કે હૈદરઅલીએ તેને ચારે તરફથી ઘેરી લીધો છે, પણ એટલામાં એક ખીજ અંગ્રેજ સરદારે તેની મદદે આવીને તેને નાશ પામતાં બચાવી લીધો. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે કરનલ ડોને પણ પાછો બોલાવી લેવામાં આવ્યો અને તેની જગ્યાએ જનરલ લિંગને મોકલવામાં આવ્યો, આ અરસામાં સુલતાન હૈદરઅલીએ ફઝલુલ્લાખાન નામક એક સરદારને પાટનગરમાં મોકલી મદદ મંગાવી અને કુમકે આવેલી નવિન સેના વડે તેણે ફઝલુલ્લાખાનને ગજલહટ્ટી નામક સ્થળ ઉપર હુમલો કરી તેને હસ્તગત કરવાનું કહ્યું. તદનુસાર ફઝલુલ્લાખાને પ્રસ્તુત સ્થળ ઉપર હુમલો કરીને તે જીતી લીધું. તત્પશ્ચાત્ત હૈદરઅલીએ પોતે કરવડ ઉપર ચઢાઈ કરીને તે પણ જીતી લીધું. અને ત્યાંથી એરવડ તરફ આગળ વધ્યા. માર્ગમાં જનરલ નિકલસન સાથે ભેટો થયો. એટલે સુલતાન હૈદરઅલીએ તેના ઉપર એટલા વેગથી હુમલો કર્યો કે જનરલ નિકલસનનો સખ્ત પરાજય થયો અને તેની સેનામાં હજારો સૈનિકો ઘરાશાયી થયા ઉપરાંત એક પણ સૈનિક એવો નહોતો કે જેને એક પણ ઘા થયો

ન હોય. આ રીતે એરવડ પણ સુલતાનના તાબામાં આવ્યું. આ લડાઈમાં સુલતાને એક અંગ્રેજ સરદારને કેદ કર્યો હતો. જોણે આગલા વરસે તેમની સાથે નહિ લડવાનું વચન આપીને તેનો ભંગ કર્યો હતો. સુલતાન હૈદરઅલીએ પ્રસ્તુત સરદારને તેની સેના સહિત પકડીને શ્રીરંગપટ્ટન મૂકામે મોકલી દીધો. ત્યાંથી આગળ વધીને સુલતાને ઘાટ તરફના અંગ્રેજોના સઘળા મથકો તેમની પાસેથી છિનવી લીધા. આ પ્રમાણે તેમને ઉત્તરોત્તર વિજય મળવાથી તેમણે પ્રેતસાહિત થઈને મદ્રાસ તરફ કુચ કરી અંગ્રેજોને ત્યાંથી હાંકી મૂકવાનો ઠરાવ કર્યો. આ પ્રમાણે સુલતાનનો મુલક કબ્જે લેવાને બદલે સ્વયં પોતાનું રાજ્ય જોખમમાં આવી પડેલું જોઈને મદ્રાસ સરકારે કેપ્ટન બ્રુકને મોકલી સંધિની માગણી કરી. સુલતાને તેનો સ્વીકાર કર્યો, પણ મહમ્મદઅલી સાથે કોઈ પણ પ્રકારની છુટછાટ મૂકવાની ચોખ્ખી ના પાડી. આથી સંધિ થઈ શકી નહિ. આ પ્રમાણે સંધિનું કામ અટકી પડવાથી મદ્રાસ સરકારને ભય પમાડવા માટે સુલતાને તેના પુર્વ તરફના પ્રાંતો ઉપર હુમલો કરવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી અને સાડાત્રણ દિવસમાં ૩૦ માઈલનો પ્રવાસ કરી મદ્રાસથી ૫ માઈલ દુર આવેલા સર થોમ્સ નામક સ્થળે પહોંચી ગયા. આથી મદ્રાસ સરકાર ભયભીત થઈ અને તેણે સંધિ કરવાની માગણી કરી. પરિણામે નીચેની શરતોએ સંધિ થઈ.

- (૧) હવે પછી ઉભય પક્ષોએ શત્રુ સાથે લડવામાં એક બીજાને મદદ કરવી. અંગ્રેજોએ આ માગણીનો સ્વીકાર કર્યો પણ ખરા પ્રસંગે સુલતાનને મદદ કરી નહિ.
- (૨) ઉભય પક્ષોએ એકબીજાના જીતી લીધેલા સ્થળો અને પકડેલા કેદીઓ અરસપરસને પાછા સોંપવા. આ કલમ પ્રમાણે કરવડ સુલતાનને આપવામાં આવ્યું. આ સ્થળ મહમ્મદઅલીના કબજામાં હતું. જે કે તે પાછું આપવાની તેની ઇચ્છા ન હતી પણ

લાચારીએ તેને તેમ કરવું પડ્યું. આ યુદ્ધ દરમ્યાન સુલતાન હૈદરઅલીએ અંગ્રેજો સાથે ઘણી સારી વર્તણૂંક ચલાવી હતી, એટલું જ નહિ પણ તેમણે પોતાની વીરતા, રણકૌશલ્ય, શાંતિ, ધૈર્ય, સહનશીલતા, કર્તવ્યપરાયણતા, દયાળુપણા, અને સત્યવાદીપણાનો પુરેપુરો પરિચય કરાવ્યો હતો, તે પ્રત્યેક વિષયમાં પોતાના વચનનું પ્રતિપાદન કરતા અને યુદ્ધમાં કપટકળાનો કદી પણ ઉપયોગ કરતા નહિ, તદુપરાંત પકડાયલા કેદીઓ સાથે માયાળુપણે વર્તતા હતા. આથી ઉલટું મદ્રાસ સરકારે આ યુદ્ધમાં પોતાનું નિર્મલ્યપણું પુરવાર કરી આપ્યું હતું અને મહુમ્મદઅલી જેવા એક નકામા માણસ ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો હતો.

કડપા, કરનુલ, બક્ષારી આદિ સ્થળો ઉપર આક્રમણ.

હી. સ. ૧૧૮૫

ન્યારે સુલતાન હૈદરઅલી અંગ્રેજો સાથે યુદ્ધ કરી રહ્યા હતા, ત્યારે કડપાના રાજ્યકર્તા અબ્દુલહકિમ; કરનુલના રાજ્યકર્તા મુન-અરખાન અને બક્ષારીના રાજ્યે સુલતાનના પ્રગણાઓમાં હુટકાટ કરવા માંડી. આ કારણથી તેમના ઉપર વૈર લેવા માટે અંગ્રેજોના યુદ્ધથી પરવાર્યા પશ્ચાત સુલતાને ૬ હજાર હથેળ, પાયદળ અને તોપખાના સાથે મૃગયાએ નિકળી પ્રથમ કડપામાં દાખલ થઇ હુટકાટ કરવા માંડી. આથી ભયભીત થઇને ત્યાંના રાજ્યકર્તાએ સુલતાનને ૫ લાખ રૂ. ૪ હાથી અને કેટલાક ઘોડા મોકલ્યા. સુલતાને તેના ઉપહારનો સ્વીકાર કરીને તેનો અપરાધ क्षમા કર્યો.

કડપાથી સુલતાને પેકનહિલી તરફ કુચ કરી, પેકનહિલીના કિલ્લેદાર ખીર ગુલામઅલીએ સુલતાનની સેના ઉપર તોપના ગોળાઓની વૃષ્ટિ વરસાવી. તેથી યુદ્ધ થઇને સુલતાને તેના રાજ્યના કેટલાક ભાગનો નાશ કર્યો. તેથી ભયભીત થઇને ખીર ગુલામઅલીએ

૨ લાખ હુન, ૫૦ હજાર ૩. અને બીજી કેટલીક કિમતી વસ્તુઓ મોકલીને સુલતાનની ક્ષમા યાચી. સુલતાને તેનો સ્વીકાર કર્યો અને પછી કર્નુલ તરફ આગળ વધ્યા. કર્નુલના રાજ્યકર્તાને મિસકીનશાહ નામક એક ફકીરની મદદ હતી. પ્રસ્તુત ફકીરે મુનવ્વરખાનને કહ્યું કે હું તમારી સાથે રણભૂમિમાં આવીશ અને યુદ્ધમાં જરૂર તમારો વિજય થશે. તદનુસાર મિસકીનશાહ રણભૂમિમાં આવ્યા, પણ સુલતાન હૈદરઅલીની વીરતા જોઈને તેમની હિંમત ટુટી ગઈ અને તેમણે મુનવ્વરખાનને સંધિ કરવાની સલાહ આપી. તેથી મુનવ્વરખાંએ ૫૦ લાખ ૩. આપી સુલતાન હૈદરઅલી સાથે સંધિ કરી. બીજા દિવસે બનીકંડા અને પિંડીકંડાને માર્ગે બલ્હારી તરફ કુચ કરી કિલ્લા ઉપર ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો, એટલુંજ નહિ પણ વિમાનમાં પથ્થર ભરીને વિમાનો હવામાં ઉડાવ્યાં, વિમાનીઓએ કિલ્લા ઉપર પહોંચીને શિલાઓની વૃષ્ટિ કરવા માંડી. આથી રાણી-વાસમાં ભારે કોલાહલ મચી રહ્યો અને સઘળી રાણીઓએ રાજ પાસે આવીને કહ્યું: “પ્રાણનાથ ! આપણા સર્વેના પ્રાણ લયમાં છે, માટે આપની પાસે જ કાંઈ હોય તે સુલતાનને આપી તેમની સાથે સંધિ કરો.” આ પ્રમાણે પોતાની રાણીઓને લયલીત થએલી જોઈને રાજ્યએ સુલતાનને ૨ લાખ ૩. અને બીજું કેટલુંક નજરાણું આપીને પોતાના અપરાધની માફી માગી. ઉદારચિત્ત સુલતાને નજરાણું કબુલ કરીને તેની સાથે સંધિ કરી.

આ વખતે સુલતાનને એવા સમાચાર મળ્યા કે મિરજોતી સરદાર તાંતીયારાવ, ગોવિંદરાવ, અને અમૃતરાવ ધારવાડ અને બીજા રથજોમાં આવીને લુટફાટ કરે છે, આ સમાચાર મળતાંજ સુલતાન તરતજ તુંગભદ્રા નદી ઓળંગીને બંકાપુર પહોંચ્યા. નવાબનું આગમન થએલું જણીને ઉપરોક્ત મરાઠા સૈનિકા તરતજ પલાયન થઈ ગયા. તેથી સુલતાને શાહનુરમાં જઈને ત્યાં મુકામ કર્યો, એટલે ત્યાંના નવાબે ૧ લાખ ૨૫ હજાર ૩. લશ્કરની પરોણાગત પેઠે

આપ્યા. જેનો ધણા આનંદસહ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. ત્યાંથી સર હટી, ડામિલ, કપિલ આદિ સ્થળોએ થઈને સુલતાન બિબ્બનગરમાં આવ્યા અને ત્યાં મુકામ કરીને રાજાને પોતાની હજુરમાં બોલાવ્યો. બિબ્બનગરનો રાજા ક્ષત્રિય હતો અને તે કાંઈને સલામ કરતો નહિ. તેથી તેણે પોતાના પુત્રને બે લાખ હુન આપીને સુલતાનની સેવામાં મોકલ્યો. સુલતાને તેનો સ્વીકાર કરીને તેને હાજરીમાંથી મુક્ત કર્યો. અનાકન્દીથી આગળ વધીને બોકાપટનને માંગે હાકલવાડીમાં પહોંચ્યા અને ત્યાંના મુખ્ય રાજાને પોતાની સમક્ષ બોલાવ્યો આ રાજા અહોરાત્રિ અશીશુમાં ચક્રુર રહેતો હતો અને રાજ્યની જે આવક થતી તે અશીશુ પાછળ ખરચી નાખતો હતો. તેમજ અશીશુના મોટા મોટા ભંડારો ભરી રાખતો હતો. તે મહેલમાંથી બહાર પણ નિકળતો ન હતો, પણ આખો દિવસ અશીશુ ખાઈને મહેલમાં પડ્યો રહેતો હતો. તેના મહેલની પાછળ એક મોટું તળાવ અને તેની તળાવ પાછળ એક પહાડ હતો. તે પ્રસંગોપાત મહેલની બારીએ આવીને બેસતો અને પોતાના દરબારીઓને કહેતો કે જો આ પહાડ અશીશુના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ જાય તો કેવું સારું. જો એમ થાય તો આ તળાવમાં અશીશુ ઘેલીને તેનો કસુંબો બનાવીએ અને આપણે બધા એકત્ર થઈને તેનું પાન કરીએ. જ્યારે રાણી તેને મહેલમાં બોલાવતી ત્યારે દાસીઓ આવીને ઘટિકાઓ પર્યંત તેને વિનવી વિનવીને કહેતી કે: “રાજા સાહેબ મહેલમાં પધારો. રાણી આપને સંભારે છે.” પરંતુ તેની રાજા ઉપર કાંઈ પણ અસર થતી નહિ. તેથી છેવટે તેનો હાથ પકડીને દાસીઓ તેને મહેલમાં ધસડી જતી હતી. જો કાંઈવાર તેને વાટિકામાં જવાની ઈચ્છા થતી તો સવારે મહેલમાંથી નિકળી ઝોખાં ખાતો ખાતો મધ્યાહ્નકાળે વાટિકામાં પહોંચતો અને વખતે વખતે અનુચરોને પૂછતો કે આપણને મહેલમાંથી નિકળ્યાને કેટલા દિવસ થયા છે અને આપણે મહેલમાં પાછા ક્યારે પહોંચીશું? પ્રત્યુત્તરમાં અનુચરો કહેતા કે આપ ત્વરાથી ચાલો તો આપણે મહેલમાં સત્વર પહોંચી શકીએ.

એટલે તે હસીને કહેતો કે ત્વરાથી ચાલવાનું કામ માણસોનું નથી પણ પ્રાણીઓનું છે.

જ્યારે તે સુલતાન હૈદરઅલી સમક્ષ હાજર થયો ત્યારે તેને આવી અધમ દશા જોઈને સુલતાનને તેના ઉપર ઘણી દયા આવે અને તેમણે તેનો સારો સત્કાર કર્યો અને તેને પૂછ્યું કે આપને રાજ્યની કેવી સ્થિતિ છે અને વાર્ષિક આવક કેટલી છે ? અને આમને શું ઉપહાર આપશો ? પ્રત્યુત્તરમાં રાજાએ કહ્યું કે : “જહાંપનાહ આપની કૃપાથી રાજ્યમાં અશીશના કોડાર ભર્યા પડ્યા છે અને દુગ્ધપાનાથે કેટલીક ગાયો પાળેલી છે. મારી રાણી પણ આપને પરિચારિકા છે. તે પણ ઘાંઘ નાગી ભુખી નથી. તેની પાસે કેટલા આભરણો છે. આમાંથી આપ કહો તે આપની સેવામાં હાજર કરવામાં આવે. સુલતાન હૈદરઅલી તેની આવી વાતો સાંભળીને પુષ્કળ હસ્યા. પછી તેના રાજ્યમાંથી રાજાના વ્યસન પેટે અમુ ગામ જુદા કાઢીને આઠીના રાજ્યની જુદી વ્યવસ્થા કરી તેનો કારખાસ ચલાવવાનું રાણીને સોંપ્યું.

આ પ્રમાણે દિગ્વિજય પ્રાપ્ત કરી, અને પુષ્કળ માલ ઘરને તે પાટનગરમાં પાછા ફર્યા.

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત.

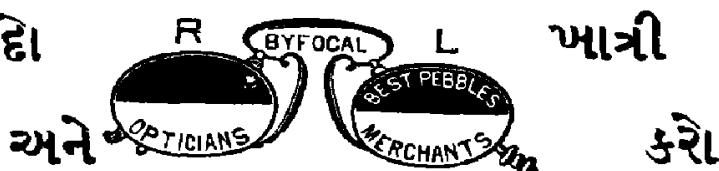

ના, ચસ્મા તો

ચુનીલાલ મયાચંદ મહેતા

ને ત્યાંનાજ જોઇએ

ખરીદો

અને

કરો

આજકાલ શહેરમાં અને બહારગામમાં ચસ્માના શોખીનોમાં એ વાત ચાલી રહી છે કે જો ચસ્મા લેવાં હોય તો ચુનીલાલ મયાચંદ મહેતાને ત્યાંથીજ લેવાં કેમકે અમારે ત્યાં એક વિદ્વાન ચિકિત્સક દ્વારા આંખ તપાસી અખોતે લાગુ પડતા ચસ્મા કાઢી આપવામાં આવે છે. વળી અમે દરેક જાતના ચસ્મા અને સુશોભિત ફ્રેમો હંમેશા સ્ટોકમાં રાખીએ છીએ. તદુપરાંત અમે દરેક જાતના સેન્ટ, ક્લેન્ડર, વેસેલિન આદિ સુગંધીદાર વસ્તુઓ સ્ટોકમાં રાખીએ છીએ, એકવાર દુકાને પધારી ખાત્રી કરો. વળી સર્વ જાતની અંગ્રેજી ફવાઓ હંમેશાં મોટા જથ્થામાં સ્ટોકમાં રાખીએ છીએ, એટલુંજ નહિ પરંતુ ખીજીઓના પ્રમાણમાં અમારા ભાવ ઘણા કિંમતી છે.

ચુનીલાલ મયાચંદ મહેતા ચસ્માવાળા.

કે. ત્રણ દરવાજા, —અમદાવાદ.

==== માત્ર રૂપિયા ત્રણ માં =====

● ઓક ઘડીઆળ ●

જરાપણ અચકાશે નહિ

આજેજ ઓર્ડર મોકલો

કારણ કે અમારું

ટીક-ટેક

REGD. **Tic-Tak** WALL CLOCK

ઘડીઆળ

નિયમીત ટાઈમ આપે છે

સર્વની પસંદગી પામેલું છે

અને તેમ છતાં પણ

ઘરના સુંદર શણગાર રૂપ છે

● ફક્ત રૂપિયા ૩ ●

PETER WATCH COMPANY

POST BOX 27.

MADRAS

==== પીટર વૉચ કંપની =====

પોસ્ટ બોક્ષ ૨૭ - મદ્રાસ

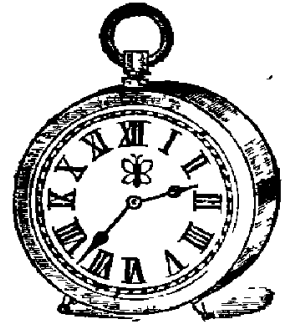

તમને શું જોઈએ છીએ

જગવિખ્યાત

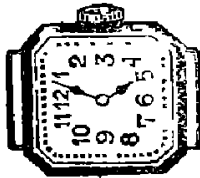
“બી”

ઘડીઆળ

અધાને પસંદ પડ્યું છે અને ખુશીથી સર્વ જગ્યાએ વપરાય છે.
૩ વર્ષની ગેરંટી સોંધું હોવા છતાં ફ્રેન્સી અને સૌથી સરસ કિં. ૧૨-૮-૦

૨૨ કેરેટ રોલ્ડ ગોલ્ડ વૉચ

આ ઘડીઆળ નવી સ્ટાઇલનું ઉચ્ચ સ્વીસ
સાંચા કામવાળું અને ફીસ્ટલ લાઇટના ગ્લાસવાળું
છે. આંકડાઓ અરેબીક કે રોમન છે કોઇ પણ
માણસને પસંદ પડે તેવું છે. દેખાવ સોનાના
પોંડ જેવો છે વખત બરાબર જાળવે છે દેખાવ

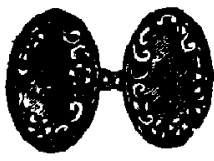
ઘણો સુંદર છે. ૫ વરસની ગેરંટી ફાંમત રૂ. ૧૨-૮-૦ ૧૮ કેરેટ
રોલ્ડ ગોલ્ડ રીસ્ટ વૉચ ફી. રૂ. ૭ રીપીટર અને એલામ સાથે અમ-
રીકન ‘બીગેબેન’ મોડું ઘડીઆર રૂ. ૧૦-૮-૦ બેસી ટાઇમ પીસ
અર્ધા કલાકે પણ ટકોરા વાગે છે એલામવાળું કિં. રૂ. ૮, ૩ વર્ષની
ગેરંટી જર્મન એલામ ટાઇમપીસ રૂ. ૫. જર્મન નીગ્રા એલામ
ટાઇમ પીસ રૂ. ૫ જર્મન ડબલ બેલ એલામ ટાઇમપીસ રૂ. ૬.
ફ્રેન્સી સીગાર લાઇટર રૂ. ૧-૪-૦ - એગડન ફાઉન્ટેઇન પેન ૧૪ કેરેટ

રોલ્ડ ગોલ્ડ નીબ સાથે રૂ. ૨-૮-૦

Peter Watch Co,
Post Box 72 MADRAS

પીટર વૉચ કંપની

પોસ્ટ બોક્ષ ૨૭ - મદ્રાસ

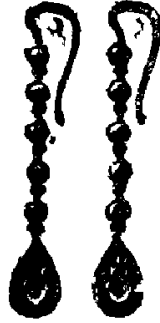

સોના, ચાંદી અને ઝવેરાતના
ફેન્સી દાગીનાની બનાવટમાં
સુપ્રસિદ્ધિ પામેલી બુની અને
— જાણીતી —

❁ ધી ગુજરાત જ્વેલરી માટ ❁

બુઓતો ખરા ઠગા-
વાની ધાસ્તીજ નથી.
જ્યાં સત્ય અને પ્રમા-
ણીકપણાથી બહોળો
વેપાર ચાલે છે. કારણ
કે બહુલાવવા જીવ
ત્યારે ફક્ત મળુરીકાપી
નાણા પાછા મળે છે.

અમારી દુકાને —
સુધરેલ ફેશનની
મશીન પાલીસની બં-
ગડી સાંકળી, છેડા,
નેકલેશ, વીંટી, બુટી,
પ્રેસલેટ, બટન વિગરે

સોના, ચાંદી અને ઝવેરાતના દીલપસંદ દાગીના
તૈયાર મળે છે તથા ઓર્ડર આપવાથી વાયદાસર ને
સુંદર દેખાવમાં તૈયાર કરી આપવામાં આવે છે.

માલીક—

ઝવેરી કીશોરભાઈ નરસીંહરામ પંચાલ

૬૧૨૩ રીચીરોડ અને રતનપોળ

અમદાવાદ

૭૮૬

મુસલમાન ભાઈઓ!

તમારા ઘરમાં રાખવા લાયક

અને

વાંચવા લાયક, ચાદ કરવા લાયક,

તમારા બચ્ચાંઓને

જાણુકાર કરવા લાયક

ઈસ્લામી કીતાબો
મંગાવો.

મળવાનું ઠેકાણું:-

સુલેમાન ઈબ્રાહીમ

“આફતાબે-ઈસ્લામ” ઑફીસ.

શાકબજાર, મામાની હવેલી, અમદાવાદ.

સિરાતલ મુસ્તકીમ.

ઉર્દુ ઝબાન ઓર ગુજરાતી હરફેમેં છપકર
શાએ હો ચુકી હે.

હર મુસલમાનકો અપને દીનકે કવાનીનસે વાકિફ હોના ફર્જ હય. આજદીન તક અરકાને ઇસ્લામકી બોહોત કિતાબેં લીખી ગઇ હે. જે મુસલમાન ઉર્દુ નહી જાનતે મગર ગુજરાતી જાનતે હેં ઓર મકાનમેં બી ટુટી કુટી ઉર્દુ ગુજરાતી ઝબાન બોલતે હેં ઉનકે લીચે નિહાયત કારઆમદ સલીસ ઉર્દુ ઝબાન ઓર ગુજરાતી હરફેમેં યેહ મઝહબી કીતાબ સહી ઓર ખુબ-સુરતીસે છાપી ગઇ હય. ઝુરૂરી દીની મસઅલે સવાલ જવાબ-કી સુરતમેં છાપે ગયે હેં. ઇસ કીતાબકે પઢનેવાલેકો ઝુરૂરી દીની મસાઇલકા હમ મઝહબ યા ગયેર મઝહબવાલા કુચ્છ લી પુછે યા સવાલ કરેગા, તો ઉસકા જવાબ બહોત હી આસાની-સે ઇસ કીતાબકા પઢનેવાલા દેગા. આજકલ ગયેર મઝહબવાલે મુસલમાનોકો મઝહબી સવાલાત કરતે હેં, મગર હમારે કઇ દીની ભાઇ ઉનકો અચકુલ જવાબ દેકર કાયલ નહી કર સકતે. હમ ઉમ્મીદ કરતે હેં કે યેહ કિતાબ ઉન લોગોકે લીચે બોહોતહી ફાયદહમંદ સાબિત હોગી. કિતાબકો દેખતેહી આ-પકા દીલ બાગ બાગ હો જાવેગા, ઓર આપ ઝુરૂરી દીની મસાઇલસે અબરહાર હોકર તહારત, વુઝુ, ગુસ્લ, હયેઝ, મદ્રાસ, સતર, પંજગાન્હ નમાઝ, રોઝા, ઝકાત, હજ્જ, ફિતરા, કુરબાની, ફર્જ, વાજબ, મુસ્તહીબ, સુન્નત, મકરૂહ, હલાલ, હરામ, કફેન, દફેન, હકીકી, મસાયલ વબેરાકે અરકાન ઓર જે અહેકામ

મારી તઆલાને અપને મહેબુબ રસૂલે અકરમ (સ. અ. વ. સ.) કે ઝરીએસે બ મ્મરફતે જીબ્રઈલ (અ. સ.) આપકી ઉમ્મતકી ફલાહ ચોર બેહબુદીકે લીએ પહોંચાએ હેં ચોર ઉન એહ-કામું પર હર મુસલમાનકો ચલનેકે લીએ અસહાબે કુબાર, ચાર ચાર, એહલે બેત અતહાર, અશ્શરા મુબશ્શરા, તાબેઇન ચોર બુઝુર્ગાને દીનને ઉન્હી આઈન પર અમલ કીયા હય. ચોર હમકો લી ઉનહી એહકામુંસે વાકિફ હોકર સિરાતે મુસ્તકીમ પર ચલના લાઝીમ હય. આજ તક અરકાને ઈસ્લામકી અયસી આસાન ચોર મુકમ્મીલ દુસરી કિતાબ ઉર્દુ ઝબાન ચોર ગુજરાતી હરફેંમેં શાયદહી શાએ હુમ્મ હોગી. ગેર મઝહબવલ્લેહી ઈસ્લામી એહકામકી અહમીયતકો ઇસ કિતાબસે બખુબી સમજ કર ફેઝયાબ હો સકતે હેં. ઇસ કિતાબમેં કિસી મઝહબકે ઉપર હિમ્લા નહી કીયા. ન ઉસકી ખુરાઈ બતલાઈ હય. ઇસ લીએ હર મઝહબ વ મિદ્દત કે અશ્વબાસ ચોર એહલે હુનુદ લી ફેઝયાબ હો સકતે હેં. પરવરદિગાર સબકો ઇસ કીતાબકે પઢનેકી તોલ્લીક અતા કરે.

હર ફર્દબશર ઇસ કીતાબસે ફેઝ પા સકે, ઉસકો ખિયાલ કરકે કીમત મુનાસબ રખી હય. ઝલેઝ કાગજ, ઉમદા છપાઈ, ફર્ટ કલાસ બાઈન્ડાંગ, ૧૦૦) પેજ. કીમત સીફ ૦-૬-૦

જો માલદાર હઝરાત ઇસ કીતાબકો મુફત તકસીમ કરના ચાહતે હોં ઉનકે સાથ ઝફરી રેઆયત કી બચગી તો તવંગર સાહબુકે ચાહીયે કે સૌ સૌ, પચાસ, પચીસ કીતાબેં ખરીદ કર કે ગરીબ મુસલમાનોમેં તકસીમ કરકે સવાબે દારેન હાંસીલ કરે.

મીલનેકા પત્તા,

મુલેમાન ઈબ્રાહીમ છાપખાનાવાલા અમદાવાદ.

ઇનામ રૂ. ૨૫૦

ઇનામ રૂ. ૨૫૦

તખલીગની ખુશાલીમાં અડધી કીંમતે.

રૂપીયાનો માલ આઠ આનામાં.

મોલાના મોલવી હુકીમ તાજમહમદખાન સાહેબ કલંદરી
કુફરતોડની લખેલી

“હિંદુ નામનું સત્યાપન.”

(ગુજરાતીમાં)

જેની કીંમત પ્રથમ રૂ. ૧૭ હતી, પણ દરેક મુસલ-
માનલાઇ તેનો લાલ લઇ શકે એમ સમજી મોલાના
તાજમહમદખાન સાહેબના કહેવાથીજ તેની કીંમત ઘટા-
ડીને અડધી કીંમત રૂ. ૦-૮-૦ રાખી છે. તેમાં તમે
શું જોશો ?

પહેલાંજ મોલવી સાહેબ પાસેથી રૂ. ૨૫૦)

ઇનામ તરીકે કેવી રીતે લેવા ?

હિંદુ આર્ય સાહેબોએ આઠ કરોડ ઇસ્લામીઓને હિંદુ
આર્ય ધર્મમાં લાવવાનું અને આર્ય હિંદુધર્મની વિજય-
પતાકા (નિશાન) મક્કા મોઅઝઝમાની (પવિત્ર) દિવાલો
ઉપર ફરકાવવાનું જાહેર કર્યું છે. તેથી હિંદુસ્તાનના સર્વ
ઇસ્લામીઓએ ઇસ્લામ જેવા, સર્વોત્તમ અને પવિત્ર ધર્મ
(મઝહબ)ને ચોવીસ કરોડ આર્યહિંદુ મહાશયોની સમક્ષ રજુ
કરી દેવો, એ તેમનું હાલમાં મોટામોટું કામ છે.

દરેક મુસલમાન, દરેક હિંદુને પ્રેમપૂર્વક ઇસ્લામી
(ઇશ્વરના માર્ગમાં ચાલનાર) બનાવવાનો ભગિરંથ પ્રયત્ન

આદરે, તેની સાથે સાડા છ કરોડ સુસલ્લમાનો અને અરાઠ કરોડ હિંદુઓને, આ લઘુ પુસ્તકમાં ચર્ચાએલા વિષયથી ખબરદાર કરી દેવાનું પણ કર્તવ્ય તેમનેજ શીર છે. કારણ કે નેણુ ટકા જેટલા હિંદુભાઈઓ પોતાના ધર્મથી બીલકુલ અજાણજ છે. તેમના પુસ્તકોમાં શું લખેલું છે, કે તેઓનું કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ છે તેમનું તેમને બીલકુલ જ્ઞાન કે જ્ઞાન હોતું નથી. આ લઘુ પુસ્તકમાં હિંદુ આર્ય ધર્મનો અમોઝે જે ચીતાર આપ્યો છે તેનું સુક્ષ્માવલોકન કર્યા પછી ઉમદા વિચારનો શરમાળ સુઝ અને તીવ્રબુદ્ધિવાળો કોઈ પણ હિંદુ, હિંદુ રહેવાનું તેમજ કોઈ સુસલ્લમાન હિંદુ થવાનું પક્ષદ કરશે નહિ. ગુજરાત અને કાઠીયાવાડના ઇસ્લામીઓ, અને જવાબદાર ઇસ્લામી સંસ્થાઓ, અને અંજુમનોના સભ્યોને આ લઘુ પુસ્તકની ઓછામાં ઓછી એક લાખ નકલો હીંદુ મહાશયોની સેવામાં વીના કીંમતે રજુ કરવાની વીનંતી કરીએ છીએ અથવા તો ગુજરાત અને કાઠીયાવાડના જ ઇસ્લામીઓમાંથી પ્રત્યેક જણ તેની દશ દશ નકલો ખરીદ કરી હિંદુઓની સેવામાં વીના કીંમતે રજુ કરશે તો (ઇન્શાઅલ્લાહ) બુદ્ધ પાકની ઇચ્છાથી આપણા દેશના લાખો હીંદુઓ કુરૂપરસ્તી (ઇશ્વર સીવાય અન્યની પૂજા) મુર્તિપૂજા લિંગાભગ, ઇત્યાદિ (નર્કમાં લઈ જનારી પુજાઓ) , હિંમેશના માટે ત્યાગી દર્ધ, સંખ્યાબંધ માણસોનાં ટોળેટોળાં પવિત્ર ઇસ્લામનો સ્વિકાર કરી તેના દૃઢ અનુયાયીઓ થશેજ.

ગુજરાત કાઠીયાવાડના ઇસ્લામીઓ ! ઉઠો, કટિબદ્ધ થાઓ તમારા વિજયનો સમય નિકટ આવી ગયો છે. પોતાનું કર્તવ્ય બજાવો ! અને આકાએ નામદાર (સલ્લઅમ)

ના અનુયાયીઓ (ઉર્મત) ની દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ કરવામાં સખળ પ્રયત્ન આદરો. પવિત્ર અને મહાન અદ્વાઈ તમને જરૂર સહાય કરશે, તમારા બળમાં વૃદ્ધિ કરશે અને પરિણામે તમને લગ્ય વિજય મેળવવાને સહલાગી બનાવશે. મને દરેક જણે એકએક નકલ જરૂર ખરીદ કરવી જ નોંધવું.

આફતાબે ઇસ્લામ ઓફીસ—અમદાવાદ.

એક હિંદુ બાળા કેવી રીતે મુસલમાન થાય છે તેના વાંચવા લાયક એકવાલ

ચંચળ ચંદ્રાવતી.

ઉપર લખેલા નામનું નાનકડું નોવેલ જેમાં બહુ બોધ લેવા લાયક બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. આ નોવેલને વાચવાની શરૂઆત કર્યા પછી કોઈ માણસ તેને પૂરું કર્યા વગર ભૂલેચૂકે પણ પકતું મેલી શકે નહિં. માલદાર માણસના મરણ પછી તેના વંશજો ખરા હકદારોની કેવી દયાળનક હાલ હવાલ હાલત કરી નાખી નિરાધાર બનાવી દે છે, કોમળ કુમારિકા વૃદ્ધ માતા સાથે સેંકડો સેંકડ સહન કરી મેહનત મજૂરી, દારા મા દીકરી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે, નાની વયથી જ પોતાના શિયળને જળવી રાખવા કેવો પ્રયત્ન કરે છે, પોતાની નિરાધાર અવસ્થામાં જોણે ખરેખરો ઉપકાર કરીને ઉગારી તેનો બદલો કેવી રીતે વાળે છે, સારી સોખતમાં રહેવાથી કોમળ મન ઉપર કેવી સરસ છાપ પડે છે તેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપ્યો છે, ધાર્મિક બાબતોમાં સંપૂર્ણ સત્યતા શામાં છે તે સોધી તે ઉપર પરિપૂર્ણ રીતે પ્રકાશ નાખે છે અને અંતે તેમાં ફળીભૂત થાય છે. આ નોવેલને જેમ બને તેમ રસીક અને કરુણાળનક રીતે લખવામાં આવેલ હોવાથી વાચક વર્ગના મનપર ઉંડી અસર કરે છે. પુસ્તકના પ્રમાણમાં કિંમત એટલા માટે ઓછી રાખી છે કે સર્વ કોઈ એનો લાભ લઈ શકે.

કિંમત રૂ ૦-૪-૦ મુસલમાન ઇસ્લામી અમદાવાદ.

હઝરત મખદુમ જહાંનીયા જહાંગરતનું સફરનામું (અડધી કીમતે)

મક્કા, મદીના, દમીસ્ક, દસ્તે કરબલા, લિબ્નનન, ખવારઝમ, કોહે-
સીના, ખમદાદ, ખસરા, નખશવાન, શહેર રમીયા, કોહકાફ, મદાયન,
તુર્કસ્તાન. શહેર રમા, હમદાન, શહેરદેવ, કિરમાન, શીરાઝ, કાફૂમીર,
બહ્મ, હરથન, ખુરાસાન, મશહદ, ઇસ્તમ્બોલ, સરીરહ, હમા, ખર્યા,
ગજર, કીલએ ખેખર, ખશાન, જોરાફ, તખરેઝ, કોહેમીરાન, શહેરે
જુમ્હા, શહેરે ફરંગીયા, મસહલસીરી, વિગેરે વિગેરે આખી
દુન્યાની પાક જગ્યાઓની સફર હઝરત મખદુમ જહાંનીયા જહાં-
ગરત (રહૅ) એ કેવી રીતે કરી છે અને તે ઉપરાંત યાજુજ
માજુજ, શીરીન, ફરહાદ, ખુશર, સિકંદર જીલકરનેન વિગેરેની હકીકત
તથા ગોસ, કુતુબ, મજબુબ, વલી ઓલીયા વિગેરેની મુલાકાત તથા
તેઓની યાદે હલાહી, વિગેરે વિષયોથી ભરપુર કીમત ૦-૫-૦

ખુશ નશીબ મુસલમાનોને ખુશ વધાઈ.

હઝરતે પીરાનપીરનાકુલ મુરીદાને ખાસ કરી
મેમણભાઈઓને ખુશ ખખર.

થોડા વખતમાં છપાઈ બહાર પડવાની છે. આજેજ આહકોના
લીસ્ટમાં નામ નોંધાવો.

ગવસુરસકલ્પેન.

આ કીમતી કિતાબનું મહોન અવલીમા અસ્લાહ હઝરત ગવસુ-
લઆઝમ પીરાનપીર દસ્તગીરની પયદાઈથી લઈને વક્રાત મુધીની કુલ
હકીકત ઉ. જ્યાં ગુ. હકીમી નઝમ નસર સાથે મેહશીલે ૧૧ વી
શરીફમાં પદવા લાયક લખવામાં આવી છે. તેમજ આપની કરામતો,
ફરમાનો, કાર્યો તથા આનના તુફલથી દુનિયામાં કેવો ઇસ્લામી ગુર

પ્રકાશિત થયો ? વી. વી. પુરી હકીકત લખવામાં આવી છે. આ કિતાબ દરેક ઇસ્લામી ભાઈને ત્યાં અને ખાસ કરી કાફરીયા ખાન-દાનના કુલ મુરિદાને ત્યાં તેમજ હઝરત ગવ્સ પાકના સાચી મોહબત-વાલા મેમણુ ભાઈઓએ તો જરૂર રાખવીજ નોંધવો. કેમકે એમાં મેમણુ ભાઈઓની તવારીખ લખવામાં આવી છે. મેમણુ કોમે હઝર-તના ઇશારાથીજ આપના ફરજંદ હઝરત સૈયદ સૈફુદ્દિન સાહબના હાથપર ઇસ્લામ લાવી સુમીન લકબ હાસિલ કર્યું છે. એ કુલ હકી-કત આ કિતાબમાં લખવામાં આવી છે. પાના ૧૦૦. અગાઉથી ગ્રાહક થનારને ફક્ત ૦-૮-૦ માં ઘેર બેઠાં પહોંચતી કરવામાં આવશે. બાજેજ કાર્ડ લખી ગ્રાહક થાવ. સાથેજ નીચેની ૩ કિતાબો જરૂર મંગાવો.

(૧) શહીદે કરબલા. હ. ઇમામ હુસેનનો કરબલાનો પુરેપુરો હાલ નજમ નસર સાથે ઉ. ઝખાં. ગુ. હર્ફ. પાના ૧૫૦, કિ. ૦-૧૦-૦

(૨) ઇન્તેકામે હુસેન. યઝીદ શમર વી. ના બુલ્લમનો બદલો, બની ઉમૈયાની ખિલાફતની પુરી તારીખ પાના ૧૫૦ કિ ૦-૧૦-૦

(૩) ખિલાફતે ઇસ્લામ ઉર્ફે તવારીખે તુર્કી. બની અબ્બા-સના કુલ ખલીફા તથા તુર્કીના ૪૦ સુલ્તાનોનો હાલ પછી ના. ગા. અનવરપાશા તથા મુસ્તુફા કમાલપાશાની બહાદુરી, તુર્કીની ૬૦૦ વરસની આજ સુધીની તારીખ. પાના ૨૨૫ કિ. ૧-૦-૦

ઉપરની ૩ બુકો સાથે મંગાવવાથી ફક્ત રૂ. ૨-૦-૦ માં પોસ્ટ ખર્ચ સાથે મોકલવામાં આવશે. આફ્રીકાવાળાઓએ ૪ શી. મોકલવા.

લખો:—સુલેમાન ઇબ્રાહીમ અમદાવાદ.

ગુજરાતી ઇસ્લામી આલમમાં આજદિન સુધી નહિ છપાએલ

મહીસુરનો સિંહ

હેદરઅલી સુલતાનનો જાણવાલાયક અને ખરો ઇતિહાસ કીમત રૂ. ૧-૪-૦ (આફતાબે-ઇસ્લામ) માસીકના ગ્રાહક મહાશયેને મફત.

આજેજ મંગાવો

મસાઈલે ઈસ્લામ

આ ક્રીતાબથી એખબર રહેનારાઓથી મુસલમાન હોવાનો
દાવોજ કરી શકતો નથી.

નહિં ધનકો કુચ્છ અપની મહેનતસે લેહનાં,
અતાતે હંય નહિં વોહ ધર જસમેં હય રેહના

ગુજરાત અને કાઠિયાવાડના અમારા કેટલાક મુસલમાન ભાઈઓ
અરબી, ફારસી અને ઉર્દુ ભાષા જાણતા ન હોવાથી પોતાના દીની
મસાએલોથી બીલકુલ અજાણ હોય છે અને રહે છે અને તેને લઈ
ધણી મંબીર જુલો કરે છે. તેવી જુલોથી ખચાવવા માટે તથા મુસલ-
માન ભાઈઓને ફાયદો પહોંચાડવા અને દીને ઈસ્લામ ઉપર વધુ સાબિત
કદમ રહેવા, મોટી મોટી મોઝતેબર ફીકેહ અને તફસીરોની ક્રીતાઓ-
માંથી ચુંટી આપાતે કુરઆની તથા સહીહ હદીસોથી સાબીત કરી
ધણીજ મહેનતે ગુજરાતી ભાષામાં ઉપરનું પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે. આવું
પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં આજસુધી બહાર પડ્યું નથીજ.

આ પુસ્તકમાં હ. આદમ (અ) થી લઈ તમામ મસઅલાઓ
જેવા કે, વુજુ, ગુસ્લ, તયમ્મુમ, નમાઝે પંજમાના, નમાઝે જુમ્આ,
નમાઝે હદેન, નમાઝે તહજ્જુદ, નમાઝે આશુરા, નમાઝે શબેખરાત,
નમાઝે સલાતુતસખીહ, નમાઝે ઇશરાક, નમાઝે જનાઝા વિગેરે તરકીબો
તથા ફઝાએલો સાથે લખવામા આવ્યા છે, તેમજ રમઝાન શરીફ,
લયલતુલ કદર અને હજનું ખયાન એવી સરલ અને સાદી ભાષામાં
સમજાવવામાં આવ્યું છે કે તે દરેક મુસલમાનભાઈ સહેલાઈથી વાંચી,
પઠી અને સમજી શકે તેને યાદ કરવું દરેક મુસલમાન ભાઈ ઉપર ફરજ છે.

દરેક મુસલમાનભાઈ આ ક્રીતાબ ખરીદ કરે અને પોતે યાદ
કરે, અને પોતાના ભાઈઓ અને બન્ધાઓને શીખવી હુશીયાર કરે.

અમણ અને જેને વાંચતા ન આવડતું હોય તેઓને આ ક્રીતાય વાચી સંભળાવે કે તેઓ પણ સવાયથી મેહરમ ન રહે.

દરેક મુસલમાનના ઘરમાં એક એક ક્રીતાય જરૂર રાખવી જરૂરી છે. જ્ઞેઝ કાગળ ક્રાઉન ૧૬ પેજ ૨૬૦ પાનાના દળદાર ખુબસુરત પુસ્તકની કીંમત માત્ર ૧-૨-૦ પોસ્ટેજ જુદું. આજેજ મંગાવો.

ગુલીસ્તાને અશઆર

પાનખહાદુર મો. સૈયદ અકબરહુસેન ઇલ્હાબાદી, મો. શીખલી નોઆમાની, મો. હસરત મોહાની, મો. ઇકબાલ, મો. અનસારી, અખતર, શાફી, ફઝલી, જમાલ, રેનકી, વારેસી, બસવાની, મહારાજ ક્રીશન-પ્રસાદ, રઝા, કમર, દીલ્લુરામ કૌસરી, નયરંગ, મુશીદ, ડો. ગોહરઅલી, અશગર, મશરત, તુર એમ. એ, હશીઝ વલીયુદ્દીન ચીશ્તી વગેરે વગેરે નાંઆકીત શાએરેલી લખેલી અને બનાવેલી દોહસોથી વધારે નામાં-કીત જોશીલી અઝસો અને નઝમોનો ભરપુર ખબનો ઉપરની ક્રીતા-બમાં સમાવવામા આવ્યો છે. દરેક મુસલમાન બાઈ ઉપરની ક્રીતાય ખરીદ કરી તેની ખુબી જુવે કે દરીયાને કુબમા ફેવી રીતે સમાવવામાં આવ્યો છે. જ્ઞેઝ કાગળ આશરે ૯૦ પાનાનું ખુબસુરત પુસ્તક જેની કીંમત બહુજ ઓછી છે. માત્ર રૂ. ૦-૬-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મુસદ્દસે હાલી (પંદનામા)—(રુકુઓ અને લાયઘેરીયો માટે મંજુર થએલ) આ પુસ્તકમા મસ્લામની ચડતી પડતીનો આબેહુબ ચિતાર આપવામા આવેલ છે. ઉર્દુમાં તેની લાખો ક્રીતાઓ ખપી ગઈ છે. પણ ઉર્દુથી અબજુ મુસલમાનબાઈ તેનો ફાયદો ઉઠાવે તેટલાજ ખાતર તેને ગુજરાતીમા કરવામાં આવેલ છે. કીંમત રૂ. ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મુલેમાન ઇબ્રાહીમ છાપખાનાવાળા અમદાવાદ.

હિંદુસ્તાનના ચુસ્ત મુસલમાન શહેનશાહ

ઐરંગઝેબ—આલમગીર

ના સમયનો ઇતિહાસ

મિરાતે-આલમગીરી

(બે ભાગમાં.)

જુનાગઢના મહુમ નવાબ સાહેબ નામદાર સર રસુલખાનજી બાબી બહાદુર જી. સી. એસ. આઈ. ના તવારીખ નવેશ મહુમ શેખ ગુલામમહોમદ આબીદમીયાં સાહેબની લખેલ ઐરંગઝેબના ઇતિહાસથી પ્રજ્ઞને અંધકારમા રાખી જે ખોટાં તહોમતો આપ્યાથી અતે ચુસ્ત મુસલમાન બાદશાહ ઉપર મુકવામા આવેલા તેના સચોટ જવાબો આ પુસ્તકમા આપવામા આવેલ છે. એક ઉંચા કાગળ લગભગ પોણાચારસો પાનાનું દળદાર ગુજરાતી પુસ્તક પાકું સોનેરી પુકું કીમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું. બહુજ જુજ નકલો બાકી છે. આજેજ મંગાવો.

સહીહ જુખારી—(ભાગ ૧ લો. કી. રૂ. ૧-૦-૦) આ કિતાબની તાઅરીફ માટે નવીન શબ્દોજ મળતા નથી. કેમકે એ કિતાબ કલામે ઇલાહીથી બીજો દરજ્જો રાખે છે. ૨૩૬ હદીસોના આ કિતાબમાં સમાવેશ કર્યો છે.

તવારીખે ખવાજ—(આવૃત્તી બીજી સુધારા વધારા સાથે) આ અતી ઉપયોગી કિતાબમાં મહાન એલીયા અલ્લાહ હઝરત ખવાજ મધ-નુદીન ચિશતી અજમેરી (રહે)કે જેમણે હિન્દમા હઝરત પયગમ્બર (સ. અ. સ.)ના હુકમથી આવી, ફતહ મેળવી, કુદ ગારત કેરી, ઇસ્લામનો ખારે પ્રકાશ કર્યો હતો, તેવજુની જીંદગાનીની હાલતો, આપની

પચદાષ્ઠશથી લઇને તે વક્ષાત સુધી તથા તે ઉપરાંત આપના રોજા સુખારકના ખુલંદ દરવાજા સાથેનો ફાટો પુસ્તકની શોભામાં ઓરબી ઉમેરો કરે છે. ખાસ કરી ચીસ્તીયા ખાનદાનના મુરીદોએ તો આ પુસ્તક પોતાને ત્યાં રાખવું ખાસ જરૂરી છે. કી. માત્ર રૂ. ૧ આફ્રીકાનિવાસીયો માટે ફક્ત શીલીંગ ત્રણ.

ખવફે ખુદા—આ કિતાબ મહાન એલીયા અલ્લાહોએ ખુદાના ખવફથી કેવી રીતે મુસીબત વેડી હતી તે, તેમનાં કરમાનો, તેમની નસીહતો વિગેરેની ૧૦૦ હીકાયતોની એવી તો ઉત્તમ રીતે ગોઠવણ કરવામાં આવેલી છે કે ગમે તેવા સંગદીલ માણસનું પણ દીલ મોમ બન્યા વગર રહે નહીં અને એક એ વાર વાચતાંજ ખુદા પાક તરફ દીલ રળુ થયા વિના રહી શકવું નથી. એમાં સમાવેલી હીકાયતો મોઅતખર મઝહબી કિતાબોના આધારે છે અને ગુજરાતી ભાષામાં એવું પુસ્તક આજ સુધી બહાર પડ્યુંજ નથી. આ સર્વ ખુબીયો હોવા છતાં કી. માત્ર રૂ. ૧-૪-૦ પો. જુદું આફ્રીકાવાસીયો માટે ત્રણ શિલીંગ.

ગુજરાતનો સંક્ષિપ્ત વાર્તારૂપી ઇતિહાસ—(નિશાળોમાં ચાલતો અને દરેક મુસલમાનોને વાચવા લાયક ગુજરાતના ધણા ખરા ઇતીહાસોમાં મુસલમાનોને લગતી હકીકત ધણીજ થોડી અને અપુર્ણ જોવામાં આવે છે. મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓને ગુજરાતમાં લાંબા વખત સુધી ચાલેલા મુસલમાની રાજ્યની હકીકત જાણવાની ધણીજ જરૂર છે. આવા ઇતીહાસની ગુજરાત અને કાઠીયાવાડમાં ખાસ જરૂર છે માટે આ ટુકો વાર્તા રૂપી ઇતિહાસ ગુજરાતી ભાષામાં લખવામાં આવ્યો છે. મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ માટે એક સરલ સંક્ષિપ્ત ઇતીહાસની ખોટ જણાતી હતી તે આથી પુરી પડશે. કીમત રૂ. ૩-૦-૦ મોસ્ટેજ જુદું.

સુલેમાન ઇબ્રાહીમ છાપખાનાવાળા—અમદાવાદ.

હોડો !

બચાવો !

બહેરામ પકડાણો !

હું...? હા. ક્યારે ? ક્યાં ? કેમ ? આવા પ્રશ્નો પુછવા અગાઉ જુઓ તેના બનાવો કેવા રસીલા અને પેચીલા છે ! ખુન ઉપર ખુન; મારે એ જીવાડે ? ચોરમા મોર; શેર માથે સવાશેર, ઉલમાથી ચુલમાં, રાયમાથી રંક, દાળમા કાળું, અંધારામા અજવાળું, જન્મણું તેડું કે જન્મતું ? વગેરે બનાવોથી ભરપુર, બુદ્ધિવર્ધક ડિટેક્ટીવ નોવેલ, પૃષ્ઠ ૩૭૫. મૂલ્ય રૂ. ૩. એ પોસ્ટેજ લેનારને શીર.

દેશાભિમાની બહાદુર બાતુ ઇટાલી ટ્રીપોલીની ખુનખાર લડાઈની વીર બાતુ દેશાભિમાન ઉત્પન્ન કરવા, દેશના રક્ષણનો પાઠ લેવા અને ધર્માભિમાન પોષવા અવશ્ય વાચો. પૃષ્ઠ ૧૧૨ કિ. રૂ. ૦-૧૧-૦ પોસ્ટેજ જુડું.

ઇસ્લામની અમૃત વાણી—ખુદા રસુલના ફરમાનો, સહાબાએ કિરામના એહકામ અને બુઝુર્ગનેદીનના અહેવાલો સાદી ગુજરાતી ભાષામા. પૃષ્ઠ ૨૦૦ કિ. રૂ. ૧ ટપાલ ખર્ચ જુડું.

શાહી ગુપ્ત ભંડાર—અજીબો ગરીબ ડિટેક્ટીવ નોવેલ, ઇસ્લામી અને પારસી પેપરોએ તેમજ માસિકોએ ઉત્તમ અભિપ્રાયો આપી ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનારી સાબિત કરી બતાવી છે. મેષ્ટી સાઇઝ, પાકું પુઠું, સોનેરી નામ, કિ. રૂ. ૨. પોસ્ટેજ જુડું.

વી. પી. માટે લખો:—

સુલેમાન ઇબ્રાહીમ—અમદાવાદ.

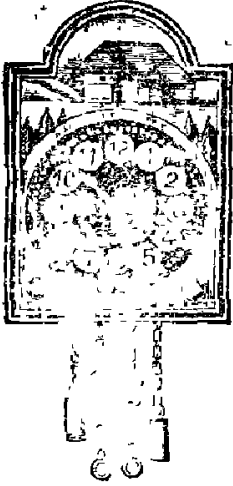
ઇસ્લામી કેલેન્ડર.

દર વર્સે મહોર્મમાં નીકળતું મુસલમાન ભાઈના ઘરમાં રાખવા લાયક જેમાં બુઝુર્ગનેદીનના ફતેહા દરદ શરીફ વિગેરેની તારીખો છે. કીંમત ૦-૪-૦

સુલેમાન ઇબ્રાહીમનું છાપખાનું—અમદાવાદ.

માત્ર રૂપીઆ ત્રણમાં

એક ઘડીઆળ.

જરા પણ અચકાશો નહિ
આજેજ આડેર મોકલો.

કારણ કે અમારું ટીક-ટેક
Regd Wall Clock Tic-Tak.

ઘડીઆળ નિયમીત ટાઈમ આપે છે.

સર્વની પસંદગી પામેલું છે

અને તેમ છતાં ઘરના સુંદર શણગારરૂપ પણ છે.

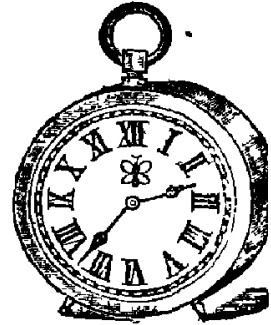
ફક્ત રૂપીઆ ૩

તમને શું જોઈએ છીએ ?

જગવિખ્યાત 'બી' ઘડીઆળ.

બધાને પસંદ પડ્યું છે અને ખુશીથી
સર્વે જગ્યાએ વપરાય છે. ૩ વર્ષની ગેરંટી.
સોંધું હોવા છતાં કેન્સી અને સૌથી સરસ.

કી. રૂ. ૧૨-૮-૦

૨૨ કેરેટ રોલ્ડ ગોલ્ડ વાચ.

આ ઘડીઆળ નવી સ્ટાઇલનું, ઉંચા સ્તીસ સાચા
કામવાળું અને ક્રીસ્ટલ લાઇટના ગ્લાસવાળું છે.
આકાશમાં અરેબીક કે રોમન છે કેમ પણ

માણસને પસંદ પડે તેવું છે. દેખાવ સોનાના પૌડ જેવો છે. વખત બરોબર બળવે છે દેખાવ ઘણો સુંદર છે. ૫ વરસની ગેરન્ટી. ક્રીમત રૂ. ૧૨-૮-૦. ૧૯ કેરેટ રોલ્ડ ગોલ્ડ રીસ્ટ વોચ ક્રી. રૂ. ૭. રીપીટર અને એલાર્મ સાથે અમેરીકન 'બીગ બેન' મોટું ઘડીઆળ રૂ. ૧૦-૮-૦. બેબી ટાઇમ પીસ અર્ધા કલાકે પણ ટકોરા વાગે છે એલાર્મવાળું કિં. રૂ. ૮. ૩ વર્ષની ગેરન્ટી. જર્મન એલાર્મ ટાઇમ પીસ રૂ. ૫. જર્મન નીચો એલાર્મ ટાઇમપીસ રૂ. ૫. જર્મન ડબલ બેલ એલાર્મ ટાઇમ પીસ રૂ. ૬. ફેન્સી સીગાર લાઇટર રૂ. ૧-૪-૦ એમ્ડન ફાઉન્ટેન પેન ૧૪ કેરેટ રોલ્ડ ગોલ્ડ નીળ રૂ. ૨-૮-૦

પીટર વોચ કંપની.

Peter Watch Co.

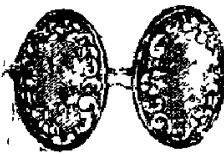
પોસ્ટ બોક્ષ ૨૭ મદ્રાસ.

Post Box 27 Madras.

સોના, ચાંદી અને ઝવેરાતના ફેન્સી દાગીનાની
બનાવટમાં સુપ્રસિદ્ધ થયેલી જુની અમે બણીતી

ધી ગુજરાત જવેલરી માર્ટ.

માલીક

ઝવેરી કીશોરભાઈ નરસીંહરામ પંચાલ.

૬૧૨૩, રીચીરોડ,

૧ રતનપોળ.

} અમદાવાદ.

ફેન્સી દાગીનાજ સીરતને

—અમારી દુકાને—

દીપાવે છે

જુઓ તો ખરા ઠાવાની

ધારતીજ નથી.

સુધરેલ ફેશનથી મશીન પોલીશની

બંગડી, સાંકળા, છેડાં, નેક્લેસ, વીંટી,

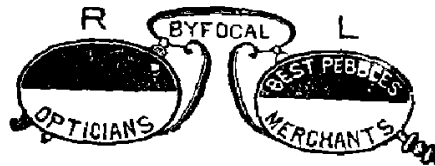
બુટી, બેસલેટ, બટન વિગેરે

જ્યાં સત્ય અને પ્રમાણિક-
પણાથી બહોળો વેપાર
ચાલે છે. કારણ
બદલાવા બાવ ત્યારે ફક્ત
મજૂરી કાપી નાણા
પાછાં મળે છે.

સોના, ચાંદી અને અવેરાતના
દીલપસંદ દાગીના
તૈયાર મળે છે તેના આઈર
આપવાથી
સુંદર દેખાવ
કરી આ
આ

ના ચશ્મા તો યુનીલાલ મયાચંદને ત્યાંનાજ બેઠાયે.
ખરીદો અને ખાત્રી કરો.

આજ કાલ શહેરમાં અને બહારગામમાં ચશ્માના શોખીનોમાં એ
વાત ચાલી રહી છે કે જો ચશ્મા લેવા હોય તો યુનીલાલ મયાચંદ
મહેતાને ત્યાંથીજ લેવાં કેમકે અમારે જ્યાં એક વિદ્વાન ચિત્સિકદ્વારા
આંખ તપાસી આપોને લાગુ પડતા ચશ્મા કાઢી આપવામાં આવે છે.
વળી અમે દરેક જાતના ચશ્મા અને સુશોભિત ફ્રેમો હમેશા સ્ટોકમાં
રાખીએ છીએ. તદુપરાંત અમે દરેક જાતના સેન્ટ, લેન્ડર, વેન્ડરિન
આદિ મુગંધીદાર વસ્તુઓ સ્ટોકમાં રાખીએ છીએ. એકમુદ્ર
પધારી ખાત્રી કરો. વળી સર્વ જાતની અંગ્રેજી દવાઓ હમેશાં ૨
જથ્થામાં સ્ટોકમાં રાખીએ છીએ, એટલુંજ નહિ પરંતુ બીજાં આ
પ્રમાણમાં અમારા બાવ ધણા કિશિયંત છે.

યુનીલાલ મયાચંદ મહેતા ચશ્માવાળા.

ડૉ. ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

❦ રેહખરે જન્મત. ❦

ઈકમ અને આલીમની શ્રેષ્ઠતા, કલમાની ઉત્તમતા, ખીસમી-
હની ઉત્તમતા, હરફ શરીફની શ્રેષ્ઠતા, હમાનની ઉત્તમતા, વજુની
સાફ કરવાની શ્રેષ્ઠતા, અજાનની શ્રેષ્ઠતા,
નમાઝની શ્રેષ્ઠતા. જુમાંના દિવસની ઉત્તમતા,
નમાઝ પઢવાની શ્રેષ્ઠતા, પાઘડી (અમામા) ની
ઉત્તમતા, ફરજ નમાઝ, નફીલ, સુન્નત, અકાત,
હુઆ, તામાહ, ખુદાપાકનો બંદગી, તરાવીહ,
ત્યાનાપ, ગત-પાઠ, તવંગરી, નિકાહ, બદકારી, લવાત, શરાબખોરી,
તીરઅંદાઝી, કબ્રીયાત, ઇબ્રીયાત, જનાકારી, ખાફ, હસબુ, મોત,
આરામ, મિત્ર, ઓરત, ખાવિદ, દોઝખ, જન્નત વીચેરે દરેક
મુસલમાનભાઈને જાણવા અને યાદ રાખવા લાયક ઘણી બાબતો પર

આકાએ તામદાર સરદારે દોઝહાં એકમહે મુજતબા

મોહમદ મુસ્તુફા (સ. અ. વ) ની પાક હદીષોથી
ભરપુર આ કીતબી કીતાબ છે જેને જાણવાની દરેક મુસલમાન
બાઈની ખાસ ફરજ છે. ગ્લેઝ કાગળ, સાફ દેખાવવાળું પુસ્તક
કીમત બહુજ સસ્તી છુટક નકલ રૂ. ૦-૪-૦ પોસ્ટેજ ભુદ.

માલદાર મુસલમાન બાઈઓ !

તમે તમાગ નાણાંનો સારો ઉપયોગ કરવા આહતા હોવ તો આવી
સારી સારી હોનીયાત અને બોખદાયક કિતાબો વકફ કરી ગરીબ
મુસલમાનો કે જેઓ અરબી, ફારસી, ઉર્દુ જાણી કે સમજી ન
કવાના કારણે પોતાનો મજહૂબ શું છે ! તેથી તેઓ બીલકુલ
ન છે તેમને મફત વહેંચો તેનો ખદલો ખુદાપાક
સરો, વકફ કરનાર સાહેબોને બહુજ સસ્તી કીમતે નીચે
પાવે આપવામાં આવશે. ૧૦૦)ના રૂ. ૧૨-૮-૦ ૫૦૦)ના
૦-૦ અને ૧૦૦૦) ના રૂ. ૬૦-૦-૦ કીતાબ ઉપર વકફ
કરનારનું નામ હામ ઠેકાણું છાપી આપવામાં આવશે અને અમારા
માસીક આફતાબે-ઈસ્લામમાં તેની જાહેર ખબર વગર કીમત
લેવામાં આવશે. આશા છે કે મુસલમાન બાઈઓ પુરતો લાભ લેશે.

મુસલમાન ઇસ્લામી છાપખાનાવાળા. અમદાવાદ.

મુસલમાન ભાઈઓ હા આ તમારે માટે એક તોહફો છે

આફતાબે-ઈસ્લામ.

મુસલમાન ભાઈઓ માટે એક ખેળહા તોહફો છે,

જેમાંથી દીન દુન્યાનું શિક્ષણ મળી શકે છે, તેમાં તમે ઘણી નવી વાતો જાણો, જેમકે આર્ય સમાજીઓ અને ખ્રિસ્તી-ઓનું ખંડન, દુશ્મનોની ચાલખાજીઓ, તારીખેઅરબ, તારીખે દુન્યા, તારીખે તુર્ક, તારીખે યુનાન, તારીખે બાબર, ઈસ્લામી તમઠ્ઠન, ખવાતિને ઈસ્લામ, તારીખે હખીયુલ્લાહ સ.અ.વ.સ. હાલાતે અવગિયા અલ્લાહ, લેદબરમેથી ઉભરાતી અને પ્રેમરસથી લેહરાતી નવલકથાઓ વિ. અવનવિન વિષયો તમારા જોવામાં આવશે. પ્રશ્નોત્તરી અને ઇનામી કોલમમાં તમે દરેક મહિને કાંઈ નવું જ જાણો. તે ઉપરાંત કીમતી ઇનામી પ્રશ્નમાળા માસિકમાં આપવામાં આવે છે. માત્ર રૂપિયા ત્રણ જેટલી નજીવી રકમમાં તમે આ સઘળું જોઈ શકશો. માત્ર એટલું જ નહિ પરંતુ માસિકના શ્રાહકોને દર વરસે એક પુસ્તક અને એક કેલેન્ડર લેટ હાખલ મળે છે. તમે પોતે જ વિચાર કરાકે અમને આ પાલવતું હશે ? ખરેખર આ એક સાહસ જ છે. અમે ખરચની દરકાર કરતા નથી, પરંતુ કોઈપણ રીતે ઈસ્લામની સેવા કરવાની નિશ્ચય છે. પણ તેનો સઘળો આધાર તમારા ઉપર રહેલો છે. અમારા આ ઈસ્લામી સાહસની જરૂર કદર કરશો. એકવાર માસિક જોતાં જ તમારા મોમાંથી આ ઉદગાર નિકળી પડશે કે આવા રિસાલા ઉપરથી ત્રણ રૂ. કુરબાન છે. આજે જ રૂ. ૩-૦-૦ કડવા કરી રજીસ્ટરમાં તમરું મુબારક નામ નોંધાવો.

મુસલમાન ઈઆદિમ છાપખાનાવાળા

આફતાબે-ઈસ્લામ ઓફીસ—અમદાવાદ.

